Namiq Abbasov

MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ VƏ MƏDƏNİ İRS

(Kulturoloji təhlil)

12675

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı - 2011

Elmi redaktor: Vəliyulla Cəfərov – Bakı Dövlət Universitetinin dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçilər: İlqar Hüseynov – Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin professoru, kulturalogiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Əlikram Tağıyev – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının şöbə müdiri, professor, fəlsəfə elmləri doktoru,
Ramiz Ağayev – Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin professoru, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
Şəhrəddin Məmmədov – Azərbaycan Dövlət Neft Akademiiyasının professoru, fəlsəfə elmləri doktoru.

Namiq Abbasov, "MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ VƏ MƏDƏNİ İRS" ***(Kulturoloji təhlil),*** **Bakı – 2011, 220 səh.**

Hazırda müasir Azərbaycan cəmiyyəti dövlət mədəniyyət siyasəti və mədəniyyətin ictimai institutları vasitəsilə əhalinin mədəni səviyyəsini yüksəldir, qabaqcıl ölkələrin mədəniyyətlərinin müsbət nailiyyətləri ilə sintezi şəklində inkişaf edir. Bu proses cəmiyyətin harmonik inkişafına, onun mənəvi təkmilləşməsinə və xalqın rifahının yüksəlişinə yönəlmişdir. Mədəniyyətimizdə bu müsbət dəyişikliklərin əmələ gəlməsi prosesini bir qədər sürətləndirən kulturologiyanın inkişafı olmuşdur. Kulturologiya bir çox ictimai və humanitar elmlərin o cümlədən tarixin, fəlsəfənin, psixologiyanın, sosiologiyanın, məntiqin, politologiyanın, filologiyanın, sənətşünaslığın, dinşünaslığın, konflikologiyanın və s.-nin elmi sintezatorudur. Kulturologiyanın köməyi ilə müasir, mürəkkəb problemlərin həm lokal, həm də qlobal səviyyədə həlli üçün sistemli yanaşmadan istifadə olunur.

A E3338370012 / 0103 - 2011 qrifli nəşr

© Namiq Abbasov, 2011

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ 6

I BÖLMƏ. DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN KULTUROLOJİ MAHİYYƏTİ 21
Mədəni universalilər 33
Mədəniyyətin elementləri 35
Mədəniyyətin formaları 38

II BÖLMƏ. ÜNSİYYƏT MƏDƏNİYYƏTİ VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKASİYALARI 46
Mədəniyyətin funksiyaları 66

III BÖLMƏ. MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR 75
Mədəniyyətdə millilik (kültür) 84
Mənəvi dəyərlər 89
Mədəni fəaliyyət 91
Funksional elementlər 95

IV BÖLMƏ. AZƏRBAYCAN VƏ DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ.
SİYASİ MƏDƏNİYYƏT 99
Mədəniyyət haqqında nəzəri fikirlər 101
Mədəniyyət və cəmiyyət 104
Mədəniyyət və sivilizasiya 108
Siyasi mədəniyyət 113
Siyasi şüur 119
Substansional elementlər 123

V BÖLMƏ. AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT KONSEPSİYASI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ 128
Kulturalogiya metodoloji əsas kimi 132
Mənəvi istehsal 137
İstehlak mədəniyyəti 139
Uğurlarımız 148

VI BÖLMƏ. DÖVLƏT SİYASƏTİ: MƏDƏNİ VƏ MƏNƏVİ İRSİN QORUNMASI 155
Mənəvi sərvətlər 162
Mədəni tərəqqi 169
Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə mədəni siyasət 173
Heydər Əliyev mədəniyyət siyasətinin qurucusudurr 177

MƏDƏNİYYƏT VƏ ANTİMƏDƏNİYYƏT.
Ziqmund Freyd: mədəniyyət haqqında 185

NƏTİCƏ 199
SUMMARY 206
ЗАКЛЮЧЕНИЕ 207
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI 208

GİRİŞ

1991-ci il oktyabrın 18-də «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktının qəbul edilməsi ilə Azərbaycan tarixinin yeni bir dövrü – müstəqil inkişaf dövrü başlandı.

Xalqımızın ümummilli lideri, müstəqil Azərbaycan respublikasının qurucusu və memarı Heydər Əliyev müstəqilliyimizin xalqımızın həyatında, tarixində əhəmiyyətini və rolunu yüksək qiymətləndirərək demişdir:

«Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi tarixi hadisədir. Müstəqillik Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir. Azərbaycan dövlət müstəqilliyi dönməzdir, əbədidir və bizim borcumuz dövlət müstəqilliyini, əldə etdiyimiz azadlığı daim qoruyub saxlamaqdır. Bizim borcumuz bu müstəqilliyi möhkəmləndirməkdən və gələcək nəsillərə müstəqil, qüdrətli Azərbaycan dövləti çatdırmaqdan ibarətdir. Azərbaycanın müstəqilliyi xalqımızın ən böyük milli sərvətidir»[1].

Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində respublikamızda iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni və mənəvi dövlətçilik, quruculuq işlərini qaydaya salmaq məhz dövlətimizin banisi Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilmişdir. Ümummilli lider, yeni, müstəqil respublikamızın vətəndaşlarının, bütövlükdə xalqın inkişafında mədəniyyətin, təhsilin, ədəbiyyatın və incəsənətin çox mühüm rol oynadığını və vacibliyini nəzərə alaraq bu sahəyə xüsusi diqqət və qayğı göstərirdi.

Azərbaycan Respublikasının öz dövlət müstəqilliyini əldə etməsi keçmiş SSRİ-də və bütün dünyada XX əsrin 80-ci illərin ortalarından başlayan ictimai-siyasi proseslərin labüd nəticəsi idi. Həmin obyektiv tarixi gerçəklik SSRİ-nin

[1] Bax: Heydər Əliyev. Müstəqilik yolu. B.1997

dağılmasına, Kommunist Partiyasının tarix səhnəsindən çıxmasına və nəticə etibarilə müttəfiq kimi mövcud olan respublikaların tam müstəqillik əldə etməsinə imkan vermişdir. Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınması beynəlxalq hüquq normalarının qanuni təzahürü olmuşdur.

Ümumiyytələ, tarix dəfələrlə sübut etmişdir ki, xalqın zəngin milli sərvəti olan müstəqilliyin qorunması onun əldə edilməsindən qat-qat ağır və mürəkkəbdir. Sovet quruluşu dağıldıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının qarşısında yeni tarixi mərhələ: dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurulması, ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi, Dağlıq Qarabağ probleminin milli maraqlara uyğun həlli, əhalinin təhlükəsizliyinin və rifahının təmin edilməsi kimi taleyüklü, mühüm tarixi vəzifələr məqsədə çevrilmişdir. Deyilənlər ardıcıl, məqsədyönlü, düşünülmüş daxili və xarici siyasət kursunun hazırlanıb həyata keçirilməsini və bu məqsədlə ölkənin intellektual və sosial-iqtisadi potensialından, ictimai-siyasi qüvvələrindən səmərəli istifadə olunmasına imkan vermişdir.

Respublikada demokratik islahatlar kursu hazırlandı və bu istiqamətdə ardıcıl iş həyata keçirilməyə start verildi. Azərbaycanda demokratik dövlət yaradılması üçün yeni iqtisadi sistemin formalaşması, iqitsadiyyat sahəsində demokratik islahatların həyata keçirilməsi zərurəti ön plana çıxarıldı. Yeni dövrdə bazar iqtisadiyyatının formalaşması üçün müvafiq hüquqi bazanın yaradılması yolunda böyük iş görüldü. Böyük dəyişikliklər, xüsusilə, torpaq və aqrar islahatlar haqqında, özəlləşdirmə, sahibkarlığın inkişafı, vergi, maliyyə – bank sisteminin yenidən qurulması, ticarətin liberallaşdırılması, inhisarçılığın aradan qaldırılması və rəqabətin inkişafı, əhailinin sosial müdafiəsini təmin edən mühüm

qanunvericilik aktları qəbul olundu. Bütün islahatların, xüsusilə iqtisadi dəyişikliklərin dərinləşməsində həlledici rol oynayan özəlləşdirmə prosesi sürətləndirildi. Həmin sahədə görülmüş ardıcıl iş sayəsində kiçik özəlləşdirmə başa çatdırıldı, ölkədə ticarət, ictimai iaşə və bütün xidmət obyektləri demək olar ki, artıq sahibkarların əlində toplandı. Orta və iri sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsi prosesi sürətləndirildi. Milli mədəniyyət sahəsində mühüm proqramlar yaradıldı. Sənət və sənətkarlıq sahəsində vacib işlər görüldü.

Təsərrüfatda yaranmış geriləmə hallarının qarşısı bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində görülən məqsədyönlü tədbirlər sayəsində alındı, ölkədə makroiqtisadi sabitilk yaradıldı. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində sənaye istehsalında artım meylləri yarandı. Sənayenin demək olar ki, bütün sahələrində, o cümlədən neft və qaz, neft və neftkimya, metallurgiya, maşınqayırma, tikinti materialları, yüngül və yeyinti sənayesi sahələrində, habelə sənayenin qeyri- dövlət sektorunda ciddi irəliləyiş əldə edildi.

Biz dil – mədəniyyət prosesindən keçdik, əlifba dəyişdik. Əlbəttə, latın qrafikalı əlifbanın öyrənilməsi o qədər də mürəkkəb proses deyil. Çünki Azərbaycan ziyalılar ölkəsidir. Respublikamızın bütün məktəblərində dil öyrədilir. Ona görə də latın qrafikalı əlifbaya keçid o qədər də ağrılı olmadı. Latın qrafikalı əlifbaya keçid o deyil ki, proses getsin, yazı-pozu bununla aparılsın. Həm də yaranmış ən yaxşı nə varsa tədricən latın qrafikasına keçməli idi.

Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı ilə orta məktəblər ən zəruri ədəbiyyatla təmin olunmuşdur. Amma bu proses hələ davam etməlidir. Nəşriyyatlarımız məlum sərəcamdan irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. Əslində hər hansı hərəkatın başlanması yalnız dövlət büdcəsi ilə həyata

keçirilməməlidir. Bu gərəkli işdə özəl sahələr də öz sözlərini deməlidirlər.[2]

Aparılan islahatların mədəni-mənəvi sosial yönümü və əhalinin sosial müdafiəsi tədbirləri dövlətin iqtisadi siyasətində mühüm yer tutur. Əmək haqqının artırılması barədə dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində işçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı xeyli artmışdır. Əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması hər vaxt dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Ölkənin sosial-iqtisadi imkanları yaxşılaşdıqca və büdcənin mədaxili artıqca müvafiq olaraq bu istiqamətdə tədbirlər öz tətbiqini tapmışdır.

Nəticədə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında yeni mərhələnin təməli qoyulmuş və yüksək iqtisadi artım üçün əsaslı zəmin formalaşmışdır. Qeyd edilənlər iqtisadiyyatın daha yüksək sürətlə inkişafının təmin edilməsi, ölkədə işsizliyin azaldılması, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edilməsi yolunda mühüm mərhələ olacaqdır.

Azərbaycan Respublikası demokratik yolla inamla irəliləyir. Ölkəimzdə bunun üçün zəruri olan təsisatlar və hüquqi baza artıq formalaşmışdır. Dövlət quruculuğu sahəsində aparılan islahatlar dövlət hakimiyyətinin hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında gerçəkləşməsini təmin etdi. Respublikada müxtəlif yönlü siyasi partiyaların, ictimai təşkilatların azad fəaliyyət göstərməsi, çoxsaylı mətbuat orqanlarının sərbəst çıxması, özəl televiziya və radio kanallarının öz verilişlərini efirə çıxarması və sairə kimi hallar Azərbaycanda siyasi plüralizm , fikir azadlığı, demokratiya abhavasının hökm sürməsinin konkret əyani nəticələridir. Vicdan və söz azadlıqları, şəxsiyyətin toxunulmazlığı, əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi,

[2] Mədəni- maarif. 2006, №11, s.3

tolerantlıq mühitinin bərqərar olması əsl vətəndaş cəmiyyətini formalaşdırmaq üçün atılmış ilk addımlardır.

Sosial-iqtisadi sahələrdə, mədəniyyət bölməsində dövlət quruculuğunda, insan hüquqları və azadlıqlarının təmin edilməsi yolunda qazanılmış uğurlarla yanaşı Azərbaycan dövlətinin yeritdiyi məqsədyönlü siyasət sahəsində digər istiqamətlərdə də əldə edilmiş mühüm nailiyyətlər ölkəmizin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır. Respublikanın silahlı qüvvələri güclü bir orduya çevrilib və ölkəni hərbi təcavüzlərdən qoruyacaq qədər güclənmişdir. Müstəqil respublikamızın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsi onun beynəlxalq mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə, dünya ölkələri içərisində öz layiqli yerini tuta bilməsinə əlverişli imkan vermişdir. Azərbaycanın dövlət müsqətilliyinin möhkəmləndirilməsi işinə xidmət edən xarici siyasəti dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüqüqlu əsaslar üzərində faydalı əlaqələr qurmaq və inkişaf etdirmək istiqamətində ardıcıl şəkildə işlər görülür. Ölkəmizin dövlətçiliyi möhkəmlənmiş, günü-gündən zənginlənmiş mədəniyyəti inkişaf etmişdir.

Mədəniyyətin tərəqqisi haqqında fikir uyğunsuzluqları yalnız elmi səbəblərlə deyil, eləcə də daha dərin sosial-tarixi səbəblərlə şərhini tapır. Mədəniyyət nəinki nəzəri izah tələb edən anlayışdır, həmçinin ictimai inkişafın real praktik və vacib məsələsidir. Zəngin mədəniyyət problemi dünyanın mövcud tarixi prosesinə daxil olmuş, bütün ölkələr və xalqlar qarşısında bu və ya digər formada durur, bu problem həmin prosesin bilavasitə törəməsi və nəticəsidir. Mövcud problemin məhz praktik xarakteri onu hazırda həm mədəniyyətlə professional bağlı müəssisələrin və ictimai qrupların, həm də ictimai-siyasi, dövlət təşkilatlarının, müasir dövrün kütləvi hərəkatlarının milli-etnik hərəkatların, gənclər

və qadın hərəkatının və s. düşünmək və qayğı obyektinə çevirməkdir.

Mədəniyyət sahəsində siyasət müstəqillik dövründə təkcə bizim deyil, həm də digər dünya dövlətlərinin siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Mədəni inkişaf məsələləri müxtəlif partiyaların, beynəlxalq siyasi sənədlərin, proqramların mühüm tərkib hissəsi olmuşdur. Beləliklə, «mədəniyyət» anlayışının fundamental nəzəri əhəmiyyəti və mürəkkəbliyi müasir tarixi situasiyada mədəniyyət problemlərinin qloballığı və çoxcəhətliyi ilə şərtlənir. Bəşər tarixində yeni epoxa- insan həyatının bütün sahələrində köklü dəyişikliklər epoxası, müstəqilliyə keçid epoxası açan XX əsrin sonunun və XXI əsrin əvvəlinin xarakterini dərk etmədən bu problemin müasir dövrümüzdə məzmununu başa düşmək mümkün deyildir. Bu dəyişikliklər Azərbaycanda yeni cəmiyyətin qurulması müstəqilliyin əldə edilməsi ilə müstəmləkə sisteminin dağılması və əvvəllər asılı olan bir çox ölkələrin müstəqil inkişaf yoluna keçməsi ilə şərtlənir. Baş verən dəyişikliklərin mühüm amili XX əsrdə geniş miqyas almış elmi-texniki inqilab sayılır. Haqqında söhbət açılan proseslərin məcmuu mədəniyyətin inkişafına təsir etməmiş olmazdı. Müasir mədəniyyətin taleyi birinci növbədə, bəşəriyyətin mövcud dilemmanı necə həll edəcəyindən asılıdır.

Digər ictimai-siyasi konsepsiyalarla yanaşı mədəniyyət konsepsiyası da cəmiyyətdə mühüm dərketmə və dünyagörüşü funksiyasını yerinə yetirməli, baş verən mədəni proseslərin mənasını, məzmununu, istiqamətini müəyyənləşdirməli, kulturologiyanın gələcək inkişaf yollarını, vasitələrini və məqsədlərini əsaslandırmalı, gələcəyə doğru gedən insanların ali humanist sərvətlərini qorumalı, müasir inkişaf etmiş ölkələrin mədəniyyət praktikasının neqativ tərəflərini, mədəniyyət haqqında qeyri- bəşəri «ifrat müasir» konsepsiyalarının əsassızlığını sübut etməlidir. Mədəniyyət konsepsiyası mədəniyyətin bir ictimai hadisə kimi mahiyyətini açmalı, onun müasir cəmiyyətdə müxtəlif əlaqələrini, yerini və rolunu aydınlaşdırmalı, mədəni həyatın yaradıcılıq, mədəni irsə münasibət, mədəni sərvətlərin yayılması, istifadə olunması və qorunması kimi mühüm tərəflərini hərtərəfli öyrənməlidir.

Mədəniyyət konsepsiyaısna ehtiyac həm də gündəlik mədəni fəaliyyət praktikasında, siyasətdə müəssisələrin və sosial mədəniyyət institutlarının işində, habelə mədəniyyətin sosial idarəolunması və cəmiyyətin mədəni həyatının təşkili sahəsində də özünü göstərir. Bu ehtiyac müstəqilik əldə etmiş cəmiyyətlərdə insanın hərtəfli inkişafına, humanist tipli şəxsiyyətin formalaşmasına yönəldilmiş tərbiyəvi işə mədəni-maarif işi və maarifləndirici fəaliyyət ilə məşğul olanların hamısına aiddir. Təsadüfi deyildir ki, ölkəmizdə, dünyanın digər ölkələrində mədəni quruculuğun nəzəri təminatı mədəniyyətin konsepsiyasının mühüm şərtidir. Mədəniyyət faktları ilə əlaqəsi olan ictimai elmin konkret və ixtisaslaşdırılmış sahələrindən fərqli olaraq, bu konsepsiya mədəniyyət haqqında bütöv və ümumiləşdirilmiş konsepsiyadır.

Müasir inkişaf mərhələsində mədəni praktikanı idarə etməkdə vacib olan mədəniyyət haqqında elmi təsəvvürün işlənib hazırlanması, ancaq gündəlik məsələlərin həllinə yönəldilən və mədəniyyət işinin ayrı-ayrı sahələrini əhatə edən tətbiqi tədqiqatlar sahəsi ilə məhdudlaşdırılmır. Həmin tədqiqatlar kulturoloji profilli sahələrlə (muzeyşünaslıq, kitabxanaşünaslıq, parkşünaslıq və s.) həyata keçirilir. Eyni zamanda kulturologiya haqqında elm, mədəniyyət iqitsadiyyatı, mədəniyyət sahəsində sosioloji tədqiqatlar, mədəniyyətin təşkili və idarəolunması metodikası, kütləvi informasiya vasitələrinin öyrənilməsi və s. bu sürətlə inkişaf edən sahələrə aiddir. Deyilənlər heç də mədəni prosesin funda-

mental problemlərini mədəni praktikaya dəqiq sosial oriyentirlər verən, onun inkişaf yollarını göstərən ümumi kulturoloji konsepsiyanı işləyib hazırlamaq zərurətini inkar etmir. Məhz ümumi kulturoloji konsepsiya mədəniyyət sahəsində bütün tətbiqi tədqiqatların nəzəri və metodoloji bazasını təşkil etməlidir.

Kulturoloji konsepsiyaya ehtiyac nəinki mədəni praktikada və ona bilavasitə xidmət edən tətbiqi elmlərdə, həm də bütün ictimai elmlər sistemində özünü göstərir. Lakin kulturoloji konsepsiyanın bu sistemdə yerini dəqiq müəyyən etmək zərurəti aydın olur. Şübhəsiz, bunun üçün ilkin şərt nisbətən müstəqil tədqiqat predmetinin müəyyən edilməsidir. Vaxtilə təbiət və tarix elmlərini, sonralar isə ictimai elmləri bir-birindən ayırmaq üçün təbiət və mədəniyyətin ənənəvi fərqləndirilməsi vacibdir. Bu qənaətləndirici hesab oluna bilməz. Bu konsepsiyasının prinsiplərini ictimai və tarix elmlərinin digər sahələrindən ayırmaq üçün kriteriya yoxdur. Vacib olan sahələrin hər biri bütün mədəniyyət faktları ilə əlaqəlidir, onları öz tədqiqat perdmetinə daxil edir. Deməli, mədəni materiala ehtiyac özlüyündə hər hansı bir bilik sahəsini müstəqil mədəniyyət konsepsiyası kimi qurmaq üçün kifayət deyildir. Deməli mədəniyyət və siyasət Kulturologiyanın elmi tədqiqatın hələlik xüsusi predmeti deyildir. Kulturologiyanı elmi tədqiqatın xüsusi predmeti kimi ayırdıqda müəyyən konseptual və metodoloji zəminə əsaslanmaq zəruridir.

Problemin həllinin çətinliyi mədəniyyətin elə bir fenomen olmasındadır ki, onu sırf zahiri və empirik surətdə ictimai həyatın digər sahələrindən ayırmaq mümkün deyildir. Mədəniyyət ən geniş mənada insanın həyat fəaliyyətinin bütün əsas sahələrini – maddi istehsal, sosial-siyasi münasibətlər, mənəvi inkişaf sahəsi, məişət, insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə sahələrini səciyyələndirir. Müasir sosial həyatın

istənilən sahəsi onun mədəni əhəmiyyəti və qiyməti baxımından səciyyələndirilmək imkanına malikdir. Deməli, mədəniyyət konsepsiyasının tədqiqi ilə digər ictimai elmlər predmetinin tədqiqini bir-birindən ayıran sərhədin haradan keçməsi məsələsi mədəniyyətin müasir tədqiqatçıları qarşısında çox kəskin şəkildə qoyulur.

Müasir cəmiyyətin bütün mədəni fəaliyyətin başlıca məzmununu və əsas məqsədini təşkil edən insan şəxsiyyətinin formalaşdırılması prosesinin mürəkkəb strukturu eyni zamanda mədəniyyət konsepsiyası elmin olduqca mürəkkəb strukturunu aydınlaşdırır. Həmin elm, hər şeydən əvvəl, insanın müəyyən cəhətlərinə görə mədəniyyət tərkibinə daxil olan fəaliyyət növlərinin müxtəlifliyini (maddi əməyi, ünsiyyəti, siyasi və ictimai fəaliyyəti, məişəti, asudə vaxtı, elmi, incəsənəti, təhsili və i.a.) diqqətdə saxlamalıdır. İkincisi, o, mədəni nemətləri və sərvətləri yaradan, qoruyan, irs qoyan, mübadilə və istifadə edən mədəni fəaliyyətin özünün müxtəlif sahələrini birləşdirməlidir. Üçüncüsü, o, mədəniyyətin əsas elementlərinin- sərvətlərin, davranış normalarının, nümunələrinin, dünyagörüşü prinsipləri və ideyalarının, mənəvi və estetik ideallarının təhlinini etməlidir. Deməli, cəmiyyətin və ayrılıqda götürülmüş fərdin bütün mədəniyyət binası bu elementlərdən yaranır. Mədəniyyət sistemi hər şeydən əvvəl, çox səviyyəli və çox milli xarakterlidir.

Problemin tədqiqi səviyyəsi. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının mədəniyyətinin inkişafı bir çox kulturoloqların, tarixçilərin, filosofların, filoloqların, sənətşünasların, psixoloqların, sosioloqların, politoloqların, pedaqiji elmlər sahəsində mütəxəssislərin əsərlərində öz əksini tapmışdır.[3]

---

[3] Ağayeva R. Azərbaycan xalq yaradıcılığı, Bakı. Mars-Print, 1999; Ağayev R. Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əlaqələri, Bakı, Mars-Print, 2003; N.Abbasov. «Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər» Bakı, «Təknur», 2009; Elçin. Ədəbiyyatda tarix və müasirlik problemi. Elmi

məruzə. Bakı, 1997; Əfəndiyev T. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti. İran, 2003; Əlizadə A. Milli mədəniyyətdə tarixilik (dərs vəsaiti). Bakı, Mars- Print, 2000; Əlizadə A. Estetik mədəniyyət və varislik. B., 2005; Əmirxanov S., Hüseynov İ. Dünya muzeyləri və tarixi mədəniyyət abidələri. BDU nəşriyyatı, 1996; Əlizadə M. Teatr: Seyr və sehr. Bakı, Elm, 1998; Haqverdiyev T. Bədii-kütləvi işin təşkili və metodikası. Bakı, BDU nəşriyyatı, 1992; Həmkarlar İttifaqı klubu, mədəniyyət sarayı və evi haqqında əsasnamə. «Ülfət» qəz., 13 dekabr 1996; Hüseynov İ., Əmirxanov S. Kulturologiya və onun əsas istiqamətləri. Bakı, ADMİU, 1996; Hüseynov İ. Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii estetik mahiyyəti. Bakı, Mars-Print, 2002; Xudiyev N. Radio, televiziya və ədəbi dil. Bakı, Azərnəşr, 2001; Kazımzadə A. Azərbaycan Respublikasının qanunu. «Mədəniyyət» qəz., 15 fevral, 2000-ci il; Kulturologiya (dərslik). Bakı, Mars- Print, 2003; Qazıyeva N. Səhnə pedaqogikası. Bakı, Mars-Print, 2004; Qasımlı M. Ozan aşıq sənəti. Bakı, Uğur, 2003; Quliyev E. Televiziya iki əsrin ayrıcında. Bakı, İşıq, 1993; Qubatoğlu B. Mədəniyyət tarixi. I-II cild. Bakı, nasir, 2002; Qurbanov B. Azərbaycan incəsənəti: təriflər, təhriflər. Bakı, Araz, 2001; Quliyev E. Televiziya: nəzəriyyə, inkişaf meylləri. Bakı, 2004; Mədəni- maarif işində sosioloji tədqiqatların metodikası (metodik göstəriş), Bakı, APİ-nin mətbəəsi, 1989; Mədəniyyət dünyası, /elmi məqalələr toplusu, I-VII buraxılışlar, 2001-2004; Məmmədov Ə. Milli adət və ənənələr. Bakı, Mars- Print 2000; Məmmədov Ə. Nur karvanı. Bakı, ADMİU, 2003; Məmmədov Ə. Uşaq və yeniyetmələrlə mədəni fəaliyyətin təşkili. Bakı, Nərgiz, 1999; Musiqi sənəti: problemlər, perspektivlər elmi məqalələr toplusu. Bakı, ADMİU, 2002; Muzeyşünaslıq (dərslik). Bakı, Mars-Print, 2002; Niyazi Mehdi. Çətin və dolaşıq durumların kulturolojisi. Qərb və Şərq mədəniyyətlərində virtual örtüyün «kosmoqoniyası». Bakı, qanun, 2001; Rəhimov A. Mədəniyyət müəssisələrində texniki təchizat işləri. Bakı, Xaqan, 2002; Süleymanov M. Müasir dövrdə mədəniyyət müəssisələrinin idarə olunması və iqtisadiyyatı (Metodik tövsiyyə). Bakı, ADMİU, 1996; Şükürov A. Kulturologiya (dərslik). Bakı, Elm, 1998; Tağıyev Ə., Əliyev Q. Kulturologiya (dərs vəsaiti). Bakı, Təbib, 1997; Гуревич П.С. Культурология (учебник, 3-е изд., перераб. к допол.) Москва, УИЦ «Гардарики», 1999; Золкин А.Л. Културология (учеб. Пособие для вузов, под ред. Проф. Н.В. Михайловой). Москва, ЮНИТИ-ДАНА, 2001; Культура на пороге III тысячелетия. Тезисы. Докладов международного семинара в г. Санкт- Петербурге (25-26 апреля 1994 года). Санкт-Петербург, 1994; Культурология (учеб. Пособие для вузов. Под. ред.

Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət siyasəti haqqında bir sıra maraqlı əsərlər meydana gəlmişdir. Tədqiqat işində A.Şükürov, İ.Hüseynov, A.Əlizadə, F.Məmmədov, Ə. Məmmədov, S.Dadaşova, O.Sultanov, N.Cəfərov, R.Bədəlov və s. kulturoloq alimlərin əsərləri böyük fayda göstərmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətinin bəzi problemlərini işıqlandıran və 2004-2007-ci illərdə müdafiə olunan namizədlik və doktorluq disertasiyaları müəllif üçün elmi maraqlı olmuşdur.

Ümumiyyətlə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət sahəsində siyasətini tədqiq edən alimlər içərisində tarix elmləri doktoru professor F.Məmmədovun xidməti böyükdür. Onun 2002-ci ildə nəşr edilmiş "Kulturologiya" dərsliyində dövlətin mədəniyyət siyasətini hərtərəfli nəzərdən keçirmişdir. Bundan əlavə "Azərbaycan və müasir dünya" məcmuəsində "Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin vəzifələri haqqında" məqaləsi nəşr edilmişdir. Eyni zamanda 2001-ci ilin 27-29 iyununda "Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım" layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitutu- Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materialları məcmuəsində Fuad Məmmədovun, Nigar Axundovanın, Fuad Qasım-

Проф. А.Н. Марковой, 3-е изд). Москва, ЮНИТИ-ДАНА, 2002; Мамедов Ф.Т. Культурология (учебное пособие). Баку, Абилов, Зейналов и сыновья, 2002; Мамедов Ф.Т. О задачах новой культурной политики в Азербайджане. «Azərbaycan və müasir dünya». B., 1998, s.158-166; Мамедов Ф.Т. Культурная политика «проблемы и принципы направления культурной». Təhsil, mədəniyyət, incəsənət jurnalı. B., 2003, №3, s.83-90; Мамонтов С.П. Основы културологии (ичебное пособие для высших учебных заведений). Москва, «Олимп», «ИНФРА-М» 1999; Dəmirova M. Turizm- ekskursiya mərkəzlərində mədəni fəaliyyətin təşkili (proqram). Bakı, ADMİU, 2002

zadənin, Solmina Dadaşovanın, Oqtay Sultanovun, Əli Abasovun, Cəmilə Səttarovanın, Rəhman Bədəlovun və xarici ölkə alimlərinin mədəniyyət siyasəti haqqında məqalələri çap olunmuşdur. Həmin məcmuədə layihənin mahiyyəti anketlərin nəticələri və s. materiallarda öz əksini tapmışdır.[4]

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. Tədqiqat işi keçid dövrünün illərini əhatə edir. Bu dövr təsadüfi seçilməmişdir. 1991-ci ilin 18 oktyabrından Azərbaycan Respublikasının tarixində yeni səhifə açıldı. Ölkəmiz azad və müstəqil olandan sonra hər bir sahədə, eləcə də mədəniyyət sahəsində köklü islahatlara ehtiyacı yarandı

Müstəqil Azərbaycan mədəniyyəti birdən-birə inkişaf edib, nailiyyətlər qazanmamışdır. Hamımıza məlum olan ictimai-siyasi vəziyyət 90-cı illərin əvvəllərində bu sahədə inkişaf prosesini müəyyən dərəcədə ləngitmişdi.

Müəyyən dövr keçdikdən sonra siyasi vəziyyət sabitləşdikcə bir çox problemlər öz həllini tapmağa başladı. Azərbaycan dövləti bir çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların tamhüquqlu üzvü olduqdan sonra, demokratik, sivil ölkələri ilə əlaqələr qurmuş, mədəniyyətin müxtəlif sahələrində müsbət nəticələr, nailiyyətlər əldə etməyə çalışmışdır.

Hazırda müasir Azərbaycan cəmiyyəti dövlət mədəniyyət siyasəti və mədəniyyətin ictimai institutları vasitəsilə əhalinin mədəni səviyyəsini yüksəldir, qabaqcıl ölkələrin mədəniyyətlərinin müsbət nailiyyətləri ilə sintezi şəklində inkişaf edir. Bu proses cəmiyyətin harmonik inkişafına, onun mənəvi təkmilləşməsinə və xalqın rifahının

[4] «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası «Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27-29 iyun 2001-ci il

yüksəlişinə yönəlmişdir. Mədəniyyətimizdə bu müsbət dəyişikliklərin əmələ gəlməsi prosesini bir qədər sürətləndirən kulturologiyanın inkişafı olmuşdur. Kulturologiya bir çox ictimai və humanitar elmlərin o cümlədən tarixin, fəlsəfənin, psixologiyanın, sosiologiyanın, məntiqin, politologiyanın, filologiyanın, sənətşünaslığın, dinşünaslığın, konflikologiyanın və s.-nin elmi sintezatorudur. Kulturologiyanın köməyi ilə müasir, mürəkkəb problemlərin həm lokal, həm də qlobal səviyyədə həlli üçün sistemli yanaşmadan istifadə olunur.

Beləliklə, Azərbaycanın müasir mədəniyyətində baş verən hadisələr açıq şəkildə monoqrafiyada öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Araşdırmada yeni mədəniyyət siyasətinin milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafındakı rolu və yerinin müəyyənləşdirilməsi, mədəniyyətdə qloballaşma prosesinin neqativ təzahürləri ilə təmasda aşınmadan qorunması istiqamətində qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələr başlıca yer tutur.

Azərbaycan müstəqilik əldə etdikdən sonra demokratik respublika kimi özünün tarixi yolunu müəyyənləşdirdi. Bu daxili və xarici siyasətdə humanizm prinsplərinə əsaslanan, azərbaycançılıq, türkçülük, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və s. amilləri özündə cəmləşdirən yeni bir quruluşun başlanğıcı oldu. Ona görə də tədqiqatın əsas məqsədi mədəniyyət siyasətinin milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafındakı rolunu araşdırmaqdan və şərh etməkdən ibarətdir.

Bu problemin öyrənilməsinin vacibliyini və aktuallığını nəzərə alaraq tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur.

12675
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

- Mədəniyyət siyasəti anlayışını təhlil etmək və Azərbaycanda mədəniyyət siyasətinin istiqamətlərini öyrənmək

- Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra mədəniyyətimizdə baş verən hadisələri, əldə olan müvəffəqiyyətləri, mövcud olan problemləri və onları necə aradan qaldırmağı öyrənmək

- Hər bir milli mədəniyyətin inkişafı üçün vacib olan mədəni əməkdaşlığın və onun Azərbaycanda, müasir dövrdə nə dərəcədə inkişaf etdiyini öyrənmək

- Milli dəyərlərimizin Azərbaycan kulturoloji düşüncəsindəki spesifik xüsusiyyətlərini tarixi inkişaf fonunda izləmək və dəyərləndirmək.

- Qabaqcıl dünya ölkələrinin mədəniyyət siyasətini təhlil etmək və onların müsbət cəhətlərini milli mədəniyyətimizi qoruyub saxlamaq şərtilə Azərbaycanın mədəniyyət siyasətinə tətbiq etmək.

- Dövlət siyasətində mədəni və mənəvi irsin qorunması vəzifəsinin metod və üsullarının qeyd olunması.

- Azərbaycan mədəniyyətinin gələcəkdə daha da yüksək səviyyədə inkişaf etməsi üçün mədəniyyət siyasətinə dair bəzi tövsiyyələri vermək.

Fikrimizcə problemin bu şəkildə qoyuluşu mövzunun mahiyyətini tam açıb göstərməyə və öyrənməyə kömək edəcəkdir.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasını tarixilik, məntiqilik və sistemlilik prinsplər təşkil edir. Müəllif müasir mədəniyyətimizdə baş verən hadisələrin şərhi ilə proseslərə obyektiv qiymət verməyə çalışıb, keyfiyyət, kəmiyyət, struktur təhlilin, o cümlədən, müqayisəli və konkret-təhlilin metodlarından istifadə etmişdir. Tədqiqatda müəllif konkret tarixi faktlara əssalanmışdır. Tarixi hadisə və proseslərin işıqlandırilmasında xronoloji ardıcıllığın

saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirmişdir, bütün mənbələrə tənqidi yanaşma metodundan istifadə etmişdir. Hadisə və proseslərin hərtərəfli təhlili ilə yanaşı səbəb-nəticə əlaqələrinə də diqqət yetirilmişdir.

Tədqiqat işi çoxsaylı və çoxşaxəli qaynaqlar əsasında yazılmışdır. Tədqiqatın yazılmasında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin mədəniyyətə dair çıxışlarının materiallarından, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, mədəniyyətə aid qanunlar, qanunverici aktlardan, çoxsaylı qəzet və jurnallardan, monaqrafiyalardan, dərs vəsaitlərindən məşhur alimlərin elmi məqalələrindən, elmi konfransların, habelə Bakı beynəlxalq simpoziumların məruzələrinin materiallarından geniş istifadə edilmişdir.

Monoqrafiya Azərbaycanın mədəniyyət siyasətinin mənəvi dəyərlərimizin inkişafındakı fəaliyyətini əks etdirən əvvəlki (2009-cu il) monoqrafiyanın davamıdır və aşağıdakı yeniliklər özündə əks etdirir.

- XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni həyatında baş verən hadisələr tədqiqə cəlb edilmişdir.

- Mədəniyyət siyasətində əsas prioritet mədəni ünsiyyət mədəni və mənəvi dəyərlərə verilmişdir.

- Mədəniyyətə dair qəbul edilmiş bütün qanunlar göstərilmiş və qısa şərhi verilmişdir.

- Azərbaycanın dövlət mədəniyyət konsepsiyası və onun perspektivləri hərtərəfli şəkildə elmi dövriyyə gətirilmişdir.

- Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla əlaləri işıqlandırılmışdır.

- Mədəni və mənəvi irsin qorunsmasında dövlət proqramının prioritet cəhətləri qabardılmışdır.

- Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında dövlət qurumlarının nailiyyətləri ilə bərabər, demokratik

cəmiyyətin və hüquqi dövlətin mühüm institutu olan mədəniyyət müəssisələrinin rolu göstərilmişdir.

- Azərbaycanın ictimai və dövlət inkişafının universal əsası kimi, ümumi sosial sistem kimi mədəniyyətin elmi baxımdan öyrənilməsinin düzgünlüyü və əməli əhəmiyyəti dissertasiyada əsaslandırılmışdır.

Aparılmış araşdırmalar keçid dövründə müstəqil Azərbaycan Respublikasının mədəniyyətində baş verən proseslər haqqında ümumi anlayış formalaşdırmağa imkan yaradır. Bütün bunlar mədəniyyətimizin nailiyyətlərini obyektiv qiymətləndirməyə və gələcək üçün onun inkişaf yollarını proqnozladırmağa kömək edəcəkdir.

I BÖLMƏ. DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN KULTUROLOJİ MAHİYYƏTİ

Ümumiyyətlə, mədəniyyət anlayışına elmi ədəbiyyatda dörd rəqəmli hesab olunan təriflər vardır. Elmi və bədii lüğətlərdə mövcud olan təriflər diqqəti cəlb edir. Mədəniyyət- varlığın və şüurun bütün sahələrində bəşəriyyətin predmetləşdirmə (sərvətlər, normalar, işarə sistemləri yaradılması və s.) və predmetsizləşdirmə (mədəni irsin mənimsənilməsi) proseslərin dialektik vəhdətindən ibarət, gerçəkliyin yenidən dəyişdirilməsinə, bəşər tarixi zənginliyinin şəxsiyyətin daxili zənginliyinə çevriləmsinə, insanın mahiyyət qüvvələrinin hər vasitə ilə aşkara çıxarılmasına və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş sosial-mütərəqqi yaradıcı fəaliyyətidir. Məhdud mənada maddi mədəniyyət (texnika istehsal təcrübəsi, maddi sərvətlər), mənəvi mədəniyyət (elm, incəsənət və ədəbiyyat, fəlsəfə, əxlaq, maarif və s.) həmçinin siyasi mədəniyyət (cəmiyyətin, sinfin, qrupun, fərdin fəaliyyətinin ictimai münasibətlərin dəyişdirilməsinin subyekti kimi şəxsiyyətin sosial inkişafının meyarını səciyyələndirən məqsədləri, nəticələri) haqqında danışmaq qəbul olunmuşdur.[5] Uzun illərdir ik, təriflərin bəzilərində qeyd olunur ki, mədəniyyət – ictimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz eməsindən asılı olaraq inkişaf edən tarixi hadisədir. Mənəvi mədəniyyəti maddi əsasdan ayıran və onu «elita»nın (fr. elite- ən yaxşı, seçilmiş) mənəvi məhsulu kimi izah edən materialist mədəniyyət nəzəriyyələrinin əksinə materializm maddi nemətlərin istehsalı prosesini mənəvi mədəniyyətin inkişafının əsası və mənbəyi kimi nəzərdən keçirir; belə çıxır ki, mədəniyyət bilavasitə bütün xalqların fəaliyyətilə yaradılır. Qeyd etmək

[5] Fəlsəfə. Ensiklopedik lüğəti. Bakı, 1972, s.276 (520 s.)

lazımdır ki, maddi şəraitdən asılı olan mənəvi mədəniyyətin maddi əsası arxasınca avtomatik dəyişmir, əksinə nisbi müstəqilliyi ilə (inkişafda varislik, müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinin bir-birinə təsiri və s.) səciyyələnir.[6]

Mədəniyyət tarixi bir daha göstərir ki, siyasətin onunla əlaqəsi möhkəm olmuşdur. Rus tarixçisi V.O.Klyuçevski yazırdı ki, siyasi terminlər öz tarixinə malikdir.

Qədim Yunanıstanda «siyasət» anlayışı altında dövlət fəaliyyətinə aid olan bütün nə varsa daxildir.

V.İ.-Dal siyasət dedikdə dövlət idarəçiliyinə aid olan elmi başa düşürdü. Bura hökmdarın əhval-ruhiyyəsini, məqsədini, əməllərinin tərzini, çox vaxt həqiqi niyyətlərin gizlədilməsi daxildir.

Fransız ensiklopediya lüğəti təsdiq edir ki, siyasət sənətdir.[7]

Qeyd etmək lazımdır ki, lüğətlərdə deyilir: Siyasət-siniflər, millətlər və digər sosial qruplar arasındakı münasibətlərlə bağlı, əsas məqsədi dövlət hakimiyyətinin ələ keçirilməsindən, əldə saxlanılmasından və istifadə olunmasından ibarət fəaliyyətdir. Siniflər arasındakı münasibətlər və deməli, onların köklü mənafelərini ifadə edən siyasət həmin siniflərin iqtisadi vəziyyətindən irəli gəlir. Siyasi ideyalar və onlara uyğun təsisatlar iqtisadi bazis üzərində üstqurumu təşkil edir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, siyasət guya iqtisadiyyatın passiv nəticəsidir. Siyasətin dəyişdirici qüvvəyə çevrilməsi üçün o, cəmiyyətin maddi həyatının inkişafı tələbatını düzgün əks etdirməlidir. Mürtəce qrupların siyasəti cəmiyyətin irəliyə doğru inkişafını ləngidir, çünki bu siyasət cəmiyyətin obyektiv tələbatının ziddinə aparılır. İctimai həyatın müxtəlif

[6] Yenə orada.

[7] Мамедов В.А. Основы потилогии. М., 1997, с.212 (480 с.)

sahələrinə uyğun olaraq siyasət iqtisadi, sosial, milli, aqrar siyasəti və s.-yə bölünür.[8]

1985-91-ci illərdə keçmiş SSRİ tarixinə «yenidənqurma və aşkarlıq» bir dövrü kimi daxil olmuşdur. Həmin dövrdə SSRİ məkanında mühüm hadisələr baş vermişdir. Sovet İttifaqı və sosialist düşərgəsi dağılmış, kommunist partiyaların monopolyalarına son qoyulmuş iqtisadiyyat liberallaşdırılmış, senzura yumşaldılmış, söz azadlığının əlamətləri üzə çıxmışdır. Eyni zamanda xalqın maddi vəziyyəti pisləşmiş planlı iqtisadiyyat dağılmışdır. Keçmiş sovetlər birliyində birləşən dövlətlər müstəqillik əldə etdi, o cümlədən Rusiya Federasiyası yaradıldı. Ayrı-ayrı ölkələrdə eyni zamanda Rusiya Federasiyasında 1993-cü ildən ümumxalq referendum keçirildi, Rusiyada B.N.Yeltsin hakimiyyətə gəldi. Onun hakimiyyətə gəlişi Rusiya federasiyasında mədəni situasiyaya köklü sürətdə dəyişməyə doğru getdi. Ölkəyə immiqrasiyada və sürgündə olan məşhur mədəniyyət xadimləri geriyə qayıtdı. O cümlədən, musiqiçilər M.L.Rostropoviç, müğənni Q.Vişnevskaya, yazıçılar A.Soljenitsin və T.Voyneviç, rəssam E.Neizvestnı və başqaları geriyə qayıtdı. Lakin bu dövrdə Rusiyadan minlərlə alimlər və mütəxəsssislər o cümlədən, texnika elmləri sayəsində tanınmış mütəxəssislər vətənki tərk etdilər. Azərbaycandan da Avropaya, Amerikaya, xüsusilə Türkiyəyə müəllim işləmək üçün alimlər, musiqiçilər və digər sahələrdəki mütəxəssislər axışdı. 1991-94-cü illərdə Rusiyada elmə ayrılan maliyyə 80%-ə qədəri ixtisara düşdü. 31-45 yaşlı alimlər hər il 70-90 min nəfərə qədər işləməklə getməyə başlamışlar. Xüsusilə, gənc kadırların artımı aşağı düşmüşdür. Təkcə 1994-cü ildə ABŞ-a 444 min patent və lisenziyalar satılmışdır. Rusiyada isə yalnız 4 min potent və lisenziyalar satılmışdır. Rusiyanın elmi potensialı 3 dəfə

[8] Fəlsəfə. Ensiklopediya lüğəti. S.371

azalmışdır. Əgər 1980-cı ildə elmlə məşğul olan 3 milyon mütəxəssis çalışırdısa, 1996-ci ildə elmlə məşğul olanlar 1 milyondan az idi.[9]

Həmin dövrdə Azərbaycanda elmə sərf olunan maliyyə xərcləri minimal şəkildə özünü göstərirdi. Xaricdən elmi konfranslarda, seminarlarda və s. tədbirlərdə iştirak etmək üçün dəvət olunan tanınmış alimlərin heç birisi maliyyə ucbatından gedə bilməzdi. O zaman məlum olurdu ki, «beyinlərin axını» inkişaf etmiş ölkələrdə mümkündür. Məntiqə görə hansı ölkədən alimlər axını varsa, deməli həmin ölkə yüksək elmi və mənəvi potensiala malikdir. Əgər Avropa və Amerikada keçmiş SSRİ məkanından gələn alimlərə, mütəxəssislərə ən yaxşı laboratoriyalarda iş verilirsə bu onu sübut edir ki, keçmiş dövrdə sovet elmi qabaqcıl mövqelərə malik olmuşdur. Rusiyanın və keçmişdəki SSRİ məkanında ölkələrin iqtisadi böhran səviyyəsinə düşməsinə baxmayaraq onlar dünyaya onlarla, yüzlərlə müxtəlif elm və texnika sahələrində unikal kəşflər verə bilər. Məsələn, bura şişlərin müalicəsi, gen mühəndisliyi sahəsindəki kəşflər, tibb alətlərinin, ultra bənövşəyi stirilizatrları, litium batareyaları, poladın axması prosesi, maqnit qaynaqları, süni böyrək, şüalanmanı əks etdirən hüceyrə, ionların alınması üçün soyuq katodlar və s. keçmiş SSRİ məkanından çıxan alimlər tərəfindən kəşf edilmişdir. Mədəniyyətin maliyyələşməsinin XX əsrin 90-cı illərində azalması saysız-hesabsız xüsusi nəşriyyatların yaranmasına mane olmadı. Keçmiş SSRİ məkanında o cümlədən Azərbaycanda şəxsi mətbəələr və nəşriyyatlar yarandı. Vaxtilə qadağan edilmiş xüsusilə Freydin, Zimmelin, Berdyayevin və s. alimlərin qadağan edilmiş əsərləri çap olundu. Onlarla ədəbi jurnallar, qəzetlər çap olunurdu ik,

[9] Ракитов А.И. Наука и устойчивое развитие общества// Общественные науки и современность. 1997. №4, с.10

bunlarda gözəl analitik işlər nəşr olunurdu. yeni ədəbiyyat müstəqil sahə kimi yüzlərlə əsərinin çapını gücləndirdi. Dindarların sayının artması çoxsaylı məscidlərin tikilməsinə müqəddəs yerlərin təmir edilməsinə şərait yarandı. Dini kitablarla, yanaşı dini jurnallarda nəşr olunmağa başlandı. Ali məktəblərin nəzdində ilahiyyat fakultələri yaradıldı. Çoxsaylı ilahiyyatçılar müxtəlif sahələrdə çalışmağa başladı. Sovet dövründə hətta arzuya sığmaz tədbirlər həyata keçirildi. Əlbəttə 90-cı illərin sonunda qüsurlar olsa da, XX əsrin sonunda XXI əsrin əvvəllərində mədəniyyət sahəsində sözün həqiqət mənasında irəliləyiş özünü göstərməyə başladı.

XX əsrin son on illiyi və XXI əsrin əvvəllərin mədəniyyətin qloballaşma prosesi sürətlə inkişaf etmişdir. Mədəni diffuziya daha dəqiq desək, mədəni dəyərlərin mənimsənilməsinin kortəbii və yaxud nəzarət edilməyən cəhəti həm pozitiv, həm də neqativ aspektlərə malikdir. Bir tərəfdən o xalqlara imkan verir ki, bir-biriilə ünsiyyətə girsin və bir-birini yaxından tanısın. Ünsiyyət və tanıma xalqların yaxınlaşmasına şərait yaratmışdır. Digər tərəfdən həddindən artıq fəal ünsiyyət və mənimsəmə mədəni orijinallığın itirilməsi üçün təhlükədir. Eyni mədəni nümunələrin bütün dünyada yayılması mədəni təsir üçün sərhədlərin açılması və mədəni ünsiyyətin genişlənməsi alimləri məcbur etmişdir ki, müasir mədəniyyətin qloballaşma prosesi haqqında danışsın. Qloballaşma *millətlərin* dünya sisteminə inteqrasiyasının sürətləndirilməsi təsvir edir, müasir nəqliyyat vasitələrinin və iqtisadi əlaqələrin inkişafı ilə güclənir, kütləvi informasiya vasitələrinin adamlara təsirini gücləndirir. Bu xalqlar arasında mədəni kontaktların genişlənməsinə imkan verir və adamların miqrasiya proseslərini güclənidirir.

XX əsr elmi- texniki tərəqqi əsri, XXI əsr isə qloballaşma, inteqrasiya və informasiya əsri adlanır. Qloballaşma prosesi təşəkkül tapdığı vaxtdan indiyə kimi Qərb və Şərq dövlətləri arasında sosial, iqtisadi, mədəni və hərbi əlaqələr sürətlənir, kommunikasiya vasitələri genişlənir. Qloballaşma inkişaf etmiş Qərb dövlətlərində məqbul sayılan ideoloji standartlar əsasında baş verdiyindən, müsəlman dünyası bu proseslə onlara ayrılmış yeri və xüsusi çəkini müəyyən etmək zərurəti ilə qarşılaşmışdır.[10]
Ümumiyyətlə, qloballaşma pozitiv və neqativ cəhətlərə malikdir. qloballaşmanın neqativ momentləri hər bir xalqın özünün mədəni özünəməxsusluğun itməsi imkanını aşkara çıxarır. Bu proses assimlasiya təsirinə imkan verir. Müasir cəmiyyətdə mədəni özünə məxsusluğu qoruyub saxlamaq, sivlizasiyanın ən ali nailiyyəti kimi dəyərləndirilir. Əvvəllər bu məsələlərə diqqət yetirilmirdi. Ona görə də bir millət digər millətini öz içərisində əridirdi, itaət altına alınmış xalqın mədəniyyət qalıqlarının müsbət ünsürlərini tamamilə özünə götürürdü. Misal üçün Latın Amerikası və Afrika ölkələrinin Avropa müstəmləkəçiliyi dövründə bu işlər baş vermişdir. Müasir dövrdə əksər sivilizasiyalı insanlar üçün «sosial siyasət» və «mədəniyyət siyasəti» ifadələri vərdişə çevrilmişdir. Sual oluna bilər, bunlar nə üçün yalnız sivilizasiyalı adamlar üçün adiləşmişdir? Ona görə ki, bu məqsədyönümlü cəmiyyətin sosial mədəni sahələrinin idarə edilməsi konsepsiyasına əsaslanır. Bütövlükdə bunlar sivilizasiyalı ölkələrin fərqləndirici əlamətləri hesab olunur. Bu xalqlar üçün bu hallar yalnız XX əsrin ortalarından başlayaraq adiləşdirilmişdir. Elə həmin vaxtdan başlayaraq haqqında söhbət gedən dövrdən bütün bəşəriyyətin mədəni genefondunun saxlanılmasına yeni yanaşma inkişaf etdirilmişdir. Bu konsep-

[10] Vəfa Həsənova. Qloballaşma prosesinin mədəniyyətlərinin və sivilizasiyalırın qarşılıqlı dialoquna təsiri. Mədəniyyət dünyası. B., 2005

siya BMT çərçivəsində ayrıca götürülmüş hər bir ölkəyə aid edilir.

Təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə birləşmiş millətlər təşkilatının niazmnaməsində deyilir: «İnsan ləyaqətini qorumaq üçün mədəniyyət və təhsil ədalət, azadlıq və sülh əsasında bütün insanlar arasında geniş yayılmalıdır; ona görə də, bu baxımdan bütün xalqların üzərinə qarşılıqlı əməkdaşlıq ruhunda yerinə yetirilməli olan müqəddəs vəzifələr qoyulur.

Buna görə də onlar dünyanın bütün xalqlarının təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığı yolu ilə tədricən beynəlxalq sülhə və bəşəriyyətin rifahına nail olmaq məqsədi»[11] güdür.

Mədəniyyət sahəsindəki siyasət dövlət tərəfindən əhəmiyyətli dərəcə həyata keçirilən maliyyələşdirilən, nizamlanan praktiki tədbirlər sistemidir. Bu millətin mədəni və mənəvi irsinin toplanması, inkişafı və saxlanılmasına yönəlmişdir. Mədəniyyət siyasəti sayəsində hər şeydən əvvəl, aşağıdakı suallar meydana gəlir. Millətin mədəni irsi necə qorunur? Bu tədbir bütün etnik və sosial qruplara necə aid edilir? Bütün istifadə edilən dillər bərabər statusuna malikdirmi və ya ayrıca götürülmüş ölkədə mədəni və dil diskrinimasiyası mümkündür. Rəsmi dövlət dili əcdadların dili hesab olunur və yaxud müstəmləkəçi ağalığından qalan irsdir? Hansı səviyyədə qeyri əsas dillər dövlət tərəfindən müdafiə olunub bu ailənin və yaxud icmanın qayğısı əhatəisndə olur? Həmin dillər nə dərəcədə cəmiyyətdə mədəni və sosial fərqlərin qorunub saxlanılması üçün istifadə olunur və yaxud dil qrupları arasında antoqonizmin aradan qaldırılması və yaxud inkişafına şərait yaradır? Bu gün bir çox ölkələrdə mədəniyyət sahəsindəki siyasət assimlyasiya modelindən başqa sahələrə

[11] mə\dəni irsin qorunmasına dair normatik hüquqi aktlar toplusu (1 sentyabr 2001-ci ilədək olan vəziyyətə görə) B., 2001, s.9

orientasiya götürür, nəticədə azlıqda olanlar öz mədəni ənənələrinə və dəyərlərindən imtina edir, onu əksəriyyətin müdafiə etdiyi ənənələrlə əvəz edir. Nəticədə əksəriyyətin multi mədəni modeli müdafiə edilir. Burada fərd sosiallaşır və etnik mədəniyyətdə dominantlıq rolu ifa edir. Məsələn, ABŞ-da milyonlarla insan ingilis dilində və həmdə özünün etnik dilində danışır. Onlar ümummilli və etnik bayramları qeyd edirlər. Onlar öz ölkəsinin tarixini və millətinin tarixini öyrənir. Qlobal beynəlxalq miqrasiya zəif inkişaf etmiş ölkələrin təsərrüfatının struktur yenidən qurulmasına stimul verir. Mexanikləşmə və sənayeləşmə bura inkişaf etmiş ölkələrdə daxil olur, aqrar sektor ixtisara düşür və milyonlarla kənd əhalisi iş axtarış məqsədilə şəhərlərə köçməli olur. Onları şəhər həyat tərzi cəlb edir. Eyni zamanda şəhərlərin orta sinfi adətən qərb həyat tərzinə yönəmlidir, buna görə də o öz ölkəsində rahat ixtisaslı iş tapa bilmir, bu işi ABŞ-da, və yaxud Qərbi Avropada tapa bilir.

Azərbaycanın zəngin milli mədəniyyətinin qorunub saxlanılması dövlətimizin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Mədəni sərvətin qorunub saxlanılması və istifadəsi problemləri ölkənin Əsas Qanununda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. «hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı ona qayğı göstərməli tarix və mədəniyyət abidələrini qorumalıdır».

1997-2001-ci illərdə Azərbaycan xalqının mədəni və təbii irsinin mühafizəsi, qorunub saxlanması, bu irs əşyalarının oğurlanması və qaçaqmalçılıq yolu ilə daşınmasına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi sahəsində geniş Proqram qəbul edilmişdir. Həmin Proqram çərçivəsində respublikada əsas beynəlxalq Konvensiyalar radifikasiya edilmiş, bir sıra qanunlar qəbul olunmuşdur.[12]

[12] Yenə orada. s.5

İnsan, mədəni, mənəvi, yaradıcı, yaratmağı bacaran varlıqdır. Bunu digər heç bir canlı varlıq yarada bilməz. İnsanın elə mənəvi reallıq formaları var ki ona aiddir: elm, din, incəsənət, əxlaq, hüquq, siyasət, iqtisadiyyat və təhsil. Ümumiyyətlə, mədəniyyətin tərifinə yanaşan çoxsaylı təriflər mövcuddur. Bu terminoloji problemlər içərisində maraqlı olan anlayışlar kifayət qədərdir. Adətən, mədəniyyət dedikdə ictimai qrup, fərdi varlıq və şüurun vəziyyəti həmçinin həmin vəziyyətin dəyişilməsi sahəsində fəaliyyət başa düşülürdü. Varlığın vəziyyəti onun dəyişilməsindəki fəaliyyət adətən maddi vəziyyət adlanır. Varlıq haqqında təsəvvürlərin dəyişilməsinə aid fəaliyyəti və həmin fəaliyyətin nəticələri çox vaxt mənəvi mədəniyyət adlanır. Maddi və mənəvi mədəniyyəti sıx surətdə bir-birilə əlaqədardır. «Varlıq şüuru müəyyən edir» fikri qədər də «şüur varlığı müəyyən edir» fikri ilə üst-üstə düşür.[13] Şüurdakı hər hansı dəyişiklik maddi mədəniyyətin dəyişilməsinə təsir edir və əksinə «mədəniyyət təkcə binanı yaratmır, o həm də insanları yaradır» bu tanınmış tədqiqatçı Y.M.Lotmana aiddir.[14]

Qeyd etmək lazımdır ki, mənəvi mədəniyyəti mənəvi istehsalla eyniləşdirmək olmaz. Mənəvi istehsal- ideyaların, normaların, dəyərlərin məcmusudur. Mənəvi mədəniyyət daha geniş anlayış olub, mənəvi istehsalı da özünə daxil edir. Deməli, mədəniyyət maddi və mənəvi dəyərlərin məcmusudur. Konkret olaraq mədəniyyətə, belə bir tərif vermək olar. Mədəniyyət – cəmiyyətin bütün tarixi boyu əldə etdiyi maddi və mənəvi sərvətlərin məcmusudur, həmçinin onların yaradılması qabiliyyəti və bəşəriyyətin tərəqqisi üçün onlardan istifadə etmək və onları nəsildən-nəsilə vermək bacarığıdır. Mədəniyyət insanın sirli-sehirli dünyasıdır.

[13] Бах: Философия человек и жизнь. М., ЮНИТИ, 2002. С.151

[14] Лотман Ю.М. Культура и взрыв. М., 1992, с.29

Onun özünü dərk etməsi və şəxsiyyətin mövcudluq üsuludur.[15]

Maddi və mənəvi mədəniyyət arasındakı fərq nisbidir. Çünki onların hər ikisi insanın mahiyyət qüvvələrinin predmetləşdirilməsi və predmetsizləşməsi nəticəsi olaraq meydana çıxır və onun yaradıcılıqda tələbatının reallaşmasıdır. Maddi mədəniyyət «şey» tələbatının ödənilməsi üçün dəyər yaradır. İnsanın cismani təşkilini əsaslandıran qida, paltar və yaşayış yeri və s. üçün dəyərlərin içərisində prioritet xarakterə malik olur. Mənəvi dəyərlər bütün tələblərdən «yüksəkdədir». O cismani tələbatlar çərçivəsindən kənara çıxır. Onların ödənilməsi üsulunu mürəkkəbləşdirir. Mənəvi mədəniyyət 2 növdə mövcud olur. *Birincisi*, predmet şey dəyərləri kimi bu adətən insandan özgələşmiş əmtəə forması almışdır. Onlar maddi istehsalın nəticələrinə oxşayır. *İkincisi*, mənəvi mədəniyyət fəaliyyət aktını təmsil edir və burada nəticə insandan özgələşməmiş, o yaradıcılıq prosesinin özü ilə üst-üstə düşür. (tamaşa, dərs, müalicə təsiri) buradan mənəvi istehsalın spesifikası maddi istehsalla müqayisədə fərqlənir. Mənəvi istehsal unikal, təkrarsız dəyərləri yaradır. Bu maddi rifah sahəsindəki istehsaldan fərqli olaraq şablona tirajlaşdırmağa aid deyildir. Çünki maddi istehsal sahəsində ağalıq edən standart sxemdən fərqlənir. Deməli, mənəvi istehsal prosesində insan daha çox azadlığa malik olduğundan şablondan uzaqdır və burada yaradıcılıq potensiyasının daha geniş şəkildə təzahür etdirir. Maddi mədəniyyət əsasən kollektiv cəhd nəticəsində yaranır və bilavasitə korporasiyanın sahəsində mümkün olur. Mənəvi istehsal korporasiyaya məruz qalır lakin o, təkbaşına baş verir (rəssamlıq, dramaturqiya, bədii ədəbiyyat, dini ehkamlar və s. konkret mənəvi məhsulun yaradılış məqamından bir müəllifin iştirakı baş verir).

[15] Şükürov Ağayar. Fəlsəfə. B., 2002, s.428

Mədəniyyət üçün spesifik olan hərəkət tərzi, həm də bu hərəkət tərzinin ayrılmaz hissəsi kimi istifadə olunan maddi obyektlərin cəmi kimi müəyyən edilə bilər. Ayrılıqda mədəniyyət dindən, ideyalardan, inamlardan, ənənələrdən, kodekslərdən, institutlardan, texnoloqiyalardan, incəsənət əsərlərindən, rituallardan, mərasimlərdən və s. ibarətdir. Mədəniyyətin inkişafı biliklərin gələcək nəsillərə öyrətmək və ötürmək bacarığından asılıdır. Mədəniyyətin mövcud olması və istifadəsi yalnız insanın məxsusi bacarığı üzərində qurulmuşdur.

Elitar və kütləvi mədəniyyət formaları indi tamam yeni Qərbi Avropa və Amerika standartları ilə təcəssüm olmağa başladı. 70 il ərzində dünya mədəni prosesindən ayrıca fəaliyyətdə olan milli-mədəni mühit, tez bir zamanda uyğunlaşma yaşayır və dünyanın indiki mərhələyə qədərki yolunu qət etmir. Bu səbəbdən bəzi hallarda müasirləşmə meylləri kor-koranə, xaotik və diletantcasına aparıldığından mədəni prosesdə yanlışlıqlar baş qaldırır.

Elmi-texniki tərəqqi və kütləvi informasiya vasitələrinin yaranması kütləvi mədəniyyət arasında özünün müstəqil inkişaf yolunu seçdi və dünya mədəni irsi ilə inteqrasiya prosesi başladı. Burada bir mühüm amil də nəzərə alınmalıdır. Bazar münasibətləri mədəni həyata təsir etməyə bilməzdi. Çağdaş Azərbaycan mədəniyyəti sürətlə dünyanın mədəni mühitinə uyğunlaşma və bazar münasibətlərinə uyuşma prosesini yaşamağa başladı.[16]

Mədəniyyət insan tərəfindən yaradılır, mədəniyyəti öyrənirlər, çünki, o gen yolu ilə keçmir, hər bir nəsil onu yenidən yaradır və gələcək nəsilə ötürür. Bu proses sosiallaşmanın əsasıdır. Dəyərlərin, inamların, normaların, qaydaların və ideallların mənimsənilməsi nəticəsində şəxsiyyətinin

[16] Əlibəyli Elçin. Televiziyanın mədəniyyət sistemində yeri. «Mədəni-maarif» 2006, №5, s.8-9

formalaşması və hərəkətin tənzimlənməsi baş verir. Əgər sosiallaşma prosesi kütləvi ölçüdə dayansaydı, bu mədəniyyətin məhvinə gətirib çıxarardı. Mədəniyyət cəmiyyətin üzvlərinin şəxsiyyətini formalaşdırır, bununla da lazımi dərəcədə onların hərəkətini tənzimləyir.

Məhz mədəniyyət fenomeni sadəcə əşyaların və zehnin onun abstrakt formalarında istehsalını deyil, insanın özünün sosial hadisə kimi, yəni onu ictimai əlaqələrin və münasibətlərin bütün bolluğunda istehsalını üzvi birləşdirməyə şərait yaradır. İnsanın məzmun qüvvəsinin formalarından biri kimi, cəmiyyətin onun müxtəlif sosial qruplarının proseslərinin dərəcə və ölçüsünün göstəricisi kimi çıxış edərək mədəniyət ideyalırın, baxışların, dəyər istiqamətinin və ya praktik fəaliyyətinin müxtəlif formalarının birliyini göstərir. Mədəniyyətdə yaradıcı qüvvənin sosial şəxsi keyfiyyətləri əks olunur və möhkəmlənir.

Hər bir insan cəmiyyəti öz şəxsi spesifik mədəniyyətinə və ya müəyyən dərəcədə digər sistemlərlə üst-üstə düşən sosial mədəni sistemə malikdir. Sosial mədəni sistemlər arasında fərqlər fiziki şəraitlərlə və resurslarla; fəaliyyətin müxtəlif sahələrinə məxsus olan imkanların diapozonu ilə, dilin, ritualların və ənənələrin, alətlərin hazırlanmasının istifadə edilməsininin tipi ilə; sosial inkişaf dərəcəsi ilə bağlıdırlar. Fərdin münasibətlərinə, dəyərlərinə, ideal və inamlarına onun içərisində yaşadığı mədəniyyət təsir edir. Şübhəsiz fərd bir neçə müxtəlif mədəniyyətlər çərçivəsində yaşaya və yerdəyişmə edə bilər.

Sosiologiyada mədəniyyətin iki növü göstərilir: maddi (sənətkarlıq və istehsal məhsulları; əmək alətləri, tikililər, binalar, texnika və s.) qeyri maddi (mənəvi) (baxışlar, dəyərlər, biliklər, ideologiya, dil, mənəvi istehsal prosesi və s.)

Kütləvi mədəniyyətin sosioloji tərəfdən cəmiyyətin biçimlənməsində başlıca rol oynaması artıq danılmaz gerçəklikdir. Biz əvvəldə xalqın və millətin biçimlənməsində kütləvi mədəniyyətin yerini izah etmişdik, həmçinin «süni insan» (M.Maklüen) tipinin də yaradıcısı olduğunu demişdik və bu fikrin davamı kimi cəmiyyətdə oynadığı digər başlıca rolunu qeyd etmək istərdik. Artıq bir çox sosioloqlar və kulturoloqlar kütləvi mədəniyyətin yeni ictimai təbəqəni biçimləşdirdiyini söyləyirlər. «Orta təbəqə» adlanan bu təbəqəyə hazırda dünyada sənayeləşmiş həyatın əsas dayağını təşkil edir.[17]

Mədəniyyətin əsas funksiyaları arasında zehni, aksioloji, qadağanedici, stimullaşdırıcı, tənzimləyici, harmonikləşdirici, dəyişdirici, gedonistik (zövq), varislik funksiyasının adını çəkirlər.

Mədəni universalilər

Mədəni universililər nədir?

Mədəni universililər – coğrafi yerdən, tarixi vaxtdan və cəmiyyətin sosial quruluşundan asılı olmayaraq bütün mədəniyyətlərə məxsus olan normalar, dəyərlər, qaydalar, ənənələr və xassələrdir.

Sosiologiyada mədəniyyət- sosial təbiətə malik olan və insanların müxtəlif sosial situasiyalarda qarşılıqlı anlaşmasını təmin edən, predmetlərin, ideyaları, dəyər anlayışlarının yaradılmasına, anlanılması, qorunması və yayılmasına yönəlmiş sosial münasibətlərdə əks olunan mürəkkəb dinamik quruluş kimi nəzərdən keçirilir. Sosioloji tədqiqatın obyekti verilmiş cəmiyyətdə mövcud olan mədəniyyət obyektlərinin yaradılması, örtülməsi, mənimsənilməsi üsullarının və formalarının, konkret bölgüsü, mədəni həyatda daimi və dəyişkən proseslər, həmçinin onların sosioloji faktorları və mexa-

[17] Əlibəyli Elçin. Televiziyanın mədəniyyət sistemində yeri. «Mədənimaarif». 2006, №5, s.9

nizmləridir. Bu kontekstdə sosiologiyada sosial birliklərin, qrupların və bütövlükdə cəmiyyətin üzvlərinin təbii və sosial ətrafı ilə zamanda təkrarlanan, daimi geniş yayılmış müxtəlif münasibət formalarını, birliklərin mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsini müəyyən etməyə və deməli onların mədəni tərəqqisi və ya tənəzzülü haqqında danışmağa imkan verən mədəniyyətin inkişafı dinamikasını öyrənir.

Hər bir konkret birlik (sivilizasiya, dövlət, xalq və s.) bir çox əsrlər boyu fərdin onun bütün həyatı boyu izləyən və nəsildən nəsilə ötürülən öz şəxsi mədəniyyətini yaradır. Nəticədə çox mədəniyyətlər meydana çıxır. Sosioloqlar qarşısında insan mədəniyyətində nə isə ümumiliyin, elmi dildə desək, mədəni universalilərin olub-olmadığını öyrənmək problemi yaranır.

1959-cu ildə Amerika sosioloq və etnoqrafı Corc Merdək 70-dən yuxarı universalilərin bütün mədəniyyətlərə eyni elementlərə malik olduğunu göstərdi: yaş dərəcələri, idman, bədən bəzək əşyaları, təmizliyə riayət etmə, qəbilə quruluşu, qida hazırlamaq, əməyin korperasiyası, kosmologiya, pərəstişkarlıq etmə, rəqslər, dekorativ incəsənət, fala baxma, yuxuların yozulması, əməyin bölgüsü, təhsil və s.

Mədəni universalilər ona görə yaranırlar ki, bütün insanlar dünyanın hansı bir hissəsində yaşasalar da fiziki cəhətdən eyni cür quruluşdadırlar. Onların eyni bioloji tələbatları var. Deməli, bəşəriyyət bütövlükdə qarşısında ətraf mühitin ümumi problemləri ilə qarşılaşırlar. İnsanlar doğulurlar və ölürlər, buna görə də bütün xalqlarda doğum və ölümlə bağlı adətlər mövcuddurlar. Onlar birgə həyat sürdüklərindən onlarda əməyin bölgüsü, rəqslər, oyunlar, salamlamalar və s. yaranırlar.

«2006- 2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət İnikşaf konsepsiyası»nda deyilirdi. «2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası»nın ümumi məqsəd və vəzifələri mədəniyyət siyasətinin təminat mexanizmləri kimi çıxış edən və mədəniyyətin bütün sahələrini əhatə edən mədəniyyətin idarəolunma, hüquqi, maliyyə, elmi-informasiya təminatı, insan resurslarını inkişafı, maddi-texniki ifrastrukturun müasirləşdirilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi kimi ümumi məsələlərin inkişaf etdirilməsindən, o cümlədən daxili və xarici dövlət mədəniyyət siyasətinin göstərilən sahələrinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması üçün tələb olunan islahatların həyata keçirilməsinin təmin edilməsindən ibarətdir.[18]

Mədəniyyətin elementləri

Mədəniyyətin əsas elementləri də maraq doğurur.

İşarələr və simvollar əsasən dildə göstərilir. Onların köməyi ilə insanın hərəkət tərzini və səriştəsini qaydaya salmaq olur. Dil - insan səriştəsinin akumlyasiyasının, qorunmasının və ötürülməsinin obyektiv formasıdır. Dil termini ən azı 2 qarşılıqlı əlaqəli mənaya malikdir: 1) ümumiyyətlə dil, dil işarə sistemlərinin müəyyən sinfi kimi; 2) konkret, etnik dil adlanan konkret, real mövcud olan konkret sosiumda, konkret vaxt və konkret məkanda istifadə olunan işarə sistemi kimi özünü göstərir.

Dil cəmiyyətin inkişafının müəyyən dövründə bir çox tələbatların öyrənilməsi üçün yaranır. Ona görə də dil polifunksional sistemdir. Onun əsas funksiyaları informasiyanın yaranması, qorunması və ötürülməsidir. İnsan ünsiyyəti vasitəsi kimi çıxış edərək (kommunikativ funksiya), dil insanların sosial hərəkət tərzini təmin edir.

[18] «2006- 2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası». «Mədəni maarif», 2006, №11, s.6 (5-13)

Dəyərlər – insanın can atmalı olduğu məqsədlərə aid ümumi qəbul olunmuş əminliklərdir. Onlar mənəvi prinsiplərin əsasını təşkil edirlər.

Müxtəlif mədəniyyətlər, müxtəlif dəyərlərə üstünlük verə bilərlər. (döyüş meydanında qəhramanlığa, bədii yaradıcılığa, asketizmə) və hər bir ictimai quruluş nəyin dəyər olduğunu, nəyin olmadığını müəyyənləşdirir.

Qaydalar – müəyyən mədəniyyətin dəyərlərinə uyğun hərəkət tərzini tənzimləyirlər.

«Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunda «Mədəniyyət sərvətləri» haqqında deyilir: «mənəvi və estetik ideallar, normalar və davranış qaydaları, dillər, dialektlər, ləhcələr, milli və etnik ənənələr və adətlər tarixi toponimlər, folklor, tətbiqi xalq sənətləri, mədəniyyət və incəsənət əsərləri, mədəniyyət fəaliyyətinin elmi tədqiqatının nəticələri və metodları, tarixi və mədəni əhəmiyyəti olan binalar, tikililər, əşyalar, tarix və mədəniyyət baxımından unikal ərazilər və obyektlər mədəniyyət sərvətləridir».[19]

Sosial normalar isə hərəkət tərzinin standartlarını göstərə bilər. Normaların gözlənilməsinə kömək edən sosial cəzalandırmalar və təqdirlər sanksiyalar adlanır. İnsanları müəyyən hərəkətlərdən saxlayan cəzalar neqativ sanksiyalar adlanırlar. Cərimələr, həbsxana, töhmət və s. onlara aiddir. Normalara riayət etməyə görə təşviqlər, pozitiv sanksiyalar adlanır. (Məsələn, pul mükafatı, hakimiyyət vermək, yüksək prestij) sanksiyalar normaların əsasında qanunilik qazanır.

Vərdişlər – biliklər əsasında yaranır və çoxlu təkrarlama nəticəsində möhkəmlənir. Vərdişlik möhkəmlənmiş sxemdir. Müəyyən situasiya hərəkət stres tipidir.

Xasiyyətlər insanların hərəkət tərzini ətrafdakıların müsbət və ya mənfi qiymət almış xarici formalarıdır. Onlar

[19] Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. «Azərbaycan» qəzeti. 18 aprel. 1998-ci il, №86

vərdişlərə əsaslanmışlar. Xasiyyətlər tərbiyəli insanları tərbiyəsizlərdən, aristokratları və yüksək təbəqənin adamlarını sadə insanlardan fərqlənirdilər. Əgər vərdişlər kortəbii yaranırsa, yaxşılıqlardan fərqlənirlər. Yaxşılıqla niyyətləri tərbiyə etmək lazımdır. Xasiyyətlər son dərəcə müxtəlifdirlər, bəziləri kübara, digərləri gündəliyə aiddirlər. Ayrılıqda xasiyyətlər mədəniyyətin elementlərini və ya əlamətlərini etiket adlanan xüsusi mədəni kompleks yaradırlar. Etiket - xüsusi sosial dairələrdə qəbul olunmuş, vahid tam təşkil edən hərəkət tərzi – qaydaları sistemidir. Etiket xüsusi xasiyyətləri, normaları, mərasimləri və ritualları daxil edir. O, cəmiyyətin yüksək təbəqələrini xarakterizə edir və kübar mədəniyyəti sahəsinə aiddir.

Xasiyyətlərdən fərqli olaraq, adətlər insanların geniş kütlələrinə aiddir. Adət – insanların hərəkət tərzinin ənənəvi yaranmış qaydasıdır. O həmçinin vərdişə əsaslanıb, lakin fərdiyyətçi deyil, kollektiv vərdişlərə aiddir. Adət- müəyyən cəmiyyətdə və ya sosial qrupda təkrar istehsal olunan insanların münasibətlərinin və fəaliyyətinin keçmişdən götürülmüş sosial tənzimləmə formasıdır və onun üzvlərinə adidir. Adət kimi müxtəlif mərasimlər, bayramlar, istehsal vərdişləri və s. çıxış edə bilərlər. Adətlər hərəkət tərzinin yazılmamış qaydalarıdır.

Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz».[20]

Milli adət-ənənələrin tədqiqi barədə professor İ.Hüseynovun fəaliyyəti böyük olmuşdur.[21]

Vərdişlər və adətlər bir nəsildən digərinə keçirilirsə, onlar ənənələrə çevrilirlər. Ənənələr nəsildən-nəsilə ötürülən

[20] H.Əliyev. Azərbaycan respublikası gənclərinin 1-ci forumunda nitqi. B., 1996, s.20

[21] Hüseynov İ. Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii- estetik mahiyyəti. B., Mars- Print. 2001

və müəyyən birlikdə sosial qrupda uzun müddət ərzində saxlanılan sosial və mədəni varislik elementləridir. Ənənələr bütün sosial sistemlərdə fəaliyyət göstərirlər və onların həyat fəaliyyətinin vacib şərtidir. Ənənəyə laqeyd münasibət cəmiyyətin və mədəniyyətin inkişafında varisliyin pozulmasına, bəşəriyyətin qiymətli nailiyyətlərin itirilməsinə gətirib çıxarır. Ənənələrə kor-koranə riayət etmək isə ictimai həyata durğunluq-konservatizm yaradır. Ənənələr əvvəlkilərdən miras qalan hər bir şeydir.

Adət özündə bu və ya digər sosial ideyaları baxışları, normaları və dəyərləri göstərən və müəyyən kollektiv hisslər yaradan stereotip kollektiv hərəkətlərin birliyidir. Onlarda hansısa dini baxışlar və ya məişət ənənələri özünü göstərir.

Adətlər bir sosial qrupla məhdudlaşmır, əyaniliyin bütün təbəqələrinə aiddir. Adətlər insan həyatının vacib anlarını izləyir. Adətdə yalnız bu və ya digər normaların, dəyərlərin, ideyaların rasional mənimsənilməsi deyil, həmçinin onun iştirakçıları tərəfindən adət hərəkətin yaşaması baş verir.

Mərasimlərin və ya dini ənənə ilə göstərilən təsərrüfat aktlarının yerinə yetirilməsi elmə məlum olan hər bir cəmiyyətdə izlənmə mümkün olan spesifik hərəkət tərzi tipini təşkil edir. Ona görə də mərasimi insan reallığına təsir və müəyyənlik verməyə imkan verən informasiya kimi nəzərdən keçirmək olar.

Mədəniyyətin formaları

Mədəniyyətin formaları da olduqca maraqlıdır.

Elitar və ya yüksək mədəniyyət cəmiyyətin imtiyazlı hissəsi tərəfindən və ya onların sifarişi ilə mütəxəssis yaradıcılar tərəfindən yaradılır. Ona incə sənətlər klassik musiqi və ədəbiyyat daxildir. Elitar mədəniyyətdən fərqdi olaraq, xalq mədəniyyəti anonim yaradıcılar tərəfindən yaradılır.

Xalq mədəniyyətinə miflər, əfsanələr, əsatirlər, eposlar, nağıllar, mahnılar və rəqslər daxildir.

Kütləvi hamı üçün asan əldə edilən mədəniyyət əsilzadələrin zövqünü və ya xalqın mənəvi axtarışlarını əks etdirir. Onun yaranma vaxtı kütləvi informasiya vasitələrinin dünyanın çox ölkələrinə daxil olduğu və bütün sosial təbəqələr üçün adiləşdiyi dövr XX əsrin ortalarıdır. Kütləvi mədəniyyət internasional və milli ola bilər. Populyar və estrada musiqisi – kütləvi mədəniyyətin baris nümunəsidir. O əhalinin bütün təbəqələrinə onların yaşından və təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq aydındır.

Kütləvi mədəniyyət elitar və ya xalq mədəniyyətindən bir qayda olaraq daha az bədii dəyərə malik olur. Lakin onun ən geniş auditoriyası və müəllifi var.

İctimai qarşılıqlı əlaqələrdə müxtəlif səviyyələrdə və müəyyən konkret formalarda mədəniyyət fəaliyyət göstərir. Mədəniyyətin varlığının bu konkret formasını əks etdirmək üçün sosiologiyada subkultura anlayışı istifadə olunur. Subkulturlara bu və ya digər birliyi və ya hər hansı sosial qrupu fərqləndirən simvolların, dəyərlərin, normaların, hərəkət tərzi nümunələrinin yığınıdır. Hər bir birlik xüsusi subkultura yaradır. Subkultura ümumbəşəri mədəniyyəti təkzib etmir, lakin eyni zamanda o spesifik fərqlərə malikdir. Bu fərqlər bu və ya digər birliklərin həyat fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Qərb, şərq, milli, konfessional, peşəkar subkulturu, müəssisələrin, sosial qrupların və s. subkulturunu göstərmək olar.

Milli mədəniyyət termini insan birliyini bu və ya digər ölkədə, dövlətdə xarakterizə edən simvolları, inancları, dəyərlərin hərəkət tərzi normalarını və nümunələrini müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Dövlətdə, bir xassəli linqivistiv və etnik münasibətlə bir milli mədəniyyət ola bilər. Lakin

yer kürəsindəki ölkələrin çoxunda bir çox müxtəlif mədəniyyətlər mövcuddur. Digər vacib forma konfessional subkulturadır. Konfenssional subkultura dini etiqadın bu və ya digər kilsəyə məhz mənsubluğun birliyi əsasında yaranır. Bu birliyin bazasında simvolların, dəyərlərin, ideallarn, hərəkət tərzi nümunələrinin birliyi formalaşır. Məsələn: bütövlükdə xristian, müsəlman, buddist mədəniyyətləri haqqında danışmaq olar.

Dünya dinlərinin ayrı-ayrı qolları, istiqamətləri öz subkulturasını yaradır: məsələn, pravoslav, katolik, protestant və s. bura daxildir. Öz növbəsində bu subkultularda öz subkulturaları mövcud olur.

Sosio mədənisupern sistemlərə getdikcə isə burada spesifik cəhətlərə rast gəlmək mümkündür.

Müasir dünyada tarixdən gələn iki əsas sosimədəni tendensiya aydın görünür (qarşılıqlı təsir göstərən, bir-birini zənginləşdirən, lakin öz bütövlüyünü saxlayanlar var): Qərb və Şərq, Şərq və Qərb iki dünyəvi ənənə kimi mövcudluğun köklü suallarının həllində öz fərqlərini üzə çıxarır. 1. Şəxsiyyətə münasibətdə qərb insanı dünyanı görməni özündə əsaslandırır, elə bil ki, o özü onun başlanğıc və yaradıcısıdır, şərq isə mənəvi həyatın fərdiyyətçi formalırmın yarandığı ideyasına əsaslanır, şəxsi "Mən"dən şəxssiz absolyutun xeyrinə imtina etmək ideyasını əsas tutur; 2) dünyaya, reallığa münasibət: qərb insanın öz yaşayış şəraitinə, xarici aləmə, həmçinin sosial aləmə- fəal münasibətini göstərməyə meyllidir; Şərq daha çox xarici aləmdə fəaliyyətsizlik, özünə qapanma, həyatın əsil mənasını tapmaq üstünlük verir; 3) düşüncənin imkanlarına münasibətdə: qərb üçün heç bir şey qarşısında dayanmayan rasionallıq, məntiqi fikrin və empirik varlığın gücünə açıq praqmatizm xarakterikdir.

Şərq meditasiya və özünə təsiri diqqət ilə şərtlənən intiutiv düşüncəyə yönəlir. Bəşəriyyətin böyük mədəniyyətlər-

inin bu və ya lokal sivilizasiyaların təhlili həmişə alimlərin diqqətini çəkmişdir; lakin XIX əsrin sonuna o yeni tədqiqatlarla yeni elmi nəzəriyyələrin arqumentləşdirmə sistemi ilə möhkəmləndirildi. Tədqiqatçılardan çoxu (O.Şpenqler, A.Toynbi, L.Danilevski) sivilizasiyalar arasında fərqlərə xüsusi diqqət yetirirlər: öz maraqlarını coğrafi cəhətcə birbirinə yaxın olan xalqlar qrupuna ünvanlayırdılar; bu cür sivilizasiyaların təkrarlanan mərhələlərini, inkişaf mərhələləri kimi göstərməyə çalışırdılar (onların yaranmasını, inkişafını, artımını, «düşkünlüyü», və parçalanması və s. qeyd edirdilər).

P.Sorokinin sosioloji fikir qarşısında böyük xidməti onldan ibarətdir ik, o böyük mədəni ənənələrin təhlilinə yanaşmanı prinsipial olaraq dəyişdi. Öz tədqiqatının əsasına o lokal mədəniyyətlərin təhlilini qoymayıb, mədəniyyətin müstəqil sistem kimi mədəniyyətin funksiya göstərməsinin daxili səbəb məna məntiqinə askent etmişdir.

Sosiomədəni supersistemlərdə P.Sorokinə görə əsas ideoloji şərtlər kimi son dəyərin (əsil reallığın) təbiəti haqqında baxışlar çıxış edir. P.Sorokinə görə əsil son reallıq və dəyərlər hiss orqanları ilə qəbul olunur və böyük hissi supersistem buna əsaslanır. Deməli, buna uyğun olaraq onun çərçivələri daxilində tələbatlar daha çox fiziki kimi qəbul olunanlar (aclıq, susuzluq, maddi rahatlıq). Bu tələbatların ödənilməsi üsulları: fəal mühitlə mübarizə onun dəyişdirilməsi passiv – mühitin hissi ləzzət alma mənbəyi kimi parazitcəsinə istifadəsi və s. bura daxildir. Bu supersistem Sorokinə görə Avropada XVI əsrdən XX əsrə qədər hökmranlıq etmişdir.

Bu gün yeni mədəni supersistemə keçid başlanmışdır. Mədəni supersistemin kulturoloji mahiyyəti böyük fəlsəfi-estetik məna və məzmuna malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, insanlar tərəfindən yaradılmış əşya sərvəti (maddi və mənəvi sərvət) mədəniyyətin mövcudluğunun yalnız zahiri formasıdır. Bunun əsl məzmunu isə insanın özünün inkişafındadır, onun ictimai mövcudluğunun çoxcəhətliyində və bütövlüyündə, onun qabiliyyətinin, tələbatının ünsiyyət formasının zənginliyindədir. «Tələblərin, qabiliyyətlilərin, istehlak vasitələrinin, istehsal qüvvələrin və s. fərdin universal mübadilədə yaranmış nəyin sərvətidir? İnsanın təbiət qüvvələri, daha doğrusu, bir növ «təbiət» adlandırılan öz təbiətinin qüvvələri üzərində hökmranlığının tam inkişafı deyilsə bu sərvətlər nədir? İnsanın yaradıcı qabiliyyətlərinin heç bir zəmin olmadan, yalnız tarixi inkişafla bağlı mütləq təzahürüdür deyilsə, sərvətlər nədir? Daha doğrusu, qabaqcadan müəyyən edilmiş miqyas qoyulmadan bütün insan qüvvələrinin inkişafıdır. İnsan burada yalnız bir müəyyənlikdə özünü istehsal etmir. O, bütövlükdə istehsal edilir. O, müəyyən olunmuş vəziyyətdə qalmağa səy göstərmir, «mütləq bərqərar olunmaq üçün hərəkətdə olur».[22]

Müasir dövrdə deyilmiş şəraitdə insanın öz fəaliyyət prosesində inkişafı mədəniyyətin mövcudluğunun şəxsiyyətə məxsusluğu vurğulanır. İndi hər bir adam zəngin və müxtəlif əşyalar aləmi yaratmaqla bir vaxtda özünü də yaradır, şəxsən özünün qüvvəsini və münasibətlərini inkişaf etdirir. Hər bir fərdin əşyalar aləmi yaratması onun həm də daxili səbəblərdən törəyən tərəqqisi sayılır. «Yenidən hasiletmə aktında təkcə obyektiv şərait dəyişmir həm də hasiledicilərin özləri dəyişir, yeni keyfiyyətlər qazanırlar, özlərini istehsal sayəsində inkişaf etdirir, başqa şəxsə salır, yeni qüvvələr və yeni təsəvvürlər, yeni ünsiyyət üsulları, yeni tələbatlar və yeni dil yaradırlar».[23]

[22] Маркс К., Енгельс Ф. Соч. Т. 46. I часть. С. 476

[23] Yenə orada. s. 433, 484

Beləliklə, burada sadəcə olaraq insan mədəniyyət aləmində təkcə fəaliyyət göstərən canlı vücud kimi yox, həm də öz-özünə dəyişən canlı kimi, subyekt kimi və eyni zamanda öz fəaliyyətinin nəticəsi kimi özünü göstərir.

Hazırda mədəniyyətə verilən təriflərin əssalarını tədqiqatçılar aşağıdakı kimi qruplaşdırmağa çalışırlar. 1) təsviri-tərif mədəniyyət fəaliyyət nəticələrinin nəticələri kimi səciyyələndirir; 2) tarixi- tərif mədəniyyətdə sosial irsin və ənənəninin əsas rolunu qeyd edir; 3) normativ- tərif qaydaların və normaların əhəmiyyətinə xüsusi diqqət yetirir; 4) dəyərlər mövqeyindən yanaşan təriflər mədəniyyəti insan üçün əhəmiyyət kəsb edən ideal göstərişlərin reallaşması üçün səciyyələndirir; 5) psixoloji səpkili təriflər mədəniyyətə insanların təbiətə və sosiuma uyğunlaşması kimi yanaşır; 6) ideoloji təriflər mədəniyyəti ideyalar axını kimi ifadə edir; 7) semiotik yanaşma mədəniyyəti işarələr sistemlərinin məcmusu hesab edilir.[24]

Bütün dövrlərdə olduğu kimi insanın inkişafı, təkmilləşməsi ilə mədəniyyəti əlaqələndirmək ənənəsi, irəlidə gördüyümüz kimi, antik dövrlərdə başlamışdır və yeni dövrdə daim təzahür etməkdədir. Bu ənənənin əsasını insana təbiətin məhsulu kimi yox, tərbiyə məhsulu kimi baxılması tələbi yaradır. Deməli, təbiətə təsir göstərilməsi prosesində əşyalar mədəniyyəti yaranırsa, tərbiyə yolu ilə adamların mədəniyyətində, bir mədəni varlıq olmaq etibarilə insanın özü çıxış edir. Göründüyü kimi mədəniyyətin ilk növbədə tərbiyəvi fəaliyyət sahəsi kimi izahı əsaslandırılır. Onun məqsədi insanı bir fiziki varlıq kimi yox, sosial varlıq kimi «ikinci dəfə dünyaya gətirməkdir».

İnsan *fiziki* və *mənəvi*, *təbii* və *sosial*, *irsi* və *həyatda* əldə edilənlərin vəhdətindən ibarət canlı sistemdir. İnsan həm hadisələrin təbii əlaqəsinə qoşulur, həm də bioloji (bio-

[24] Бах: Философия. Минск, 1999, с.207

fiziki, biokimyəvi, fizioloji) qanunauyğunluqlara tabedir, insan psixik və şəxsiyyət spesifik qanunauyğunluqları olan sosial varlığa çevrilmişdir. İnsan fiziki, morfoloji orqanizm kimi kainatda materiyanın ən yüksək, mütəşəkkil formasıdır. Deməli, insan bütövlükdə bioloji, sosial və psixi-mənəvi ölçülərin təşkil etdiyi tamlıqdır.[25]

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəlinin sosioloji ədəbiyyatda mədəniyyət kimi anlaşılan sistemdə elementlərin iki sinfini ayfırd etmək qəbul olunub, birincisi, insanların qrup halında və fərdi həyatında onların davranışını və şüurunu istiqamətləndirən və əlaqələndirən ideyalar və sərvətlər kompleksi, ikincisi, bu ideyaların və sərvətlərin cəmiyyətdə qorunub saxlanmasına, başqalarına göstərilməsinə, yayılmasına, hər bir ayrıca fərdə çatdırılmasına imkan yaradan mədəniyyət institutları və müəssisələrinin toplusudur. Elementlərin birinci sinfi mədəniyyəti rəmzi formalaşmış sistem kimi səciyyələndirilir. Bu sistemə insanların ictimai davranış nümunələri daxildir. İkinci sinif isə mədəniyyəti sosial mütəşəkkil sistem kimi izah edir. Həmin sistem sərvətlərə və ideyalara – onların seçilməsinə, qorunub saxlanmasına, təbliğilə ictimai şüura və adamların real davranışına, tətbiqinə sosial nəzarəti həyata keçirir və maarif sistemi, mədəni-kütləvi informasiya mədəni xidmətin müxtəlif növlərini özünə qatır.

Mövcud şəraitdə mədəniyyətin belə izahının qanunauyğunluğunu inkar etmədən eyni zamanda onun bütün bəşər tarixinə tətbiqi məsələsində məhdudluğunu da qeyd etmək lazımdır. Əslində bu izah XVIII əsr maarifçilərinin nöqteyi-nəzərinin göstəricisidir. Onlar cəmiyyəti iki hissəyə bölürdülər: tərbiyə olunanlar və tərbiyə edənlər. Onlardan da biri cəmiyyətdən yüksəkdə durur.[26] Bu zaman tərbiyə sferası insan fəallığının

[25] Ağayar şükürov. Fəlsəfə. B., 2002, s.405
[26] Бах: Маркс К., Енгельс Ф. соч. т. 42, с. 365

digər sahələrindən ayrılır və yalnız xüsusi təsisatların və xüsusi qrupp adamların fəaliyyəti ilə məhdudlaşır.

Ümumiyyətlə, bütün bəşər tarixi miqyasında mənzərə başqadır, insan öxünü özü tərbiyə edir, həm də bunu özünün ictimai dəyişdirici fəaliyyəti – birinci növbədə maddi fəaliyyəti prosesində həyata keçirir. Bu baxımdan insan həyatının mədəni sahəsi onun sosial həyatının digər sahələrindən ayrı deyildir, onlarla qırılmaz birlikdədir. İctimai fəaliyyətin bu və ya digər sahəsi insan şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı üsulu olduğu qədər də mədəniyyət sahəsinə daxil olur, onun mühüm bölməsinin əsası olur.

Şübhəsiz bu baxımdan mədəniyyət əşyaları və ideyaların sadəcə olaraq insandan mücərrəd ayrılıqda istehsalı deyil, insanın özünün ictimai əlaqələrinin və münasibətlərinin bütün zənginliyi və çoxcəhətliyi ilə, ictimai varlığının bütün tamlığı ilə birlikdə formalaşmasıdır. Mədəniyyətin belə anlayışı tədqiqatçıların müəyyən etdiyi ictimai insanın bütün keyfiyyətlərinin kult edilməsi və onun özünün zəngin keyfiyyətləri və əlaqələri və deməli tələbləri ilə istehsal edilməsi bəlkə də daha bütöv və cəmiyyətin universal məhsulunun istehsal edilməsidir prosesinə uyğun gəlir. Bu sözlərdə mədəniyyətin mahiyyəti, onun mənası və ictimai vəzifəsi ifadə edilmişdir.

Çoxsaylı tədqiqatçıların bu fikri ilə razılaşmaq lazımdır ki, mədəniyyət sırf sosial hadisə olub, insanların həyat fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

II BÖLMƏ. ÜNSİYYƏT MƏDƏNİYYƏTİ VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKASİYALARI

Müasir dövrdə kommunikativ proseslərin bir sosio-mədəni fenomen kimi öyrənilməsi hələ SSRİ dövründə, daha dəqiq desək 20-ci əsrin 70-ci illərində başlamışdır. Bu hər şeydən əvvəl fəlsəfi-sosioloji və kulturoloji tədqiqatlara ictimai tələbatın təzahürü ilə özünü göstərmişdir. Buna görə kommunikativ fəaliyyətin müxtəlif forma və növlərini öyrənilməsi zəruri olmuşdur. Hələ sosializm dövründə kommunikativ fəaliyyət dərin, məqsədyönlü xarakter daşıyırdı. O həmin cəmiyyətin mənəvi-mədəni tələbatın ödənilməsində müəyyən funksiyanı yerinə yetirirdi. Bu funksiyaya eyni zamanda ünsiyyətə tələbat prinsipi də daxil idi.

Mənəvi-mədəni ünsiyyət mənəvi həyatın reallaşmasının zəruri üsuludur. Kommunikasiya prosesində ünsiyyət adamları qarşılıqlı olaraq bir-birini zənginləşdirir. Kommunikativ proseslərdə iştirak etmə qabiliyyətindən təkcə insanların fərdi mənəvi həyatının emosional zənginliyini və intellektual səviyyəsindən asılı deyildir. Həmin iştirakın effektivliyi ilə əməli xarakteri çox halda cəmiyyətin mənəvi iqlimini müəyyən edir. Bəzi adamlar mənəvi ünsiyyətin rəngarəngliyində mədəni həyatın zənginliyinin əsasını görürdü.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə insanların istehsalın, cəmiyyətin və dövlət işlərinin idarə edilməsinə daxil edilir. Getdikcə daha çox onların sosial siyasi fəaliyyətini yüksəldir. Bu şəraitdə mənəvi-mədəni kommunikasiya prosesində təkcə biliklər, qabaqcıl ideyalar deyil belə bir insani hisslər, məs: dostluq, məsuliyyət, hörmət, insanlara yaxşı hisslər aşılaması və s. nəsildən-nəsilə ötürülür. Bu insanlar xalqlara, millətlərin etnik mənşəyindən asılı olmayaraq demək olar

ki, bütün insanlara aiddir. Bu ümumi təsəvvürlər, ümumi maraq və vəzifələrlə yanaşı mühüm inkişaf yollarına da aiddir. Müxtəlif cəmiyyətlər çərçivəçində insanlar arasındakı mənəvi kontaktlar müxtəlif obrazlı formalarda və ən müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirilir. Onun genişlənməsinin və dərinləşməsinin əsasında ümumbəşərilik əhatəsi tutulur. Qeyd etdiyimiz sosio- mədəni konteksdə ən mühüm rollardan birini də ünsiyyətin tərbiyəvi funksiyası oynayır. Normal insan tipinin formalaşması əxlaqi mənəvi estetik cəhətdən zəngin olan insanların yetişdirilməsi bütün zamanələrdə və bütün cəmiyyətlərdə arzu edilən iş olmuşdur. Yeni qlobal şüurun və ümumbəşəri əxlaqı prinsip və normaların fəal təsdiqi bütün bunların kompleks problemləri sırasına daxildir. Eyni zamanda mənəvi mədəni kommunikasiya prosesində həmin prinsiplərin reallaşmasına şərait yaradır.

Müasir insanların arasındakı mühüm ünsiyyətin səciyyəvi cizgilərinin formalaşması şərtlərini ön plana çıxarır. İndi informasiya mübadiləsi kütləvi kommunikasiya vasitələri xüsusilə mətbuat – radio, kino, televiziyanın köməyi ilə aparılır. Bunun özü də sosial siyasi idarəçiliyin mühüm alətinə çeırilir. Onlar eyni zamanda adamların şüuruna və davranışına ən güclü vasitələrə çevrilə bilir. Kütləvi kommunikasiya vasitələri sosio-mədəni informasiyaların yayılmasına deyil, eyni zamanda mövcud rəylərin sabitləşməsinə kömək edir və insanın sosiallaşması prosesində mühüm təsir göstərir.

Yuxarıda qeyd edilən faktorların məcmuyu kommunikativ proseslərin alimlər tərəfindən tədqiqatını ön plana çıxarır və bu məsələ ətrafında filosofların, sosioloqların, estetiklərin, kulturoloqların əməkdaşlığını gücləndirir. Bu sahədə xeyli uğurlar əldə edilmişdir. Son illərdə Azərbaycanda A.Şükürovun[27], Q.Əliyev, Ə.Tağıyev və M.Bayramovun[28]

[27] Şükürov A. Kulturologiya. Bakı 2003

M.Qəniyev və E.Məmmədovun[29], F.Məmmədovun[30], Ələkbər Məmmədovun, S.Dadaşovanın, İ.Hüseynovun və başqalarının[31] kitabları çap olunmuşdur. Bu kitablarda mədəniyyətşünaslığın müxtəlif problemləri ilə yanaşı mədəniyyət sistemlərində kommunikasiya məsələləri də nəzərdən keçirilmişdir.

Bəşər cəmiyyəti – mürəkkəb, özününizamlayan sistem kimi məlumdur. Cəmiyyətin inkişafı prosesində mədəniyyət tədqiqatın sosial «kodu» kimi çıxış edir. Semiotika sahəsində hardasa məlumat («mətn») kimi nəzərdən keçirilir. Burada insanın təbiətlə qarşılıqlı münasibəti əlaqəsi və digər insanların və cəmiyyətlərin bir-birilə əlaqəsi və mövcud biliyin nəsildən-nəsilə ötürülməsi nəticəsində yaranır.[32] Mədəniyyətin ən mühüm vəzifəsi şəxsiyyətin formalaşmasıdır. Elə buna görə də şəxsiyyətin sosiallaşması prosesində əhəmiyyətli rolu mədəniyyətin kommunikativ funksiyası oynayır. Bununla bərabər mədəniyyətin aparıcı funksiyaları sırasında informasiya və idarəçilik vəzifələri durur. Ümumiyyətlə, müasir ədəbiyyatda kommunikasiya və «ünsiyyət» anlayışları hərtərəfli nəzərdən keçirilmişdir. Bir sıra alimlər «sosial ünsiyyət» və «sosial kommunikasiya» anlayışlarını eyniləşdirirlər. V.S.Yumatovun fikrincə belə eyniləşdirmə ancaq o halda mümkündür ki, sosial informasiya haqqında söhbət ictimai orqanizmin atributiv xassəsi kimi keyfiyyətindən gedir. Sosial kommunikasiyadan söhbət gedərsə, nəzərə almaq

[28] Əliyev Q., Ə.Tağıeyv, M.Bayramov. Mədəniyyətşünaslığın əsasları. Bakı 1989

[29] Qəniyev M., Məmmədov E. Mədəniyyətşünaslıq. Sxemlər və cədvəllər albomu. Bakı 2003

[30] Мамедов Ф. Културология. Баку 2002

[31] Tətbiqi kulturologiya. Bakı 2004

[32] Лотман Ю.М. Статьи по типологии культуру- Тарту, 1973 (95 с.)- (материалы к курсу теории литературы. Вып. 2)- В надзаг.: Тарт. Гос. Ун-т, с.11

lazımdır ki, onun təbiəti adamların informasiya münasibətlərində işarə, məna əlaqələri olması ilə müəyyən edilir. Başqa cür desək, ön plana semantik, semiotika, sintaksisin sosial unsiyyəti problemləri çıxır. «Ünsiyyət» və «kommunikasiya» anlayışlarının genezisi eyni deyildir.[33]

Yuxarıdakı fikri V.S.Korabeynikov[34] əvvəlcə təsdiq etmişdir. Həmin fikri V.S.Yumatovda qeyd edirdi. O mənəvi ünsiyyətin unikal vasitəsi kimi dilin fuknsional rolunu yüksək qiymətləndirirdi. Nitqin sayəsində cəmiyyətdə təkcə sosial informasiya ötürülmür, eyni zamanda material qəbul edilir, şifrə edilir və toplanırdı. Lakin V.S.Yumatov mənəvi (sosial) ünsiyyətin spesifikasının tərifini vermir. Onun digər anlayışlarda qarşılıqlı təsiri təhlil edilmirdi. O yalnız sxem ilə məhdudlaşırdı. O bu sxemi 4 əsas maddə ilə təklif edirdi.

1. Sosial ünsiyyət (gerçək ünsiyyət- bazis forması)- insanların birgə predmet maddi fəaliyyəti prosesində onların tarixən formalaşan maddi münasibətlərinin məcmuyudur.

2. İnsanların maddi qarşılıqlı təsirinin alternativ xassəsi və cəmiyyətdə sosial informasiyanın toplanması və yayılması prosesidir.

3. Sosial cəhətdən yığılmış informasiyanın mübadiləsinə tələbat adamlar arasında informasiya əlaqəsi müvafiq işarə sistemini yaradır. Bu da mənəvi intellektual ünsiyyətin sosial kommunikativ formalaşmasında iştirak edir.

4. Öz növbəsində informasiya kommunikativ hadisələrin aktuallaşması prosesi və cəmiyyətin mənəvi həyatındakı prosesləri müxtəlif vasitələrlə çıxış edir. Xüsusilə tarixi inki-

[33] Юматов В.С. Духовная общение, социальная информация и социальная коммуникация. В кн.: Социально- психологические и психолого- педагогические проблемы общения. М.: АОН при ЦК КПСС. 1981, с.45

[34] Корабейников В.С. Духовное общение, обмен информацией, идеологическая борьба. М., Политиздат, 1976 (141 с). Библиогр: с. 142

şafın müəyyən mərhələsində kütləvi informasiya və təbliğat vasitələri (kütləvi kommunikasiya) çıxış edir.[35]

Təəssüf ki, bu müddəalar komminikasiyanın müxtəlif forma və növlərinin xarakteristikası ilə əlaqədar olsa da bu Yumatovda ancaq tezis səviyyəsində qalmışdır. Çünki hər bir tezis ətraflı şərhə ehtiyac olan idi. Bunun irəli sürdüyü müddəalar təsdiq olunmurdu.

V.M.Sonovninə görə ünsiyyət prosesi yalnız informasiya mübadiləsi ilə məhdudlaşdırılmalıdır. O, özündə qarşılıqlı təsiri və fəaliyyət aktını birləşdirir. Çünki onlar çox saylı möhkəm saplarla maddi ictimai münasibətlərlə bağlıdır.[36]

Subyektiv-obyektiv münasibətlər sistemlərində fəaliyyətin müəyyən növünün nəzərdən keçirən ünsiyyət subyektin fəal istiqamətli fəaliyyətidir. M.S.Kaqan qeyd edir ki, ünsiyyət fəaliyyət 4 növündən 1-cini çıxmaq şərtilə üçündən fərqlənir. Bunlar təzədən dəyişmə, dərk edilmə və dəyər istiqamətli növlərdir. O subyekti obyektə deyil, digər subyektlərə və yaxud özünə yönəldilmişdir.[37] Bu zaman ünsiyyətin təşəbbüskarı çıxış edənlər;

1. şəxsiyyətdir;
2. sosial qrupdur;
3. bütövlükdə cəmiyyətdir.

Cəmiyyətin morfoloji bölgüsü planında 3 əsas forma: a) şəxsiyyətlərarası, b) qruplararası, v) sosiumarası çıxış edir.[38]

Kaqanın irəli sürdüyü müddəalar Uledov tərəfindən tamamlanmışdır. O, qeyd edirdi ki, mənəvi ünsiyyət sosial

[35] Юматов B.C. Göstərilən əsəri. Səh. 48

[36] Соновнин В.М. Проблемы нормативного общения. Научн. Докл. Высш. Школы- Философс. Науки, М., 1975, №2, (с.49-57) с.57

[37] Каган М.С. Общение как философская проблема. Науч. Докл. Высш. Школы Филос. Науки. М., 1975, №5, с. 41-63

[38] Yenə orada. Səh. 44

subyektlər arasında fəallığın təzahürüdür. Bu sosial subyektlər arasında fəallığın təzahürüdür. Bu fəallığın hansı formada təzahür edilməsinə baxmayaraq o bütün hallarda fəaliyyət kimi səciyyələndirilir.[39]

Bununla bərabər Uledov mənəvi ünsiyyət haqqında verdiyi tərifə düzəlişlər verməyin zəruriliyini qeyd edirdi. Uledov mənəvi ünsiyyət dedikdə mənəvi həyatın mövcudluğu üsulu kimi nəzərdən keçirirdi. Mənəvi həyatla mənəvi istehsalı əlaqələndirirdi. Eyni zamanda mənəvi vəziyyətin təzahürünün bütün formalarının və mənəvi tələbatları mənəvi istehsalla əlaqələndirirdi.[40]

Sosioloji planda Uledov öz fikrini davam etdirərək deyirdi ki, təhlil prosesində ünsiyyət fəaliyyət kimi tələbatın ödənilməsinə xidmət edirdi. Deməli, bunlarda kommunikativ fəaliyyəit qarşılıqlı əlaqədə göstərilirdi. Müəllif haqlı olaraq qeyd edirdi ki, kommunikasiya termininin məzmunu hələ indiyə qədər də tam aydınlaşdırılmamışdır. Orada əks olunan məzmun ünsiyyətə aid edilir. Çox vaxt kommunikasiya anlayışı altında xüsusilə kütləvi kommunikasiya adı altında kütləvi informasiya vasitələri fəaliyyəti başa düşülür. Kütləvi ünsiyyəti səviyyəsi üçün səciyyəvi cəhət sayca çoxluq üçün nəzərdə tutulsa da adətən auditoriyada az saylı qruplar toplaşır və qarşılıqlı təsir vasitələrindən istifadə edir.[41] Y.M.Lotmanın ardınca kommunikasiya (ünsiyyət) təhlilinə A.A. Brudnı[42] və N.N. Talizinə yaxınlaşır.[43] Məlumatın se-

[39] Уледов А.К. Общение как способ осуществления духовной жизни общества. В. кн: Социально психологические и психолого- педагогические проблемы общения. М., АОН при ЦК КПСС. 1981, (с. 92-100) с.97

[40] Yenə orada. Səh. 97

[41] Yenə orada. Səh. 98

[42] Брудный А.А. Коммуникация и семантика. Вопр. Философии. М., 1972, №4 (с.39-58) səh. 43

mantikasından asılı olaraq «siqnallar» (informasiyalar) ya dəqiq şəkildə məlum ünvana yönəldilir, ya da bəzi etimallara görə çoxluğa yönəlir. Bu istiqamətlənmənin xarakteri kommunikativ proseslərin 2 yerə bölünməyinin əsası olur. Brudnının rəyinə görə kommunikal proses məlumatı ciddi şəkildə müəyyənləşdirir. Lotmanın və onun məktəbinin ideyalarından çıxış edərək N.N.Talizinə ünsiyyətin 2 növünü fərqləndirir.

1. İnformasiyanın həcmini saxlamaqla ötürülməyə istiqamətlənmiş ünsiyyət (ünsiyyət mədəniyyətin təkrar istehsalı mexanizmi kimi).

2. İnformasiyanın artımına istiqamət götürən ünsiyyət burada şəxsiyyətin inkişafına aid olan yeni mətnlərin yaradılması (ünsiyyət mədəniyyətin inkişafı mexanizmi kimi).

Sonuncu prinsip fərdin fəal mövqeyini nəzərdə tutur. Bu da öz növbəsində yeni qabiliyyətlərin aşkar edilməsini və formalaşmasını üzə çıxarır. Onlar fəal surətdə yeni ünsiyyət formalarına aid edilir. Ümumiyətlə şəxsiyyətin formalaşması prosesi normativ şəxsiyyətin fərdin sosial həyatının müəyyənlikləri ilə və sosial fəaliyyətin şəxsi xarakteristikaları arasınlakı zidliyyətləri müəyyənləşdirir. Həmin vasitəçi faktor rolunu mətn oynayır. Burada mətn yeni yaradılan kimi eyni zamanda fəaliyyətin normativ və şəxsi aspektini təqdim edir. Keçid dövrü cəmiyyətinin mənəvi mədəniyyətinin formalaşması Milli və ideoloji sahəsinin böyük yaradıcı vəzifəsidir. Mədəniyyət sahəsində köklü dəyişikliklər keçid dövrünün ümumi qanunauyğunluqlarından biridir. Yeni cəmiyyət quruculuq prosesində, mənəvi mədəniyyətin köklü surətdə dəyişilməsi, təhsilin və gənc nəslin mədəni səviyyəsinin ümumi yüksəlişi insanların mənafeyini ifadə edən və ona

[43] Талызина Н.Н. Текст и культурный контекст. В кн.: Проблемы теории культуры. М.: 1980 (с. 112-124) с.117

xidmət göstərən yeni dövr mədəniyyətinin yaranması böyük dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Keçid dövründə mövcud quruluşun mahiyyətinə aid olan mədəniyyət təşəkkül tapır. Bu mədəniyyət istər öz məzmununa istərsə də adamların həyatında oynadığı pola görə əvvəlki cəmiyyətin mədəniyyətindən əsaslı surətdə fərqlənir. Sosializm dövründə sosializmə məxsus yalnız sosialist mədəniyyətinin yalnız ünsürləri təşəkkül tapırdı. Bütövlükdə mədəniyyətin inkişafı hakim partiyanın, daha dəqiq desək, Kommunist Partiyasının mahiyyəti ilə müəyyən olunurdu. Həmin cəmiyyətdə mənəvi sərvətlərdən hakim partiya öz xudbin məqsədləri üçün istifadə edirdilər. Onlar elm və texnikanı istehsala tətbiq edərkən ideologiyanın üstünlüklərini sübut etməyə çalışırdı. Bu cəmiyyətdə ədəbiyyat və incəsənət vasitəsi sosializm münasibətlərini möhkəmləndirməyə, insanların şüuruna mövcud qaydaların təsir etməyə və bu prinsiplərin dəyişilməz olması barədə fikir aşılamağa cəhd göstərirdilər. Doğrudur, məcburi təhsil sistemi işləyirdi. Amma sənətkarların fəaliyyətində azadlığa məhdudiyyət qoyulurdu ki, bu da qəbuledilməzdir.

Siyasi hakimiyyət elmin, texnikanın, incəsənətin, nailiyyətlərinin xalqın xidmətinə verilməsini dönə-dönə qeyd edirdi. Elə buna görə də Lenin yazırdı: «keçmişdə insanın bütün zəkası, onun bütün dühası yalnız bəzilərinə texnika və mədəniyyətin bütün nailiyyətlərini vermək başqalarını isə ən zəruri şeydən maarif və inkişafdan məhrum etmək üçün yaradırdı. İndi isə texnikanın bütün xariqüləri mədəniyyətin bütün nailiyyətləri ümumxalq malı olacaqdır və bundan sonra insan zəkası və dühası heç bir zaman zorakılıq vasitəsinə çevrilməyəcəkdir».

Sovet dövlətinin qurulduğu ilk illərində mədəniyyət, incəsənət, təhsil inkişaf etmişdir. Sonrakı illərdə bu siyasiləşdi və kommunist partiyasının siyasətini təbliğat vasitəsinə çevirdi. Onlar iddia edirdilər ki, bizim mədəniyyət sosial ba-

xımdan spesifik mədəniyyətidir. Əslində isə mədəniyyət bütün əvvəlki inkişafı ən yaxşı nailiyyəti əks etdirir və bununla bərabər bəşəriyyətin mənəvi tərəqqisində, sosial mədəniyyətində «proletkultçular» adlananlar da sovet hakimiyyətinin ilk illərində sosialist mədəniyyətinin yaradılması yolları haqqındakı məsələlərdə yalnız onlara yararlı baxışları müdafiə edirdilər. Həmin ifrat qanadının müəllifləri özlərinin proletar mənafeyinin qızğın tərəfdarları kimi qələmə verərək təsdiq edirdilər ki, fəhlə sinfi keçmişin mədəni irsindən və vaxtilə burjuaziyaya qulluq göstərən köhnə mütəxəssislərin xidmətindən imtina etməli, yenidən özünün proletar mədəniyyətini yaratmalıdır. Təkrarsız milli mənəvi sərvətimiz təbiətlə yanaşı, həm də milli mənəviyyat tarixdir. O, keçmişə yox, bu günə məxsusdur. O, özü dünənə çevriləndə yox, biz onu unudanda tarix «ölür». Tarixin əbədi- mənəvi diriliyi onun fasiləsiz əxlaqi tərbiyə və təsir qaynağı olmasındadır. Mədəniyyət tarixindən istifadə etməyən xalq yeraltı sərvətindən, təbii enerji ehtiyatlarından, meşələrindən və çaylarından istifadə etməyən xalq kimi köməksiz və yoxsuldur. Yalnız yaddaşını itirən millət torpağını, folklorunu, mədəniyyətini və dilini də itirə bilir.

XX əsr bəşər sivilizasiyası tarixində ən dinamik dövrdür və o mədəniyyətinin bütün xarakterində əks olunmuşdur.

XXI əsrin ümumi xarakteristikasını elmin, bəşəri intellektualın təntənəsi, sosial fırtınalar, sarsıntılar, paradokslar, epoxalar təşkil edir. Müasir cəmiyyət insana məhəbbətlə əlaqədar olan yüksək ideallar formalaşdıraraq, bərabərlik, azadlıq, demokratiya, eyni zamanda həmin dəyərlərin sadələşdirilmiş anlamını yaratmışdır. Buna görə də müasir mədəniyyətdə baş verən çoxtərəfliliyi doğurmuşdur.

Ümumiyyətlə, XX əsr sosial sistemlərin, dinamik mədəni proseslərin sürətlə dəyişməsinin göstəricisi olan

dövrdür. Buna görə də həmin dövrün inkişafının birmənalı olmayan qiymətinin yaranmasına imkan vermişdir.[44]

Vaxtilə T.D. Lısenko ümumiyytələ genetikanı inkar və rədd etdiyi kimi, mədəniyyət, o cümlədən ədəbiyyatda da irsiliyi dananlar olmuşdur. Mənəvi yaddaşa vulqar qəsdlər xüsusən otuzuncu illər üçün səciyyəvi olmuşdur. Lakin artıq elmi və ideoloji demokratizmin bu günkü zirvəsində keçmiş irsə münasibət məsələsinin də müasir «tam həqiqət» konsepsiyasından kənarda qoymaq olmaz. «Bütöv həqiqət» isə artıq tabu və veto əxlaqı «olar» və «olmaz» qrafiki, qadağan və yasaq dozası tanımır. Aşkarlığa hüdud qoymaq axar çaya, yanan işığa sərhəd qoymaq kimi şeydir. Həm bu günün, həm də dünənin tarix, mədəniyyət və ədəbiyyat xəritəsində bizim üçün mənimsənilməmiş qitə, qütb və ada qalmamalıdır. Haqsız kultlaşanla yanaşı haqsız unudulan barədə də tarixi ədaləti bərpa etmək zərurəti yaranırdı. «Tanrı», «Bütöv həqiqət» konsepsiyası klassik irsə münasibətin bir sıra məsələlərinə də yenidən qayıtmağı, ideoloji təcrübənin müasir dərsləri ilə ona bəzi təkliflər verməyi tələbini irəli sürürdü. Bu gün müasir dünyada, hətta qərb mədəniyyətində, ədəbiyyatında və ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycanla bağlı hər şeyi öyrənmək mümkündür. Ona marksist münasibəti ifadə etmək insanları təmin etmirdi. «Öz» spesifik ədəbiyyat və mətbuatımızı isə hələ də planlı, sistemli, sanballı elmi-nəzəri tədqiqatların predmeti edə bilməmişik. Bu gün Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyat elminin nəzəri və metodoloji hazırlığı elə səviyyədədir ki, o, milli bədii inkişafın bütün mürəkkəbliyinə, obyektiv- tarixi təzad və paradokslarına ən yüksək, professional münasibət ifadə edə bilər və etməlidir. Əgər biz hətta indi də bütünlükdə kapitalist, yaxud feodal dövrünün mədəniyyətini yox, ancaq onlardakı mütərəqqi əxlaqi və inqilabi demokratik hadisələri öyrənsək, əv-

[44] Актуальные проблемы XX века. М., 1993, с.7

vələn hadisələri bütün ziddiyyətləri və mürəkkəbliyi ilə öyrənmək tələbini irəli sürən müasir- metodoloji müddəam təhrif edərik. İkincisi, tarixi- ədəbi inkişafın mənzərəsi barədə təsəvvürün tamlığına xələl gətirərik. Orta əsrlərin və yeni dövrün ayrı-ayrı elə mühüm bədii, ictimai, fəlsəfi, dini, ideoloji hadisələri, faktları, abidələri, simaları var ki, onlan ən əsaslı, prinsipial səriştəli təhlilə layiq olduğu halda biz onlara münasibətdə səthi, qeyri- professional təftiş və elementar inkar məqamlarından irəli gedə bilməmişik.

Müasir obyektiv tərəqqi prosesinin bütöv bir qütbünü atmaq bəzi alimlər üçün bu tərəqqi hərəkatının bütün mürəkkəbliyi və ziddiyyətləri ilə dərk və təhlil eləməkdən asan görünmüşdür.

XX əsrin mədəniyyətində üç dövrü ayırmaq zərurəti mövcuddur.

1) XX əsrin əvvəli – 1917, Azərbaycanda 1917- 1918-ci illər – sosial -siyasi proseslərin kəskin dinamikası, bədii-mədəni üslub və formaları, fəlsəfi konsepsiyaların yaranması.

2) 20-30-cı illər – köklü yenidənqurma, mədəni dinamikanın bəzi sabitlik əlamətlərin yaranması, mədəniyyətin yeni- sosialist formasının meydana gəlməsi.

3) müharibədən sonrakı dövr, daha dəqiq desək, bütün XX əsrin ikinci yarısı dövrü regional mədəniyyətin formalaşması mərhələsi, milli özünüdərkin yüksəlişi, beynəlxalq hərəkatın yaranması, texnikanın sürətli inkişafı, yeni, qabaqcıl texnologiyanın meydana çıxması, ərazilərin fəal surətdə mənimsənilməsi, elmin istehslalla çulğaşması, elmi paradiqmalarm bir-birini əvəzlənməsi, yeni dünyagörüşün formalaşması.

Ümumiyyətlə, mədəniyyət elə bir sistemdir ki, burada hər şey qarşılıqlı əlaqədardır, həm də hər şey qarşılıqlı formada müəyyən edilmişdir.[45]

Sözün həqiqi mənasında biz tarixi də təbiəti də müasirliyin mahiyyətini səhvsiz dərk edə bilməyən, xeyrinə səfərbər etməsək, onu getdikcə daha fəal şəkildə bədii-fəlsəfi düşüncə, əxlaqi-estetik tərbiyə silahı etməsək, tarix yalnız keçmişin, təbiət isə yalnız öz ən qorxusuz, texnikasız, intellektsiz sakinlərinin sərvəti olaraq qalar. Məlum olduğu kimi, tarix- mədəniyyət əxlaq tərbiyə edir. Məhz yüz illərin mənəvi dərsi və təcrübəsi kimi formalaşan milli, tarixi, ictimai əxlaq həyatın özündə real əməli işə, yüz minlərdə hərəkətə gətirən qüvvətə çevrilə bilər. Mənəvi müqəddəsliyə çevrilə bilməyəndə isə insanı da şüar kimi havadan, damdan və bacadan asmağa ehtiyac əmələ gəlir. Ümumiyyətlə, yüzlərlə əsrdir ki, əcdadların əxlaqı bizim ən yaxşı xəlqi və milli ənənələrdə yaşayır; onlar ritorika ilə, şüarla yaranmadığı üçün şüarla da ötəri, konyuktur plakatla da məhv olmurlar.

Gənclərin ləyaqətli vətəndaş kimi yetişməsi üçün onlar hərtərəfli biliyə, milli keyfiyyətlərə malik olmalıdırlar. «Öz dili, mədəniyyəti, mənəvi dəyərləri ilə tərbiyə olunmuş gənclər heç vaxt vətəninə, xalqına ögey münasibət bəsləməz. Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidirlər. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir.

Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz».[46]

---

[45] Гачев Г.Д. Наука и региональны культура. Растов- на- Дону. 1992, с.157

[46] H.Əliyev. Azərbaycan Respublikası gənclərinin I forumunda nitqi. Bakı. 1996, s.20

Milli dəyərlərin, milli adət-ənənələrin zəruriliyi mərhum H.Əliyevin məruzə və çıxışlarında həmişə qürurla söylənilirdi. Bir daha göstərir ki, milli mənəvi dəyərlər xalqın mənəvi sərvəti, mənəvi xəzinəsidir, bu sərvətə, xəzinəyə biganə olmaq cinayətdir. Son illərdə xalqımızın milli adət-ənənələrinə biganəlik halları haqlı olaraq xalqın, xüsusilə ziyalıların etirazına səbəb olmuşdur. Bu etiraz və narazılıqlar haqqında mətbuatda çıxışlar milli mənəvi dəyərləri qorumaq çağırışına çevrildiyi bir vaxtda mərhum prezident, ümummilli liderimiz H.Əliyev bir sıra məqamlara aydınlıq gətirmiş, görüləcək işlərin perspektivini müəyyənləşdirmişdi.

«Fürsətdən istifadə edərək, bir-iki məsələyə toxunmaq istəyirəm. O da ondan ibarətdir ki, biz öz dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik. Hər xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Yenə də deyirəm, hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli, mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik».[47]

Burada birinci növbədə torpaq, dil, ocaq, əcdad, övlad və qadınla bağlı şərəf, ləyaqət və namus, ənənələrini nəzərdə tutmaq lazımdır. Müasir Avropada və Amerikada bir sıra xalqların milli faciə, qlobal fəlakət kimi yaşadığı müasir əxlaqi demoqrafik bəlalara (ailə nikah- nəsil böhranı, alkoqol-narkoman- nihilizm sərxoşluğu ilə bağlı ifratlara) qarşı ən

[47] Xalq qəzeti. 14 avqust, 2001-ci il

yaxşı sipər təbii- insani, milli tarixi sərvətləri müqəddəs tutub qorumaq, gələcək üçün də zədəsiz saxlamaq olmazdımı?! Təəssüf ki, belə sərvətlərə münasibətdə də həssaslığın lazımi səviyyədə olmadığı hallara rast gətirik.

Hələ Şekspirin Hamleti üsyan edirdi ki, dünya mənəvi məhvərdən çıxıb və zamanlar arasında bağlar qırılıb. İndi isə dünyanın sözün hərfi mənasında zamansızlıq oxundan, orbitindən çıxmaq qorxusu gözləyir. Lakin əbədi Hamlet sualı indiki ədəbi planetin qarşısında heç də əvvəlki intibah kəskinliyi ilə durmur. Niyə? Yoxsa diriliyə və əxlaqa mənəvi qəsdi obrazlı təfəkkür fiziki qəsddən – dünyanı gözləyən total və qlobal intihardan daha həssas, gərgin «qısa» bədii dalğada qəbul edir? Yox! Məsələ heç də intihara «mənəvi» və «fiziki» mahiyyət baxımından verilən təsnifdə və çeşiddə deyil bəlkə- «qlobal» ilə fərdi, «total» ilə milli arasında nisbətin bunlardan birincisinin xeyrinə kəskin şəkildə dəyişməsindədir. Çünki, klassik bədii dühа və fəlsəfi düşüncə üçün fərdi və milli faciəni ümumiləşdirib ümumbəşəri fəlakət, qlobal mənəvi sarsıntı səviyyəsində yaşamaq daha təbii və qanunauyğun idi, nəinki planeti və bəşəri bütünlükdə gözləyən heçlik və yoxluq perspektivini bilavasitə şəxsi və «milli» müsibət kimi qavramaq və fərdiləşdirmək! Hətta bir neçə cahanı «mən»ə sığdırmaq və «mən»i cahana sığdırmaq yox: «məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmazam!» Çünki fərdə «sığışanda» hətta cahan da «mən»ləşir, fərdiləşir və milliləşir, cahana «sığamda», cahanla bərabərləşəndə isə «mən» məhz «mən» kimi təkrarsızlığını, insani fərdiliyini, milli məxsusiliyini itirir, təkrarlaşaraq, mütləqləşərək məcürədləşir və simasızlaşır.[48]

Zaman insanın yaşadığı dövr kimi olmalıdır. Əgər belə olmursa, zaman insandan geri qalırsa, ya qabağa gedirsə

[48] Qarayev Yaşar. Meyar- şəxsiyyədir. B., 1988. S.98

böhran başlanır. İnsan bütün hallarda zamanı geridə qoymalıdır.

Şəxsiyyətin əxlaq, fərdi günah və cavabdehliyin yox olanda isə faciənin də bəşəri fəlsəfi- vicdani məzmununu öz sərhədlərini itirir. Zamanın bağları qırılıb və onun yenidən bərpası ayrı-ayrı qəhrəmanlara tapşırılır. Bu intibah nikbinliyi idi! Bugünkü obrazlı, bədii-fəlsəfi fikir isə nüvə faciəsinin xilaskar hamletinin hələ ki, axtarır. Öz fərdi və milli sərhədləri ilə birilkdə «mən» öz fəallıq və enerji mənbəyini (nüvəsini) də itirir, belə fərdi və milli nüvədən məhrum «mən»lərdən yaranan kütlə, axın, təbəqədə mənəvi dayağı və təməli həmişə özündə deyil, uzaqda arayır.

Deməli, bəşər tarixində «intibah» anlayışı həmişə insani, fərdi və milli amillərin vəhdətindən yaranır və yalnız onların qanad açması üçün üfüq və meydan yarananda mahiyyətcə humanist və insani olan tarixi epoxalarda gerçəkləşir.

Elmi ədəbiyyatda ünsiyyətin sosial-kulturoloji mahiyyətinə, onun tərbiyə prosesindəki roluna aid müxtəlif fikirlər mövcuddur. Ünsiyyətin elmi əsasları əsasən sovet mədəniyyətşünaslığında və pedaqoji elmdə kommunist metodologiyası aspektində şərh edilmişdir. Çox zaman bu tədqiqatlar reallıqlardan uzaq olmuş, sosialist həyat tərzinin kommunist prinsiplərinə uyğunlaşdırılmalı idi. Kommunist cəmiyyəti ünsiyyətin azad mühiti kimi göstərilmiş, ancaq ünsiyyətin milli və dini formaları, onun tarixi ənənəviliyə söykənməsi haqqında elmi tədqiqat və təhlillər aparılmamışdır. Tarixi, fəlsəfi aspektlərdə aparılan bir sıra tədqiqatlardan aydın olur ki, insanın təkamül prosesi onun ünsiyyət mədəniyyətindən də asılı olmuşdur. Ünsiyyət mədəniyyəti bu və ya digər formada ictimai şüurun başqa sahələrinə də təsir etmiş, dünyagörüşünün, yaradıcılıq vərdişlərinin, əxlaqi

cəhətlərin, davranış normalarının, ictimai mühiti əhatə edən bütün amillərin hərəkət və inkişaf rüşeyminə çevrilmişdir.

Ünsiyyət bəşər tarixinin ilkin dövrlərində instinkt xarakter daşıdığı haldı, yeni əmək formalarının yaranması, eləcə də kainatın dərk olunmasına olan maraq insan zehniyyatını dərinləşdirmiş, onu fizioloji varlıqdan ictimai varlığa çevrilmişdir. Bunun da nəticəsində şüurlu ünsiyyətin təkamül prosesi başlanmışdır.[49]

Ümumiyyətlə, insan, cəmiyyətin təkamülü haqqında əldə olunmuş bilgilərə görə, üst paleolit dövründən başlayaraq ünsiyyətin mahiyyəti şüurun təkamülünə uyğun şəkildə tərəqqiyə çatmışdır. Adi ünsiyyət get-gedə məqsədli ünsiyyət həddinə çatmışdır. Müasir adamları əhatə edən aləmin mürəkkəbliyinin dərki prosesində ünsiyyətin də yeni keyfiyyətləri və xassələri meydana çıxmışdır. Əvvəllər ov üzərində qalib gəlmək, düşmənin məğlub etmək üçün birləşən insanlar sonralar daha mürəkkəb və məqsədli ünsiyyət formalarından istifadə etmək məcburiyyəti qarşısında durmağa qalmışlar. İnsan təbiət və cəmiyyətdə hökm sürən qanunauyğunluqların mahiyyətini, onların hər birinin özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirmək həvəsi göstərir. Həqiqətən də bu müəyyənləşdirmək istəyi insan təfəkküründə bir sıra inanclar, vərdişlər, adət və ənənələr yaratmışdır.

İnsan təbiət və cəmiyyətindəki hadisələrlə daha yaxın və emosional ünsiyyət yaratdıqca onun baxışları və zövqü də müəyyən istiqamətdə formalaşır, onu yeniləşməyə doğru irəliləməyə məcbur edir.

Azərbaycan xalqının mənəvi- mədəni varlığı, Milli taleyi və tarixi ilə bağlı bir sıra ciddi əyintilər məhz vulqar sosiologizm, şəxsiyyətə sitayiş və durğunluq dövründə baş verib. Təkcə bunu qeyd etmək lazımdır ki, iki on il müddətində xalqın əlifbası iki dəfə dəyişib. Nəticədə təkcə torpağımız

[49] Tətbiqi kulturologiya. səh. 152

yox, əlifbamız da iki yerə parçalanıb. İki əlifbalı bir xalq! – dünyada ikinci belə fenomen yoxdur. Əlifba bizim təkcə tariximizi yox, coğrafiyamızı da iki yerə bölüb. Yalnız indimizlə keçmişimiz arasında yox, şimalımızla cənubumuz arasında da Araza çevrilib.

Hansının – əlifbanın, yoxsa Arazın? Biri daha zirehli keçilməz sərhədlə ayırdığı barədə hətta mübahisə etmək olar, axı onlardan biri torpaqdan, ikincisi – mənəviyyatdan keçir! Birincisinin qılıncla tarix, ikincini – qələmlə özümüz yaratmışıq.[50]

Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyəti insanın ictimi varlıq kimi inkişafı ilə bağlayaraq belə bir sual vermək olar ki, bu inkişaf nədən ibarətdir və nə ilə ölçülür? Burada əsas göstərici yəqin ki, insanın təbiətə başqa adamlara və özünə münasibətinin xarakteri ola bilər. Nəticədə mövcud münasibətlər nə qədər inkişaf etsə, nə qədər universal olsa, insan özü də bir o qədər inkişaf etmiş, universal olar, mədəniyyətin daha yüksək pilləsinə yüksələ bilər. Deməli, həyata keçirilən ictimai fəaliyyətin subyekti bütün tarixi prosesin subyekti olan insanın tələbat, qabiliyyət səviyyəsi öz əksini mədəniyyətdə tapır.

Ümumiyyətlə, tarixin ilkin mərhələlərində insan özünü təbiətdən tam ayırmır, *istifadə etdiyi alətləri, vasitələrinin* məhdudluğu ucbatından ondan birbaşa asılı olur. Fərdin mədəni inkişaf məhdudluğu burada özünün mədəni həyatın xüsusiyyətindən keçmişin, hazırki dövrü üzərində hakim olmasını güman edən nəçilikdə, adamların bu və ya digər tarixi birlik (nəsil, tayfa, icma) çərçivəsində yaşamasının lokal (yerli, təcrid olunmuş, xüsusiləşmiş) xarakterində maddi və mənəvi fəaliyyətdə dəqiq ifadə edilmiş fərdi başlanğıcın olmasında özünü göstərir. İnsanın burada da praktik iştirakçı kimi (bu mənada da mədəni iştirakçı kimi) çıxış etməsinə

[50] Yaşar Qarayev. Göstərilən əsəri. s. 101

baxmayaraq, onun fəaliyyəti təbiət tərəfindən yaradılmış obyektiv və subyektiv şəraitdən, daha doğrusu əməkdən qabaq onun təbii zəmini kimi, mövcud olan kimi çıxış edir. insanın buradan da praktik iştirakçı kimi (bu mənada da mədəni iştirakçı kimi) çıxış etməsinə baxmayaraq, onun fəaliyyəti hələ bir çox cəhətdən, təbiət tərəfindən yaradılan, başqa sözlə zəhmətdən qabaq onun zəmini kimi mövcud olan obyektiv və subyektiv şəraitlə məlum olur.

Ünsiyyətin cəmiyyət üçün ən yuxarı formaları ilk növbədə onun özünün yaratdığı sosial, tarixi, inqilabi və vətənpərvərlik ənənələridir. Bura rəsmi dövlət bayramları, tarixi bayramlar, xatirə günləri, görkəmli şəxslərin ad günləri və s. daxildir. Həmin formalı ünsiyyət tədbirləri əsasını rəsmi şəkildə təşkil olunur. Şübhəsiz, onların təşkil olunmasında əsasən hakimiyyətin, mövcud rejimin və ya ictimai birliyin maraqları üstünlük təşkil edir. buna görə də hakimiyyət kütləni özü *ilə həmrəy* etmək, onu daima öz təsiri altında saxlamaq məqsədi ilə adamları kütləvi ünsiyyətə cəlb etmək imkanlarını əldən vermir. Məlum məqsədə görə də, belə ünsiyyət tədbirlərində əsas təşkilatçı hakimiyyət olur. ayrı-ayrı fərdi keyfiyyətlər kütlənin real şüur səviyyəsinə enir. Onlar kütləni idarə edən adamların düşünüb hazırladığı plana itaət edir, verilən əmrlərə tabe olurlar.

Ümumiyyətlə, məhz qeyd olunan səbəbə görə kommunizm rejimi dövründə süni şəikldə olsa da bir çox adət və ənənələr yaradılmışdır. Lakin, hakimiyyət tərəfindən təşkil olunmuş bu bayram tədbirləri xalqın sosial maraqlarına uyğun gəlmirdi. Hər halda idarə, müəssisə rəhbərləri vasitəsilə geniş xalq kütləsi bu təbliğat məkanına cəlb edilir, onların şüuruna təsir olunurdu.

Deməli, ziddiyyətli cəmiyyətlərdə insan əməyinin ictimai məhsuldar qüvvələrinin və nəticə etibarilə insanın özünün ictimai fəaliyyət subyekti kimi inkişafı zəhmətkeş

fərdlərin əksəriyyətinin inkişafı ilə dərin ziddiyyət təşkil edir, insana yad və düşmən olan qüvvə forması alır. İnsanın ictimai qüvvələrinin onu əsarət altına alan və istismar edən, şəxsiyyətin tapdalayan qüvvəyə çevrilməsi ziddiyətli cəmiyyətində və düzgün olmayan hökmranlığı şəraitində son həddə çatır. Tarixin bu mərhələsində mədəni inkişafın sosial məhdudluq forması bundan ibarətdir. Paradoksal vəziyyət yaranır: mədəniyyət özünün antoqonist formasında öz-özünü inkar edir, çünki özünün insani məzmunu ilə ziddiyyətə rastlaşır.

Ancaq hümanistlərin əsl insan tarixi adlandırdığı tarixi mərhələdə-ümumbəşəri cəmiyyəti adlandırdığı mərhələsində mədəni inkişaf insanın azad və kamil şəxsiyyət kimi, təbiətə, başqa adamlara və özünə fəal münasibət bəsləyən insan kimi varlığının təzahürü olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyətin insanın özünün universal inkişafı kimi ümumtarixi mənası əyani şəkildə özünü göstərir. Bu isə insanın yaratdığı ictimai qüvvələrin və münasibətlərin bütün məcmuyunun inkişafı ilə bilavasitə uyğun gəlir.

Ümumiyytələ, mədəniyyətin ümumi tarixi inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla olan fikirlər onun izahında eyni dərəcədə əsassız ifratçılıqlardan qaçmağa şərait yaradır. Həmin ifratçılıqlar həm marksaqədərki, həm də müasir dövrün təfəkkürü üçün səciyyəvidir. Qeyd olunan ifraçtılıqlardan biri – mədəniyyətin reallıqdan, uzaq kateqoriya kimi mücərrəd traktovkasıdır. O, insanların müxtəlif tarixi mərhələlərdə və müxtəlif ictimai şəraitlərdə mədəni həyat xüsusiyyətlərinə məhəl qoymur, müxtəlif ictimai- iqtisadi formasiyaların, xalqların mədəniyyətləri arasındakı prinsipial fərqləri ört- basdır edir və i.a. bu halda mədəniyyət haqqında onun kim və nə zamanda yaradılması, kimə xidmət etməsi, qarşısına hansı məqsədlər qoyması nəzərə alınmadan danışılır.

Digər ifratçılıq mədəniyyətin müxtəlif formalarının, xüsusiyyətlərinin (mütləqləşdirilməsi) bəşəriyyətin mədəni inkişafında vəhdətin, varisliyin, ümumiliyin inkar edilməsidir. Bunun sayəsində mədəniyyət müstəqil, bir-birindən təcrid olunmuş, hər bir əlaqədən məhrum «lokal» hissələrə parçalanır. Bu da mədəni plyuralizmin və relyativizmin təsdiqinə ən məxtəlif mədəniyyətlərin eyni əhəmiyyətə malik olması fikrinin bəyənilməsinə, mədəniyyətin inkişafı ideyalarının dağılmasına, onun bütün insanlar üçün çox mühüm olan sərvətlərdən və nailiyyətlərdən ibarət ümumbəşəri hal kimi başa düşülməsinin inkarına səbəb olur.

Azərbpaycan müstəqilik əldə etdikdən sonra mədəniyyət mərkəzləri üzərindən nəzarət götürüldü.

Lakin, Sovet dövrünün mənəvi tərbiyə sahəsindəki fəaliyyətini birtərəfli şəkildə heçə endirmək də haqsızlıq olardı. Mədəniyyətin təkamülünə daha çox üstünlük verən bu cəmiyyətdə böyüməkdə olan nəslin tərbiyə problemi ön plana çəkilirdi. Məktəbdən kənar tərbiyə müəssisələri yaradılır, hər bir gəncin yaradıcılıq potensialını və istedadını üzə çıxartmaq üçün dərnək və birliklər meydana gəlirdi. Bu da əsasən cəmiyyətin daxilində işsizlik probleimnin olmasından, əmək kollektivlərindjə sağlam mənəvi mühitin mövcudluğundan, məktəblə mədəniyyət müəssisələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin olmasından, asudə vaxt büdcəsinin yaradıcılıq meyllərinə balansı şəkildə uyğunlaşdırılmasından irəli gəlirdi. Hamı bilir ki, mədəni asudə vaxt şəxsiyyətin hərtərəfli, ahəngdar inkişafı istirahət, sağlamlığın möhkəmləndirilməsi və fiziki inkişafı, ictimai iş və təhsil, elm, texnika və mədəniyyət sahəsində qabiliyyətin inkişafı, bədii yaradıcılıq, yoldaşlıq ünsiyyəti və uşaqların tərbiyəsi üçün istifadə edilən istehsaldan kənar əhəmiyyətli bir vaxtın hissəsidir.[51]

[51] Tətbiqi kulturologiya. s. 160

Mədəniyyətin funksiyaları

Mədəniyyətin belə mürəkkəb, çoxplanlı və müxtəlif səviyyəli strukturu ona cəmiyyətdə bir sıra sosial funksiyaları həyata keçirməyə imkan verir.

Mədəniyyətin anlamaq funksiyası, qnoseoloji funksiyasıdır. Ümumiyyətlə, mədəniyyət insanın, təbiətin kortəbii qüvvələri və cəmiyyət üzərində hökmranlıq dərəcəsinin, eləcə də insanın özündə «insanlığın» inkişaf dərəcəsinin müəyyən ölçüsüdür. Mədəniyyət vəhdətdə götürülmüş bütün ictimai şüur formalarını əhatə edərək dünyanın dərk olunması və mənimsənilməsinin tam mənzərəsini yaradır. Şübhəsiz, mədəniyyət dünya haqqında biliklərin məcmuyu kimi izah olunmur, lakin sistemləşdirilmiş elmi biliklər onun mühüm elementlərindən biri kimi çıxış edir. Bu, müasir dövrdə elmi-texniki nailliyyətlərin genişlənməsi və elmin, mədəniyyətin bütün növlərini birləşdirdiyi və ona təsir göstərdiyi amilə çevrilməsi ilə əlaqədar olaraq özünü daha aydın göstərir.

Göründüyü kimi mədəniyyət insanın ətraf aləmi dərk etməsi dərəcəsini yalnız səciyyələndirmir. Cəmiyyət, xalq, millət özünü bütövlükdə mədəniyyətdə, onun bütün növlərində və mədəniyyət vasitəsilə dərk edir. Bu zaman mədəniyyət nəinki bütün ictimai şüur formalarının onların vəhdətində və tamlığında inkişaf dərəcəsini meydana çıxarır, həm də insanların praktiki fəaliyyətində təzahür edən bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini aydın şəkildə göstərir.

Dövlət quruluşunun və onun ictimai-siyasi mühitinin dəyişməsi mədəni ünsiyyət vasitələrinin də yeni elmi-nəzəri əsaslarının işlənməsini aktuallaşdırmışdır. Söhbət ondan gedir ki, quruluşun dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq mədəni-maarif müəssisələrinin işində deformasiya gedir. Həmin deformasiyanı aradan qaldırmaq və ünsiyyəti bilavasitə insanların maraq və ehtiyaclarına uyğun şəkildə qurmaq üçün ilk

növbədə, kommunist rejimindən qalmış ideoloji və siyasi məhdudiyyət prinsiplərindən uzaqlaşmaq lazımdır. Əslində elə buna görə də bu problemin elmi həlli, xüsusilə mədəni-maarif müəssisələrində mədəni ünsiyyət mexanizminin işlənib, tətbiq edilməsi bu gün olduqca aktualdır. Eyni zamanda Azərbaycanın dünya mədəniyyətinə inteqrasiya olunması üçün beynəlxalq nümunələrin öyrənilməsi və müxtəlif mədəni ünsiyyət vasitələrinin ölkəmizdə tətbiqi öz elmi aktuallığını bir daha təsdiqləyir. Bu gün milli mədəniyyəti yaşatmaq, onu inkişaf etdirib gələcək nəsillərə düzgün çatdırmaq hər bir kulturoloqun əsas vəzifədir.

Texnologiya fəaliyyəti kimi xüsusilə zaman faktorunun nəzərə almamaq şərtilə mədəniyyət aşağıdakı vasitələrlə çıxış edir. Birinci, dərketmə; ikincisi, davranışın idarə olunması; üçüncüsü, dəyərlər sisteminin qiymətləndirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, zaman faktorunun nəzərə alınması mədəniyyətin ən vacib funksiyasıdır. Burada tarixi varislik sosial irsliyin nəsildən-nəslə ötürülməsi mühüm rol oynayır. Bu mənada mədəniyyət, ənənəvi varislik formaların əvəzinə meydana çıxır. Varisliyin bu formaları ibtidai cəmiyyətdə hakim olsa da, indi də ailə səviyyəsində öz varlığını saxlayır.

Mədəniyyət, həmçinin insanın evristik məqsədlərinin yerinə yetməsinə: onun yeniliyi dərk etməyin daha məhsuldar formalarını axtarmasına, sosial həyatın yeni yollarının və metodlarının tapılmasına, insanın təbiətin kortəbii qüvvələri üzərində hökmranlığının güclənməsinə şərait yaradır.

Tarixi varislik sosial təcrübəsinin ötürülməsi funksiyası ilə əlaqədardır. Çox vaxt bunu informasiya funksiyası kimi verirlər.

Cəmiyyətin sosial təcrübəni, «sosial irsiyyəti» yeganə ötürmə mexanizmi mədəniyyət olaraq qalmaqdadır. İnsanın sosial keyfiyyətləri genetik proqramla ötürülmür. Əsas məq-

səd üçün cəmiyyətdə onun inkişafının hər bir mərhələsində obyektiv şərtləndirilmiş «sosial proqram» meydana gəlir. Maddi və mənəvi mədəniyyətin vəziyyəti öz əksini bu proqramda tapa bilir. O, «maddi olaraq texnologiya ilə, incəsənt abidələri, memarlıq, nəqliyyat vasitələri və digər «insaniləşdirilmiş» əşyalar ilə təqdim edilmişdir. Bu, həm də elmi və bədii ədəbiyyatlarda, rəngkarlıqda, musiqidə, hüquq normalarında öz ifadəsini tapmışdır».[52] Mədəniyyətin sayəsində sosial təcrübə həm bir nəsildən həyata qədəm qoyan digər nəslə, həm də bir nəslin həyatı dövründə ölkələr və xalqlar arasında ötürülür və translyasiya olunur. Bu mühüm sosial funksiyanı yalnız mədəniyyət yerinə yetirə bilər. Mədəniyyət mürəkkəb işarə sistemidir. Bu sistem nəsillərin sosial təcrübəsini məfhumlarda və sözlərdə, riyazi simvollarda, elmi düsturlarda, mədəniyyətin xüsusiyyət təşkil edən dillərində, insan əməyinin məhsullarında (istehsal alətlərində, istehlak cisimlərində) qoruyub saxlayır, daha doğrusu o, insan haqqında, onun yaradıcılıq qüvvələri və imkanları haqqında «danışan» işarələrdir. Deməli, mədəniyyəti bəşəriyyətin «hafizəsi» adlandırmaq olar. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyət təkcə bəşriyyətin sosial təcrübəsinin toplandığı «yer» deyil, onun fəal işlənməsi, ictimai qruplara məhz şəxsiyyət tipinin formalaşdırılması üçün lazım olan informasiyanın seçilməsi vasitəsidir.

Müasir dövrdə mədəniyyətin böhranın aradan qaldırılmasının əsas üsullarından biri humanitar və texniki biliklərin inteqrasiyasıdır. Burada əsas rol təhsilə verilir. Təhsildə başlıca məqsəd geniş informasiya mənbəyinə malik olmaq analitik ağıla, ümumi təbii elmi qanunlarına yiyələnmək, planetar təfəkkürlü insanlar yetişdirmək əsasdır. İntellektual və texniki biliklər cəmiyyətin sorğularına cavab olaraq

[52] Дубинин Н.П., Карпеус И. И., Кудравцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность, М., 1982, с.16

inkişaf edir. Məşhur sosioloqu və filosofu T.Adorno insan imkanlarının kifayət qədər olduğunu qeyd edərək, insanın gələcək inkişafına hərtərəfli perspektivlər verir.

İnsanların bir-biri ilə ünsiyyətə girməsinin əsas səbəblərindən biri də müxtəlif aktual informasiyalara yiyələnmək tələbatı ilə bağlıdır. Hələ lap qədim zamanlardan informasiya mübadiləsi insan cəmiyyətində xüsusi yer tutmuş, şəxsiyyətlər arasındakı ünsiyyətin, yaxınlaşmanın əsas vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Eramızdan əvvəl V əsrdə yaşamış sofistlər mücərrəd şəkildə olsa da informasiya mübadiləsinin ünsiyyətə təsirini kommunikasiya prosesi ilə əlaqələndirməyə çalışmışlar. Bəsit formada olsa da onlar kommunikasiyanı üç mühüm aspektə bölmüşlər. Bu bölgüyə görə:

1) İnsanlar arasında mövcud olan əlaqələr və onların bir-birinə qarşılıqlı təsirindən ibarətdir;

2) İnsanlar arasında əmələ gələn kommunikativ əlaqələr özbaşına, təsadüfən yaranmış, əslində o, mühitdən, şəraitdən asılıdır və müəyyən səbəblərlə bağlıdır;

3) Kommunikativ əlaqə hər iki tərəfin yalnız xeyri ilə nəticələnmir. Tərəflərdən biri bu əlaqədən az və ya çox dərəcədə zərər çəkə bilər.

Bununla yanaşı qədim yunan filosofu Sokratın fikrincə, kommunikasiya insanın özünüdərketməsinə də kömək edir, onu təminatlı dərəcədə istiqamətləndirir.

Kommunikasiya prosesinin baş verməsini informasiya mübadiləsi yaratmaq istəyən iki tərəfin hissi, əməli fəaliyyətindən asılıdır. Təbii ki, onların hər ikisinin içində rəylər, məlumatlar yığımı mövcuddur və tərəflər bu rəy və məlumatları bir-biri ilə ünsiyyət yaratmaqla aşkarlaya bilirlər. Belə bir vəziyyətdə hər iki tərəf ünsiyyətin həm obyektinə, həm də subyektinə çevrilirlər.[53]

[53] Tətbiqi kulturologiya. s.161

İnformasiyanı ötürmə vasitəsi yalnız mənəvi mədəniyyət əşyaları deyil, həm də maddi mədəniyyət əşyalarıdır. Hər bir istehsal alətinin yaxud istehlak əşyasının funksional əhəmiyyəti vardır, o, insanın bu və ya digər tələbatını ödəməklə bir zamanda insan haqqında, öz dövrünün ictimai münasibətləri haqqında müəyyən informasiya daşıyıcısıdır. Tədqiqatçılar qeyd edirdilər ki, ictimait praktika prosesində əşya «insan əşyası, yaxud insan tərəfindən əşyalaşdırılımış olur».[54] Ötən əsrlərdə yaşamış insanların sosial münasibətləri haqqında insanın yaratdığı əşyalara və cisimlərə əsasən mühakimə yürütməsi təbii olmuşdur.

Mədəniyyətin informasiyası, funksiyası onun kommunikativ funksiyası ilə qırılmaz surətdə əlaqədardır. İnsana maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrində həkk olunmuş informasiyanı dərk etməklə bu abidələri yaratmış insanlarla dolayı və ya vasitəli ünsiyyətə girir.

İnsanlar arasında ünsiyyət vasitəsi birinci növbədə şifahi deyildir. Söz insanları bütün ideoloji və mədəni fəaliyyətinin bütün proseslərini müşayiət edir. dil, birinci növbədə ədəbi dil bu və ya digər milli mədəniyyətə yiyələnməyin «açarıdır». Lakin insanlar ünsiyyət prosesində həm də incəsənətin spesifik dillərindən (riyazi, fiziki, kimyəvi və digər simvollar və düsturlardan) istifadə edirlər.

Rasionallığın və emosionallığın harmonik əlaqələndirilməsi zərurəti insanın mahiyyət qüvvələrinin başlıca komponentləridir və təhsilin, mədəniyyətin mərkəzi vəzifəsidir. Mədəniyyətin yeni prinsiplərinin həyata tətbiqində «harmoniya» anlayışı əsas yer tutur. Harmoniyasız cəmiyyət mədəniyyətsiz cəmiyyətə bərabərdir. Harmoniya cəhətdən inkişaf etmiş insan, ən müühm inteqrativ keyfiyyətlərə malik olur ki, bu da insanlar arasındakı ahəngdar münasibətlərin inkişafına imkan verir.

[54] Маркс К., Енгельс Ф. Соч. т.42. с.121

Elmi–texniki inqilab əsrində insanların ünsiyyət prosesləri xeyli genişlənmiş və mürəkkəbləşmişdir. Əgər tarixin keçən dövrlərində birbaşa, bilavasitə ünsiyyət dolayı ünsiyyətə nisbətən üstünlük təşkil edirdisə, hazırda texniki vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilən dolayı ünsiyyət hakim mövqe tutur. Kütləvi informasiya vasitələrinin (mətbuat, radio, televiziya, kino, dram və videoyazılar və s.) meydana gəlməsi mədəniyyətin yayılmasında mühüm amil olmuşdur. Lakin bu vasitələrin cəmiyyətin həyatında rolu onların hansı qrupun əlində olmasından və hansı mədəniyyəti yaymasından asılıdır. Qərb nəzəriyyəçiləri mədəniyyətin işarə sisteminin rolunu mütləqləşdirirlər, ona real gerçəklikdə heç bir analoqu olmayan sərbəst sistem kimi subyektivist nəzərlərlə baxırlar. Hətta mədəniyyətə sosial vərəsə və sosial ünsiyyət kimi baxan Avropa filosfları və sosioloqları (məsələn, A.Veber, B.K.Malinovski, E.Mepir, R.Linton, P.E.Park) onu şərti rəmzlərin məcmuyu kimi düzgün olmayan şəkildə şərh edirlər.

Mədəniyyət həm də cəmiyyətin müəyyən təbəqəsinin normalar sistemi və adamların fəaliyyətinin bütün sahələrinə (əmək, məişət, şəxsiyyətlərarası münasibətlər sahəsi) tələblər sistemi kimi çıxış edərək nizamlayıcı, normativ funksiya yerinə yetirir.

Ziddiyyətli cəmiyyətdə bu və ya digər mədəni hadisə müxtəlif təbəqələrin nümayəndələri tərəfindən müxtəlif şəkildə dəyərləndirilir. Bu heç də yuxarıda göstərildiyi kimi obyektiv qiymət vermək imkanlarının inkar oluna bilməz. Bununla yanaşı mədəniyyətin bəzi sərvətləri mədəniyyətin ümumbəşəri başlanğıcını əks etdirərək müxtəlif insanların tələbatını ödəyə bilər.

Mədəniyyətin nizamlayıcı funksiyası onun strukturundan olan əxlaq və hüquq kimi normativ sistemlərlə qorunur. Bu və ya digər ictimai qrupun və ya şəxsiyyətin davranışının

və fəaliyyətinin müəyyən sosial mənəvi normalar və prinsiplərə uyğunluq dərəcəsini qiymətləndirmə xarakteristikası ilə çıxış edən mədəniyyət insanın ictimai həyatın müxtəlif sahələrində gündəlik davranışını qaydaya salır.

Mədəniyyət cəmiyyətin modernləşdirilməsində fundamental rol oynayır və dərin sosial-iqtisadi transformasiyaların generatoru funksiyasını yerinə yetirir. Bu hər şeydən əvvəl, mədəniyyətin sosiuma xas olan spesifik prinsiplərinin inkişafına kömək edir, ikinci tərəfdən müəyyən sivilizasiya çərçivəsində etnotarixi bütövlüyü təmin edir. İnteqrasiya prosesləri müxtəlif xalqların və dövlətlərin həyat tərzlərinin universallaşması həm lokal, həm də qlobal sivilizasiyaların təkamülünə yardımçı olur. Ümumiyyətlə, dünya sivilizasiyası bəşəriyyətin tarixində müəyyən mərhələdir və insanların tələbatlarına cavab verir. Dünya sivilizasiyasının bir-birini əvəz etməsi, tarixi tərəqqinin irəliyə doğru hərəkətinin, bəşəriyyətin özünün inkişafının ifadəsi kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dərketmə fəaliyyəti informasiya mübadiləsinini əsas komponentlərindəndir. Həmin fəaliyyət növü də ünsiyyət prosesində iki istiqamətdə inkişaf edir. Birinci mərhələ informasiyanın bir-birinə ötürülməsi və mənimsənilməsi prosesidir. İnformasiyanın bir-birinə ötürülməsi əsasən fərdiləşdirilmiş ünsiyyət prosesində baş verir. Ancaq həmin informasiyanın çatdırılması prosesi mühazirə disput, tədbirlər, dərnək məşğələləri zamanı da görünür. Hər iki halda informasiya büdcəsi artır. Eyni zamanda mübadilə olunur. İnformasiyanın mübadiləsi isə yeni müzakirələrin, diskusiyaların yaranması üçün mövzular meydana gətirir. Hər bir fərdin yeni evristik fəaliyyəti formalaşır. Yəni, informasiya mübadiləsi təfəkkürü dərinləşdirir, yeni biliklərin əldə olunmasının həm də evristik fəaliyyət mühitini yaradır.

Mədəniyyətin sosial məzmunu və mənasını əks etdirən başlıca sistem əmələgətirici funksiyası onun humanist funksiyasıdır. Yuxarıda qeyd edilən funksiyalar ona tabedir və əslində onun modifikasiyalarıdır. Mədəniyyətin vəzifəsi bu və ya digər qrupun (bütövlükdə cəmiyyətin) mənafeyinə və tələblərinə uyğun gələn müəyyən şəxsiyyət tipini formalaşdırmaqdır. Ziddiyyətli cəmiyyətdə mədəniyyətin bu insanyaradıcı funksiyası əslində təhrif olunmuş şəkildə təzahür edir. Mədəniyyət şəxsiyyətin oyuncağa çevrilməsi vasitəsi olur. Keçmiş dövrlərin mədəniyyəti həmin ictimai münasibətlərinə kor-koranə uyğunlaşan şəxsiyyətin düşüncəsiz konformistin və istehlakçının formalaşmısana imkan verir.

Kulturologiyanın humanist funksiyası özünün həyata keçirilməsi üçün müstəqid cəmiyyətlərdə geniş meydan alır. Bu zaman hərtərəfli inkişaf etmiş harmonik şəxsiyyətə ictimai tələbat özünü geniş surətdə göstərir. Milli mədəniyyətin məqsədi nəinki mədəni sərvətləri istehlak edən, həm də onun yaradılmasında daha fəal iştirak edən adamın sosial fəal, yarıdıcı şəxsiyyətinin formalaşmasından ibarətdir. Milli ümumbəşəri mədəniyyət heç də insanların müəyyən sosial mühitə uyğunlaşması demək deyil, o şəxsiyyətin fəal həyat mövqeyini formalaşdırma, ətraf aləmi dəyişdirə bilən şəxsiyyət tərbiyələndirmə vasitəsi kimi təzahür edir.

Ümumiyyətlə, ünsiyyət insanın emosional vəziyyətinin ən vacib xüsusiyyətidir. Ünsiyyət bir qayda olaraq incəlikdən – kobudluğa, məhəbbətdən- nifrətə qədər emosionallığa malikdir. Buna görə də, ünsiyyət prosesində insanlar bir-biri ilə sadəcə olaraq məlumat informasiya etmir, eyni zamanda bir-biirnə öz münasibətlərini də bildirirlər. Nəticədə, qarşılıqlı ünsiyyətdə olan adamların ətrafında onlar üçün arzu olunan və vacib sayılan xüsusi mühit yaranır.

Lakin, ünsiyyətdə, olarkən insan özünə, hərəkətlərinə, kənardan başqalrının gözü ilə baxmağı da bacarır. Öz fəa-

liyyətini görüb təhlil etmək bacarığı hər bir fərdə öz hərəkətlərini qiymətləndirmək, vaxtında öz səhvlərini düzəltmək şəraiti yaradır.

Ən maraqlı, ən lazımlı humanist funksiyası zidd, lakin üzvi surətdə əlaqədar proseslərin: şəxsiyyətin sosiallaşdırılması və fərdiləşdirilməsi proseslərinin vəhdətində özünü biruzə verir. Sosiallaşdırılma prosesində insan ictimai münasibətləri mənimsəyir, onu öz şəxsiyyətinin daxili mahiyyətinə, öz sosial keyfiyyətlərinə çevrir. Ancaq bu münasibətləri hər bir şəxs özünəməxsus: təkrar olmayan formada mənimsəyir. Müstəqil cəmiyyətlərdə sosiallaşdırılma prosesi eyni zamanda şəxsiyyətin fərdiyyətləşdirilmə prosesidir. Mədəniyyət sosiallaşdırmanı və şəxsiyyətin fərdiyyətləşdirilməsini təmin edən xüsusi ictimai mexanizmdir.

Mədəniyyətin cəmiyyətdə əsas funksiyaları xüsusi rola malikdir. Şübhəsiz, belə bir qəti bölgü onun öyrənilməsinin münasib olmasına imkan verir. Real həyatda bu funksiyalar qarşılıqlı təsirdə və möhkəm əlaqədədirlər. Yeni cəmiyyətin əsas, yeganə məqsədi yeni tip insanın- hərtərəfli, harmonik inkişaf etmiş Azərbaycan cəmiyyəti qurucusu şəxsiyyətinin formalaşmasıdır.

Mədəniyyət anlayışı olduqca mürəkkəb və çox sahəli faktor olub, bəşəriyyət varlığını səciyyələndirir. Ümumiyyətlə, mədəniyyətin ümumi tərifləri mühüm rol oynayır. Burada təsfirçilik, antropoloji dəyərləndirmə, normativ, tarixi, funksional, simvolik, psixoloji, didaktiv və sosioloji növlər mühüm rol oynayır. Hər bir növ mədəniyyətin müxtəlif cəhətlərini göstərə bilir. Bütün bunlar mədəniyyətin mahiyyətini açır, onun rolunu və hərtərəfli funksiyasını göstərir.

III BÖLMƏ. MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR

Qarşılıqlı mənəvi zənginləşmə məhz fərqli, fərdi, milli sərvətlər arasında zənginləşmə prosesidir. Bura əliboş, paysız, hədiyyəsiz, əlavəsiz gəlsək, bu prosesə bizi heç buraxmazlar. Deməli hər kəs öz təkrarsız milli «mən»ini gətirib gəlir, onu itirib gəlmək olmaz!

Milli abidələrin ən böyüyü kimi də milli dil xüsusi həssaslıq tələb edir. lakin hələ də məişətdə, mətbuatda, elmi üslublarda, radioda və efirdə dilin qanunlarına həssaslıq tez-tez pozulur. S.Pişəvəri deyirdi ki, hər adamın öz dilinə münasibətində onun yalnız mədəni səviyyəsi haqqında yox, həm də vətəndaşlıq dəyəri barədə dəqiq hökm vermək olar. Öz dilinə məhəbbətdən kənarda öz ölkənə əsl məhəbbət ağlasığmazdır. Doğma dilə laqeyd adam -nadandır. Bunun mahiyyətinin özü zərərlidir, çünki onun dilə biganəliyini öz xalqının keçimşinə, indisinə və gələcəyinə tam biganələiyi ilə başa düşmək olar. Azərbaycanda sosial və ideoloji şüurun, ən təbii, kütləvi güclü vasitəsi – Azərbaycan dilidir. Yalnız hərtərəfli inkişaf etmiş milli vətənpərvərlik tərbiyəsi qeyri-formal, əsl beynəlmiləlçiliyin, sağlam ictimai fəallığın, kütləvi əmək qəhrəmanlığının şərti və zəmini ola bilər. Lakin bəzən bu həqiqət unudulur.

Azərbaycan dilinin qeyri-humanitar fənlər, elmlər sahəsində, mədəniyyət sahəsində nüfuzunun artması üçün əvvəlcə bu nüfuza həm mənəvi, həm də əməli, təcrübi ehtiyac yaranmalıdır. Laikn, milli-mənəvi sərvətlərə laqeydlik, nihilist «özgələşmə», uzun illər inkişaf etmişdir. Klassik, və müasir yaradıcı ziyalılarla onlar arasında nəinki fəal qarşılıqlı təmas, mənəvi, əxlaqi, bədii ünsiyyətin tamlığı güclənməlidir.

Azərbaycan xalqının tarixinin ən qədim dövrdən, ulu keçmişdən qalan sənədi yoxdur – deyirlər. Birinci sənəd – elə xalq özüdür! Onun canlı mənəviyyatı və dilidir. Ən sabit və qədim dillərdən olan dilimizin müxtəlif qatlarında uzaq-uzaq əsrlərin «faktları» və «sənədləri» yaşayır. Onları bir kənara qoysaq və xalqımızın keçmişini yalnız ayrı-ayrı əcnəbi səyyah, tarixçi və alimlərin qorunub saxlanmış əlyazmaları əsasında axtarsaq, tədqiqatımızın üsulu, metodu nə dərəcədə kamil, müasir, doğru olar? Mənə elə gəlir ki, milli «mən»imizi, tariximizi öyrənən tədqiqatçı gərək yalnız Heredotla, Strabonla, Movses Kalankatuylu ilə yox, miflə və əfsanəylə, dəri və daş abidəylə, folklorla üz-üzə dayansın, Qorqudla da ülfət və ünsiyyət bağlasın. Bu mənada Azərbaycan probleminin həlli üçün ərəb və fars, hind və Çin, yunan və erməni mənbələri yalnız köməkçi rol oynayır.

Azərbaycan haqqında çox konsepsiyalar ola bilər və var. Bu özünü hər şeydə, birinci növbədə isə tədqiqatın predmetində, mənbələrində, üsul və vasitələrində göstərməlidir. Azərbaycanın tarixi, hər şeydən əvvəl, onun daş və dəri abidələridir, dilinin, mifologiyasının, folklorunun, xalq sənətinin və məişətinin ruhunda və məzmunundadır. Həm ən qədim əsatirdə, həm də bu günün adət-ənənəsində yaşayan eyni bir genetik kodun, milli-tarixi yaddaşın məzmunundadır: saxsı qablardan, qızıl camlardan qaya yazılarına və qəbir daşlarına qədər; sehrli nağıllardan, əmək nəğmələrindən məişət adətlərindən bu günkü bahar, toy və yas mərasimlərinə qədər![55]

Müstəqililk dövründə mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti təkmilləşmişdir. Belə ki, mədəniyyətin müxtəlif sahələri haqqında dövlət qərarları diqqəti cəlb edir. Bu sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktlar kifayət qədərdir.

[55] Yaşar Qarayev. Meyar –şəxsiyyətdir. B., Yazıçı 1988. S.82-83-84

Son 10 ildə «təhsil haqqında», «elm haqqında», «kütləvi informasiyalar haqqında», «dini məzhəblər haqqında», «informasiya azadlığı haqqında», «informasiya», «informasiyalaşdırma və məlumatın mühafizəsi haqqında», «kitabxana işi haqqında», «kinematoqrafiya haqqında», «tarixi və mədəniyyət abidələri haqqında» «müəllif hüquqları haqqında», «reklam haqqında», «patent haqqında», «turizm haqqında» və s. xatırlamaq kifayətdir. Bütün bunların içərisində əsas qanun «mədəniyyət haqqında» qanun sayılır. Qanunda ölkənin sosial- mədəni inkişafının hərtərəfli tərəqqisi üçün uğurlu əsaslar irəli sürmüşdür. Bu qanun Azərbaycan cəmiyyətinin mədəniyyət siyasətinin qurulması üçün həlledici rola malikdir. Sosial- mədəni siyasətin elmi təminatı mədəniyyət sahəsinin strukturu və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi işini daha da inkişaf etdirilmişdir. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan respublikasının qanunu mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını milli mədəniyyət sərvət sayılan obyektlərin qorunub saxlanılmasının inkişafının mədəniyyət sisteminin demokratik əsaslarla təşkili və idarə olunması mədəniyyət sahəsində fəaliyyətin hüquqi əsaslarını və beynəlxalq əlaqə formalanını müəyyən edir. Mədəniyyət haqqında dövlət siyasətinin əsas prinsipləri və vəzifələri verilmişdir. Mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır.

- sosial və maddi vəziyyətindən, milli, irqi, dini və cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin mədəniyyət sərvətlərinin yaradılmasında istifadəsində və yayılmasında hüquq bərabərliyi;
- hər kəsin istedadının, əqli imkanlarının üzə çıxarılmasının və yaradıcılıq azadlığının, təmin edilməsi.

- Milli mədəniyyətin bəşər mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi inkişaf etdirilməsi.[56]

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda müstəqilik əldə edildikdən sonra mədəniyyət sahəsində dövlət səviyyəsində siyasətin təşkil edilməsinə başlanılmışdır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi dövlətin mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini müəyyən edilmişdi. Prinsiplər dövlətin mədəniyyətə baxışlarının təşkil edilməsinə onun ümumbəşəri mədəniyyətə çevrilməsinə şərait yaratmışdır.

Marks və Engelsə görə fransız cəmiyyəti barədə Balzak bütün statistlər, iqtisadçılar, tarixçilərdən daha çox məlumat vermişdir. Bədii ədəbiyyat bizim tarixçilər üçün də informasiya, tədqiqat mənbəyi ola bilər. Xaqani, Nizami, Dədə Qorqud və Nəsimi tarixi tədqiqatlara da cəlb edilə bilər.

Tarixi həqiqətin düzgün qavrayışı bəzən faktdan da çox faktı oxuyandan asılı olur. Tarixi mütaliə üçün bəzən dahiyanə faktdan da çox, dahiyanə təfəkkür, intellekt və intuisiya lazım olur. Milli mənşəyin tədqiq edəndə təkcə hesablayıcı maşın, yox, fəhm yaddaşı da, sırf insani, mənəvi, əxlaqi amil də iştirak edir. Bütün bunlar həqiqi, əsl, «böyük elm» anlayışına yad xüsusiyyətlər deyil, əksinə, elmdə böyüklüyün tərkibini təşkil edən əxlaqi komponentlər sırasına daxildir; elmi həyatla bağlayan və quru, çılpaq, vulqar fakt diktatından xilas edən məziyyətlərdir. Böyük bəşəri və elmi kəşflərdə təkcə hesablayıcı maşının deyil, yaddaşın kodu və proqnozu da var. İndi «genetik və ya ekoloji» yaddaş termini də işlədirlər. Bəli, yaddaş da faktdır. Özü də millidir. Akademik Lixaçov haqqında ən son mətbuat yazır ki, «onun peşəsi, professiyası- milli yaddaşdır». Bu sözlər rus xalqının və rus ədəbiyyatının mənşəyinin ən yaxşı tədqiqatçısı haqqında deyilmişdir.

[56] Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. «Azərbaycan» qəzeti 18 aprel, 1998-ci il, №86

Mənşə probleminin həlli ilə əlaqədar sadalanan mənbələrin bir qismi ilə tarixçilər, digəri ilə filloqlar, üçüncü qismi ilə isə filosof və etnoqraflar məşğul olur. Tədqiqatın və yekunun (nəticənin) tamlığı üçün genezisi hər üç sahəsinin iştirakını təmin edən kompleks üsulların predmetinə çevirmək lazımdır.[57]

Azərbaycanda müstəqil cəmiyyətin qurulması siyasi, sosial-iqtisadi, təhsil, hüquq və s. bu kimi sahələrdə çoxlu sayda islahatlarla müşayiət olunmuşdur. İslahatların elan olunması maksimum əlverişli şərait rejimini, dövlət büdcəsindən əlavə maliyyələşdirməni, böyük beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən əhəmiyyətli kömək göstərilməsini nəzərdə tuturdu. Mədəniyyət rəsmi surətdə islahat sahəsi elan edilmədiyinə görə, nəticədə hər hansı bir imtiyazdan məhrum olmuşdur. Lakin deklarasiyalar olunmadan da burada həm yuxarıdan və həm də aşağıdakı dəyişikliklər baş vermişdir.

Hər bir milli respublikanın suverenliyi və tam müstəqilliyi iqtisadi-sosial sahələrlə yanaşı, onun milli mədəniyyətinin də hər vasitə ilə inkişaf etdirilməsini, bu mədəniyyətin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanmasını, xalq ənənələrinin, mərasim və adətlərinin, mənəvi dəyərlərinin dirçəldilməsini və eyni zamanda xarici ölkələrlə mədəni əməkdaşlığı genişləndirməklə bədii və qarşılıqlı yaradıcılıq əlaqələrinin bir daha möhkəmləndirilməsini tələb edir.

Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək «Azərbaycan respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüquqdan istifadə edərək aşağıdakı niyyətlərini bəyan edir:

«Ümumbəşəri dəyərlərə sadiq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşa-

[57] Yaşar Qarayev. Meyar- Şəxsiyyətdir. B., Yazıçı 1988, s.84

maq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək əsas prinsipə çevrilməkdədir».

Müasir dövrdə yüksək milli mədəniyyət yalnız öz xalqına xidmət etməklə yekunlaşmır və bəşəri xarakter daşıyır Qarşılıqlı ünsiyyətdə həm özü zənginləşir, həm də başqa millətlərin mədəniyyətlərinin mənəvi dəyərlərinin zənginləşməsinə rəvac verir. Yaşadığımız müasir dövr mədəniyyətlərin eyniləşdirilməsinə, milli köklər və qaynaqlarından ayrılmasına qarşı çıxaraq onun gələcəyinə, mədəniyyətlərin əməkdaşlığında, ünsiyyətində, bədii yaradıcılıq əlaqələrinin möhkəmlənməsində və qarşılıqlı fəaliyyətinin mütərəqqi prosesində görür.

Qədim və zəngin tarixə malik olan Azərbaycan xalqına, onun tarixi və mədəniyyətinə maraq həmişə yüksək olmuşdur.

Bu gün Azərbaycan respublikası dünyanın bir sıra ölkələri ilə mədəni əlaqə saxlayır. Bu mədəni əlaqələr millətlərarası ünsiyyət mədəniyyətinə, xalqların bir-birinə yaxınlaşmasına, onların arasında inam və etimadın möhkəmlənməsinə kömək edir.[58]

Etiraf etmək lazımdır ki, mədəniyyət siyasəti anlayışı özü həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada nisbətən yeni anlayışdır. Mədəniyyət siyasətinin bir elm kimi əsasını qoyanlardan biri Fransanın əfsanəvi mədəniyyət naziri, istedadlı fransız yazıçısı Andre Malro olmuşdur. XX əsrin 60-cı illərinin fransız cəmiyyətində mədəniyyət haqqında yeni anlayışın, onun inkişafının strategiyasının, cəmiyyətdə yeni rolunun formalaşdırılması ona nəsib olmuşdur. Şübhəsiz ki,

[58] Ramiz Ağayev, Namiq Abbasov. Azərbaycan Türkiyə əlaqələri. Mədəni -maarif jurnalı, 2001-ci il №3/4, s.54

bu ideyalar cəmiyyətin özünün belə dəyişikliklərə həvəsini, hazırlığını və istəyini əks etdirirdi.[59]

Mədəniyyət stereotipləşmiş normalar və dəyərlər sistemidir və ictimai qüvvəsi ilə möhkəmləndirilmiş sosial hadisə kimi məlum olur. Özünün spesifikasına görə ruhun forması kimi verilmiş imperativlər sisteminin unikallığını ifadə edir. Hər bir mədəniyyət unikaldır. Cəmiyyətdə mövcud olan bütün imperativləri təqlid edən kimi cəmiyyətdə mövcud olur. Mədəniyyət dövrü cəmiyyətin etnosa çevriməsi dövrüdür. Bu dəqiq ifadə olunmuş total davranış stereotipidir. Ümumiyyətlə, mədəniyyət anlayışını şərh edən aşağıdakı cizgiləri qeyd etmək olar.

1. Yeni anlayış insana tətbiq olunur. Onun birtərəfli cəmiyyətə münasibətini, digər tərəfdən insanın təbiətə münasibətini ifadə edir. Mədəniyyət naturaya qarşı qoyulur.

2. Qeyd olunur ki, mədəniyyətin yaradıcısı insan və onun fəaliyyətidir.

3. Mədəniyyət insanın nailliyyətləri prosesi ilə əlaqədardır. Bura daha mükəmməl, daha faydalı, daha xeyirxahlıqlar daxildir ki, deməli yeni anlayış aksioloji yönümə malikdir. Deməli, mədəniyyətin həm elmi, həm də praktiki cəhəti öndə durur. Ona görə də insanla cəmiyyətdə, eləcə də təbiətlə qarşılıqlı əlaqədə olan mədəniyyət qorunmalı sonrakı nəsillərə yaxşı vəziyyətdə verilməlidir. Ümumiyyətlə, dövlət siyasəti sahəsində prinsiplərlə yanaşı vəzifələrdə məlumdur.

[59] Axundova Nigar. Azərbaycanda mədəniyyət siyasəti. Reallıqlar və perspektivlər. «Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə açıq cəmiyyət İnstitutut- Budapeşt Soros Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəçlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənət materialların məcmuəsi. Bakı 27-29 iyun. 2001-ci il. s.59

Qeyd etmək lazımdır, Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin vəzifələri aşağıdakılardır.

- mədəni həyat tərzinin formalaşdırılması;
- milli və dünya mədəniyyət sərvətlərinə qovuşmağa yönəldilən təhsil sisteminin inkişaf etdiriləmsi;
- mədəniyyət sahəsində inhisara yol verilməməsi;
-dövlət mədəniyyət ssiteminin müxtəlif mənbələrdən maliyyələşdirilməsinin uzlaşdırılması;
- yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün sahələr üzrə yüksəlişi üçün şərait yaranmasına kömək etmək məqsədilə ictimai müzakirələrin müxtəlif formalarından, ekspertiza və müsahiqələrdən istifadə etməklə mədəniyyətin inkişaf istiqamətlərinin hazırlanması;
- mədəniyyət sərvətlərinin qorunması və artırılması;
- Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət potensialının inkişafına, mühafizəsinə və ondan hərtərfli istifadə olunmasına mədəniyyət sahəsində geniş miqyaslı beynəlxalq əməkdaşlığa şərait yaradılması;
- dövlət mədəniyyət sisteminin elmi və mütərəqqi metodlarla idarəçiliyinin təmin edilməsi;
- tarix və mədəniyyət abidələrinin qeydiyyata alınması, qorunması və bərpası üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- mədəniyyətin inkişafına dair milli proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi beynəlxalq proqramların hazırlanmasında iştirak edilməsi;
- görkəmli mədəniyyət xadimlərinin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün tədbirlər görülməsi;
- mədəniyyətin inkişafı fondlarının yaradılmasının təmin edilməsi;
- Azərbaycan respublikasında milli mədəniyyətin tərəqqisi və müasir dünya mədəniyyəti ilə inteqrasiyasını, milli ənənələrin dirçəldilməsi və inkişafını, əhalinin mənəvi tələbatının ödənilməsini təmin edən mədəniyyət əsərlərinin yaradılması üçün həvəsləndirici tədbirlərin görülməsi;
- mədəniyyət və incəsənətin nailiyytələrindən istifadə edilməsində vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının sərvətlərindən faydalanmasının təmin edilməsi;
- mədəniyyət təsisatlarının normal fəaliyyətinin, onların maliyyələşdirilməsinin və maddi–texniki bazasının möhkəmləndirilməsinin təmin edilməsi;
- mədəniyyətin ixtisaslı kadrlara olan ehtiyacının təmin edilməsi.[60]

Milli siyasət hər bir millətin dünya tarixindəki ictimai mövqeyini əks etdirən başlıca sahədir. O, milli məhdudluğa, milli özünəqapılmaya deyil, bir millətin digər millətlərlə qarşılıqlı əlaqələrinin tənzimlənməsinə xidmət edir. Milli siyasət milli hegemonluğu məqbul saya bilməz, eyni zamanda o, hər bir millətin (etnosun, milli azlığın) tarixi mövqeyini, milli-mənəvi hüquqlarını tam şəkildə qorumağa yönəldilir.

Milli mədəniyyət milli siyasətin əsaslandığı, istinad etdiyi başlıca istiqamətlərdən biridir. Çünki o, digər sahələrə nisbətən milli psixologiyanı daha dolğun, dürüst və obyektiv əks etdirir.

Postsovet cəmiyyətlərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların mədəniyyəti özündə müxtəlif mədəniyyətlərin çoxlu tipini cəmləşdirən çoxkomponentli sistemdir. Bunlara totalitar sovet, avtoritar- feodal, sosialist, demokratik, oliqarxik, monarxik, elita- aristokrativ, adi-kütləvi, ənənəvi xalq və etnik tipləri aid etmək olar. Bununla yanaşı hər bir müasir cəmiyyətdə vəhşilik və barbarlıq dövrü mədəniyyətlərinin fəsadlarına rast gəlinir. Bu şəraitdə dövlətin mədəniyyət siyasətinin çox da asan olmayan vəzifələri bu mədəniyyətlərin vahid milli mdəniyyət çərçivəsində tənzim edil-

[60] Mədəniyyət haqqında Azərbaycan respublikasının qanunu «Azərbaycan» qəzeti. 18 aprel 1998-ci il. №86

məsi və harmonikləşdirilməsi, cəmiyyətdə demokratik mədəniyyət dəyərlərinin tədricən bərqərar olmasına yönəldilməsidir. Əsas məsələlərdən biri «yüksək» mədəniyyətə – elmi biliklərə, peşə bacarıqlarına, mütəşəkkilliyə və mənəviyyata malik sosial- aktiv insan şəxsiyyətinin formalaşdırılması üçün zəruri şəraitin yaradılmasıdır.

Mövcud qanunlar Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edir ki, bu da sovet tipli avtoritar mədəniyyətdən demokratiyanın siyasi sistem kimi təşəkkül tapması üçün etik-normativ əsas olan demokratik mədəniyyətə keçidi təmin edir. Mədəniyyətin demokratiya prinsip və dəyərlərinə əsaslanan yeni sosial tipini formalaşdıraraq bu cür siyasət insanın daxilən dəyişilməsi, sosial inkişaf, dövlət quruculuğu və beynəlxalq münasibətəlrin mühüm problemlərinin həllini təmin edəcəkdir. İntellektual inkişaf, azadlıq və etik tərbiyə prioritetlərinə yönəldilmiş demokratik mədəniyyət siyasəti Azərbaycan mədəniyyətinin sosial dinamikasında köklü dəyişikliklərə kömək etməyə, Azərbaycan xalqının yaradıcı potensialını və onun insan, cəmiyyət və dövlətin inkişafı baxımından istifadə edilməsi imkanlarını ölçülməz dərəcədə yüksəltməyə xidmət etməlidir.[61]

Mədəniyyətdə millilik (kültür)

Milli psixologiya milli siyasətin həm obyekti, həm də subyektidir. O, a) milli psixologiyada formalaşır; b) Milli psixologiya vasitəsilə idarəedici qüvvəyə çevrilir. Bunun

[61] «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası. «Azərbaycan yeni məjəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət institutu- Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın materialları və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27-29 iyun, 2001 ci il. səh. 22-23

üçün milli siyasət ilk növbədə hər bir tarixi dövrdə, yaxud konkret mərhələdə milli psixologiyanı nəzərə almağa məcburdur. Hər bir millətin psixologiyası isə ilk növbədə onun tarixi düşüncə tərzini, adət- ənənələrini, bədii təfəkkürü, etik və estetik baxışlarını, dünyaduyumunu yüksək bədii formalarda, kompleks şəkildə özündə əks etdirən milli mədəniyyətdə özünü göstərir.

Milli siyasətin milli mədəniyyətlə əsas təmas nöqtəsi tarixilikdir. Milli mədəniyyət istənilən tarixi dövrü, onun fakt və proseslərini, tarixi şəxsiyyətləri, təfəkkür tərzini, etik və etnoqrafik əlamətlərini, zövqünü bədii forma imkanları ilə müasirlik müstəvisində təqdim edə, bununla da milli siyasət üçün arsenala çevrilə bilər.

Mədəniyyətdə milliilik və bəşəriliyin dialektikası ifadə olunur. Ən qiymətli milli sərvət olan istedadla yaradılmış sənət əsəri yalnız bir millətə yox, bütün millətlərə məxsusdur. Homer, Firdovsi, Nizami, Şekspir, Bethoven, Bax, Ü.Hacıbəyov, Mikelançelo hər biri öz millətlərinin və bütün bəşəriyyətindir.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli siyasət milli mədəniyyət vasitəsilə dünya siyasətinə birləşə bilər. Bu o deməkdir ki, milli mədəniyyətə bədiilik xasdır: o təkcə ideyaları və dünyagörüşünü, habelə milli psixologiyanı yox, tarixi, fəlsəfi, dini əxlaqi baxışları özünədə birləşdirir. Bütün bunlarsız isə milli siyasəti təşkil etmək, onu hərəkətə gətirmək qeyri-mümkündür.

Mədəniyyətdə başlıca yeri insan tutur, o əslində insanın özünə yaratdığı bədii abidədir. Milli siyasət də ilk növbədə insan, onun tarixdə rolu və dünyəvi əlaqələrinin, həmçinin müxtəlif millətlərdən olan insanlar arasında real münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir. Milli siyasət insanları ictimai qanunlar, milli mədəniyyət isə gözəllik qanunları ilə idarə edir. İctimai qanunlar tarixən keçici, gözəl-

lik qanunları isə əbədidir. Milli siyasət cəmiyyətin ictimai birliyini, milli mədəniyyət isə əxlaqi bütövlüyünü qorumağa xidmət etməlidir. Azərbaycan mədəniyyəti respublikanın bütün xalqları və etnik qruplarının bədii sərvətidir. Ona görə də Azərbaycan Milli siyasəti və milli mədəniyyətinin bir nömrəli problemi azərbaycançılıqdır. Bu həm də milli siyasət və mədəniyyətin ortaq məxrəci, birləşmə nöqtəsidir. Azərbaycançılıq həm milli siyasətin, həm də milli mədəniyyətin demokratizmini təmin edir. «Bir milli mədəniyyətdə iki mədəniyyət» şüarı mədəniyyətdə millətlərin yox, sinfilərin mənafeyini ifadə etdiyinə görə, milli mədəniyyətlərin inkişafını ləngitdi, onu beynəlmiləl mədəniyyət haqqında saxta ehkamının məngənəsində saxladı. Son 70 ildə Azərbaycanda başqa mənada iki mədəniyyət mövcud olub: kommunist ideologiyasına xidmət edən sovet mədəniyyəti və xəlqi və milli ideallar ifadə edən sovet dövrü mədəniyyəti.[62]

Ümumiyyətlə, mədəniyyətin demokratikləşdirilməsi-şəxsiyyətin özünü realizə etməsi, mədəniyyət nemətlərindən azad istifadə etməsi, imkanlarının genişləndirilməsini, habelə mədəniyyətin vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlətin siyasi dəyərlərinə cavab verən yeni dialektik diferensiasiya və inteqrasiya proseslərinin tənzim edilməsini tələb edir. Müstəqil ölkənin demorkratik mədəniyyətini liberalizm dəyərləri ilə Azərbaycan xalqının milli dəyərlərini sintezi yolu ilə yaratmaq zəruridir. Həmin prosesdə mühüm yeri yeni ümumsosial mədəni dəyərlər və normaların, demokratik mədəniyyətin əsasını təşkil edən ideallar, etika, təhsil sistemi, istehsalat, ekoloji, hüquqi və məişət normativlərin, incəsənət və maddi təcəssümlərin formalaşdırılması vacibdir. Ənənəvi milli və yenilikçi dünya mədəniyyətlərinin fəal qarşılıqlı təsi-

[62] Şəmsizadə N. Azərbaycan ideologiyası. Bakı- «Sabah»- 1996, səh. 77-78

ri Azərbaycan cəmiyyətinin mütərəqqi inkişafına hərtərəfli yardımçı olacaqdır.

Müasir Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti mədəniyyətin təşkili və idarə edilməsində dərin struktur islahatları, ölkənin milli-mədəniyyət quruculuğunda sosial-mədəni inkişafın dünya təcrübəsinin məhsuldar istifadə edilməsini təmin etməlidir. Ölkənin mədəniyyət siyasətinin əsas vəzifəsi perspektivliliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqramlar əsasında «mənəvi istehsal» sahəsinin idarə edilməsinin səmərəliliyini artırmaqdır. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, vətəndaş cəmiyyətində təkcə dövlət deyil, habelə beynəlxalq normalara müvafiq olaraq cəmiyyətin təşkil və idarə edilməsi məsələlərində milli hökümətlərlə əməkdaş kimi çıxış edən qeyri-hökümət təşkilatları ilə təmsil olunan cəmiyyət də mədəniyyət siyasətinin subyektidir.[63]

Bədii dəyərlərin yaradılması prosesində insan ilhamı və intuisiyaya tabe olur ki, elmi yaradıcılıqda bu bir o qədər də gərək deyil. Bədii dəyərlər daha irrasional etnik cəhətdən şərtəlndirilmiş və öz yaradıcısı haqqında məlumat verən mədəniyyət sahəsidir.

Elmi, ədəbi və mənəvi dəyərlərin qarşılıqlı vəhdəti və nisbəti həqiqət, xeyirxahlıq və gözəllikdə təzahür edərək *həm cəmiyyət, həm də fərdlərin həyatında müstəsnalıq* təşkil edir. Orteqa-i-Qassetin söylədiyi məşhur kəlam hər üç mənəvi dəyərin səciyyəsini izah edə bilir: «Elm insan problemlərinin həllinin birinci pilləsi, əxlaq ikincisidir. İncəsənət isə, ən gizli və müqəddəs məqamlara çatmaq cəhdidir».

[63] «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası. «Azərbaycan yeni məjəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət institutu- Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın materialları və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27-29 iyun, 2001 ci il. səh. 23-24

Mənəvi dəyərlər

Mənəvi dəyərlərin yazılma dərəcələri öz təsnifatına görə ümumbəşəri, milli, sinfi-təbəqə, qrup-lokaldan ibarətdir.

Maddi və mənəvi mədəniyyətin qovşağından elə ictimai hadisələr yaranır ki, onları nə maddi, nə də mənəvi mədəniyyətə aid etmək olmur.

Mənəvi dəyərlərin maddi dəyərlərdən daha üstün olmasını söyləyən tədqiqatçılar kifayət qədərdir. Bir sıra mədəniyyət nəzəriyyələrinə görə cəmiyyətdəki hər hansı bir hadisə yalnız şüur, duyğulardan keçəndən sonra özünə yer edir. İnsanın maddi fəaliyyətinin əsasında onun biliyi, planı, ixtiraları və s. mövcuddur ki, bunlar da mənəvi dəyərlər sisteminə daxildir. Maddi mədəniyyət nisbətən mənəvi mədəniyyət daha uzunömürlüdür. Məsələn, kitab, rəsm əsəri görünüşcə xarab ola bilər, lakin o, mənəvi cəhətdən məhv olmur və uzun illər, əsrlər boyu yaşamağa qadir olur. Əsil gözəllik qarşısında zaman da acizdir. Mənəvi sərvətlərin istifadəsi üçün sərhəd yoxdur. Əgər maddi sərvətlərdən müvafiq maddi tələbatı ödədikdən sonra doymaq olursa, məsələn, qida, su, geyim və s. mənəvi sərvətlərdən çox zaman doymaq olmur, çünki onlar idraki, əxlaqi, estetik və s. tələbatlarla bağlıdır.

Ümumiyyətlə, mənəvi sərvətlərin spesifik xüsusiyyəti onların unikallığı, təkrarsızlığı, orijinallığıdır. Yəni hər hansı kitab və ya rəsm əsəri digər sənətkar tərəfindən bu cür yaradıla bilməz. İfaçı əsəri hər dəfə eyni cür ifa edə bilməz. Mənəvi sərvətlərin unikallığının saxlanılmasında arxivlər, kitabxanalar, muzeylər, rəsm qalereyaları, kütləvi informasiya vasitələri- radio və televiziya, həmçinin teatr, filarmoniya mühüm rol oynayır. İstifadədən sonra yox olan (məs. yemək, geyim) maddi sərvətlərdən fərqli olaraq, mənəvi sərvətlərdən əsrlər boyu istifadə etmək olar. Əgər maddi sərvətlərin istifadəsi fərdi qaydada olursa, (məs. kiminsə ayaqqabısı, yeməyi və s.) mənəvi sərvətlər bütün xalq tərəfindən istifadə edilə bilər, məsələn, kitabı hamı oxuya bilər və s.

Fəlsəfi fikrin bütün tarixi boyu belə bir problem diqqəti cəlb edib: insandan asılı olmayaranq mövcud olanla (dünya, təbiət, natura) insan tərəfindən yaradılan (həm ictimai, həm də şəxsi olan fiziki və mənəvi varlıqlar) arasında fundamental fərq nədədir? İlk baxışdan insanın arzu və iradəsindən asılı olmayaraq kortəbii şəkildə yarananları təbiətə, insan əli ilə yaradılan, üzərində işlənən, «əl gəzdirilən», «təkmilləşdirilən», insanın ehtiyac və tələbatlarına uyğunlaşdırılanları isə mədəniyyətə aid edirik. Təbiət və mədəniyyət arasında olan bu fərqlər təbii yarananla süni surətdə formalaşan, torpaqda yetişənlə insan fəaliyyətinin nəticələri arasındakı fərq kimi də başa düşülür. Təbii hadisələrin yaranma prinsipi ilə bu hadisələrin özündə mövcud olduğu halda, mədəniyyətin yaratdığı artefaktlarda yaranma prinsipi bu hadisələrdən kənarda atrefaktları layihələşdirən və həyata keçirən insan beynində yerləşir. Mədəniyyətə qədər və mədəniyyətdən kənarda şüurlu və ictimai varlıq olan «Home, sapiens» mövcud deyildir. Bu baxımdan, insanın bioloji varlıq kimi fəaliyyəti onun sosial, yəni ictimai varlıq kimi fəaliyyətindən fərqlənir. Mədəniyyət məhz ikincini əhatə edir. Təbiət, insanın fəaliyyət və şüurundan asılı olmayaraq mövcud olan gerçəklik, mədəniyyət isə, insan əli və şüuru ilə dəyişdirilmiş dünyanı bildirir.[64]

Ümumbəşəri dəyərlər – zaman-məkan çərçivəsində çoxsaylı insanlar tərəfindən qəbul edilməsi ilə səciyyələnir. Məs. qədim Misir mədəniyyəti, Fransa mədəniyyəti, Azərbaycanın mədəniyyətinin incilərinin xalqlar tərəfindən dərkinə də aiddir. Bura dünya mədəniyyət inciləri əxlaqın ən

[64] Kulturologiya dərslik B., 2003, s.12-13

davamlı normaları böyüklərə, yaşlılara, qadınlara hörmət və məhəbbət, doğruçuluq, təbiətə məhəbbət, qadın-kişi münasibətlərindəki səmimiyyət gözəlliyə cəhd və s. aiddir. Bir çox əxlaqi, mənəvi qanunlar dünya dinlərində də öz əksini tapır.

Milli dəyərlər isə hər bir xalqın və ayrıca götürülmüş şəxsin həyatında başlıca yer tutur. Ümumbəşəri dəyərlərdən fərqli olaraq milli dəyərlər daha konkret və maddiləşmiş formada olur.[65]

Azərbaycanda mədəniyyət siyasətinin formalaşması üçün qiymətli mənbə BMT, YUNESKO, Avropa Şurası və digər beynəlxalq təşkilatların fəaliyyət təcrübələri, habelə Rusiya, ABŞ, Yaponiya və digər dünya ölkələrinin sosial-mədəni inkişaf təcrübələridir. Bu ölukələrdə təhsilə, elm və incəsənətə «mənəvi istehsalın» əsas komponentləri kimi şəxsiyyət və cəmiyyətin həyat təhlükəsizliyinin, onun keyfiyyətinin artılırmasının, dövlətin mənəvi və maddi rifahının yüksəlməsinin təmin edilməsinə xidmət edən vasitə kimi baxılır.

Mədəniyyətə mənəvi, maddi, intellktual və hissi elementlər kompleksi kimi, yeninin yaranması və köhnənin dəyişməsinin fasiləisz prosesi kimi geniş baxış, demək olar ki, birinci dəfə mədəniyyət sahəsində siyasət üzrə ümumdünya konfransında (Mondiakult, Mexiko- Siti, 1982) qəbul edilmiş tərifdə öz əksini tapmışdır. Konfrans mədəniyyət və bəşəri dəyərlərə inkişafın əsas amilləri kimi baxılmasının getdikcə daha çox anlanılmasını qeyd etmişdir. Bu konfransın qərarlarına əssalanaraq 1986-cı ildə BMT Baş Assambleyası 1988-1997-ci illərdə BMT və YUNESKO-nun himayəsi altında mədəniyyətin ümumdünya inkişaf onililiyinin keçiriləcəyini elan etdi. Mədəniyyəti daha geniş inkişaf strategiyalarına, habelə səmərəli praktiki fəa-

[65] Məmmədova Nərmin. Dəyər anlayışının kulturoloji təhliil. Mədəni maarif- 10. 2006. s.49

liyyət proqramlarına daxil etmək üçün mədəniyyətin inkişaf onilliyi ilə yanaşı, yaxın keçimşdə BMT və YUNESKO -da mədəniyyət və inkişaf üzrə ümumdünya komissiyası yaradılmış, sivilizasiyaların sülh və dialoq mədəniyyəti onilliyi elan edilmişdi.[66]

Mədəni fəaliyyət

Mədəniyyətin insanın maddi və mənəvi fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədə təhlili sovet kulturoloji və fəlsəfə ədəbiyyatında geniş qəbul olunmuşdu. Lakin bir çox tədqiqatçılar bu əlaqənin konkret izahında müxtəlif fikirlər söyləyirlər. Bunlardan daha geniş yayılanı insan fəaliyyətinin ümumi nəticəsi kimi hesab etməkdir. Bəzən, mədəniyyətə tərif verərkən ona daxil olan fəaliyyət növlərini (maddi, mənəvi, ictimai-siyasi, elmi, bədii və s.) sadəcə sadalamaqla kifayətlənirlər. Belə bir nöqteyi-nəzər də var ki, mədəniyyətə nəinki fəaliyyət nəticələri, həm də fəaliyyətin özü daxildir.

Qeyd edilən bu münasibətlərin hamısında mədəniyyətin fəaliyyətdən asılılığı qəbul edilir. Ancaq mədəniyyət fenomeninin izahı bununla bitmir. Mədəniyyət fəaliyyətlə əlaqədardır, fəaliyyət sayəsində mövcuddur, lakin bu heç də qarşılıqlı əvəz olunan anlayışlar hesab oluna bilməz. Fəaliyyət faktından əlavə mədəniyyət faktını şərh etmək zərurəti vacibdir.

Mədəniyyətlə fəaliyyətin əlaqəsi o vaxt aydınlaşır ki fəaliyyətin öz təsadüfi, qeyri-tipik və bəzən də əsassız motiv-

[66] «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası. «Azərbaycan yeni məjəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət institutu- Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın materialları və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27-29 iyun. 2001 ci il. səh.27

lər tərəfindən fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı ayrı-ayrı fərdlərin əldə rəhbər tuta biləcəkləri motivlər tərəfindən deyil, onun obyektiv, tarixən təşəkkül tapmış şəraitin və səbəblərin müəyyənləşdirdiyi ümumtarixi mənası və məzmunu tərəfindən nəzərdən keçirilir. İnsan fəaliyyəti o zaman mədəniyyət mənbəyi olur ki, bu fəaliyyətin məhsulu yalnız onu yaradan üçün deyil, başqası üçün, mümkün həddə isə hamı üçün əhəmiyyətlidir. Mədəniyyətdə, ümumiyyətlə, insan fəaliyyəti özünün ümumtarixi tərəfindən bu mənada obyektiv məzmunda adamların bir-biri ilə toqquşan subyektiv məqsədindən və istəklərindən asılı olmayaraq irəli sürülmüşdür.

Təbiətdəki gözəlliyi duymaq, onu qavramaq, ona qiymət vermək, diqqət yetirmək, tələbat hiss etmək, maraq göstərmək və nəhayət ondan zövq almaq qabiliyyətini insanda məhz incəsənət formalaşdırır. Gözəllik kimi başa düşülən təbiət insanlara güc, sevinc bəxş edir. Təbiətin mədəniyyətdə bilavasitə əks-sədası rəssamlıqda peyzaj, nəsr və poeziyada təbiət mənzərələri, park- landşaft memarlığı və s.-dir. Mədəniyyət təbiəti estetik, mənəvi sərvətə çevrir və onu estetik cəhətdən dərk etməyi öyrədir.

İnsanın yaradıcı fəaliyyəti nəticəsində mədəniyyət sistemli, canlı orqanizm şəklində mövcuddur. İnsan mənəvi sərvətləri öz axarı istiqmətində yönəldərək, onların mübadilə, yayılma və qorunmasını təmin edərkən, həm maddi, həm də mənəvi mədəniyyətin məhsullarını istehsal və istifadə edir. bu işi həyata keçirərkən insan özünü mədəniyyətin subyekti və ictimai varlıq kimi yaradır.[67]

İnsan çoxtərəfli zəngin məzmuna və təzahürlərə malik sosial varlıqdır. Onun mövcudluğu mədəniyyətin ətraf aləmlə qarşılıqlı təsir prosesində təzahür edir.

İnsanın daxili aləmi onun mənəvi yetkinliyinin və mədəniyyətinin əsas göstəricisidir. İnsanın bir şəxsiyyət kimi

[67] Kulturologiya. B., 2003, s.15

tələbatları onun tərbiyəsi və mədəniyyət aləminə qovuşması prosesində formalaşır.

Ünsiyyət tələbatı insanın mədəni inkişafının ən mühüm şərti rolunu oynayır. Ünsiyyət hər bir şəxsin simasının əks olunduğu güzgüdür. İnsanın mədəniyyəti onun mənəvi yetkinliyini, ünsiyyət qayğılarına riayət edilməsinin bəşəri dəyərlərə münasibətini və onun qiymətləndirilməsini tələb edir.

İnsanın mahiyyəti cəmiyyətin mahiyyəti ilə sıx bağlıdır. Lakin insan həm də bioloji varlıq olduğu üçün onun mahiyyəti təbii amillərlə də əlaqədardır. Ona görə də mədəniyyətin yaranmasını təbii təkamüldən sonrakı addım kimi nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğun olardı. Beləliklə, insan iki təkamül – təbii və mədəni təkamül arasında əlaqə mövqeyi tutur. Buna yaradıcı təkamül də deyilir. İnsan daxilən həm təbiətə, həm də mədəniyyətə, həm təbii, həm də yaradıcı təkamülə məxsusdur. Ümumiyyətlə mədəniyyət, insan tərəfindən yenidən yaradılmış təbiətdir. «Təbiəti yenidən yaradarkən» insan özünün təbiətin subyekti, yaradıcısı kimi təsdiq edir. Nəticədə insan özünü insan kimi biruzə verir. Mədəniyyətin inkişafı atrefaktların kəmiyyəti və keyfiyyəti ilə müşayət edilir. Mədəniyyət insanın təbiətə münasibətini getdikcə daha mürəkkəb və dərin ifadə edir. Nəticədə insanın təbiətdən təcridedilmə ehtimalı yaranır. İnsan təbiətüstü reallıqlar yaradaraq öz varlığının təbii köklərini tədricən itirir. XX əsr mədəniyyəti bunu daha qabarıq göstərdi və təcridedilməni maksimuma çatdırdı ki, bu da insan həyatının texnika ilə bağlı formalarının və ekoloji problemlərin yaranmasına səbəb oldu. Mədəniyyətin inkişafı insan və təbiət arasındakı vəhdətin azalması və pozulması ilə müşayyət edilir. Təbiət- insanın instinktiv surətdə məskən saldığı mühitdir ki, bu mühitdən kənarda isnan bioloji növ kimi mövcudl ola bilməz. Bununla yanaşı, insan üçün heç də

az əhəmiyyətli olmayan məskən kimi mədəniyyəti göstərmək olar. Təbiətə münasibət, yəni insanın ekoloji fəaliyyət mədəniyyəti və ya ekoloji mədəniyyət tədricən mədəniyyətin obyektinə çevrilir. Təbiət insan tərəfindən estetik, mənəvi və s. ideyaların mənbəyi kimi qiymətləndirilir. Bu zaman humanizm özünə ekoloji xarakterli dəyər və ideyaları da daxil etməlidir, çünki antroposentrik dəyər və ideyalar çərçivəsindən kənara çıxmaq zəruridir ki, bu da biosferosentrik mentalitet və dünyagörüşü olacaq. Bütün bunlar yeni ruhlu mədəniyyətin və yeni dünyagörüşlü insanın qarşısında duran vəzifələrdir.[68]

İnsan fəaliyyətinin obyektiv nəticəsinin mədəniyyətdə təsbit etmək imkanı onunla izah olunur ki, mədəni yaradıcılığın subyekti təcrid edilmiş fərd deyil, birləşərək müəyyən sosial və tarixi birlik yaradan fərdlərdir. Mədəniyyəti onun konkret təzahürlərinin nə qədər fərdiləşdirilməsindən asılı olmayaraq xalq, millət, bütövlükdə cəmiyyət yaradır. Fərdi yaradıcılıq faktının özü onun üçün lazımi zəmin, əsas yaradan müəyyən ictimai situasiya ilə şərtlənir. Beləliklə, mədəniyyət hansı bir formada – fərdi, yaxıd bilavasitə kollektiv formada yaradılmasından asılı olmayaraq ictimai fəalliyyətin məhsuludur.

Dövlət mədəniyyətə və incəsənətə xalqın adından və onun mənafeyindən çıxış edərək rəhbərlik edir. Müstəqil dövlətin elmi və bədii yaradıcılığın inkişafının düzgün istiqamətləndirlməsi barədə, onun yeni cəmiyyəti quran xalqın həyatı ilə əlaqəsinin möhkəmləndirilməsi barədə göstərdiyi qayğıda həmin sahəyə dövlət rəhbərliyinin yüksək, humanist mahiyyəti öz ifadəsini tapır.

Mədəniyyət sahəsində rəhbərliyini dövlət prinsipləri elmi və bədii yaradıcılığın təbiətinin mədəniyyətin obyektiv fəaliyyət qanunlarının, onu müəyyən konkret – tarixi situa-

[68] Yenə orada

siyada təsir mexanizminin idrakına əsaslanır. Bu prinsiplər mədəniyyətin ictimai həytanın müxtəlif sahələri ilə əlaqələrinin bütün məcmuyuna tarixi sahələri ilə əlaqələrinin bütün məcmuyuna tarixi münasibətlə və onu nəzərə almaqla xarakterizə edilir.

Mədəniyyətin funksional elementləri

Dövlət mədəniyyət sisteminə dövlətin mülkiyyətində olan aşağıdakı təsisatlar daxildir:

1.Teatr-konsert müəssisələri:

* opera, balet, dram, musiqili komediya, musiqili dram, gənc tamaşaçılar, kukla, mahnı, muğam və digər teatrlar;

* filarmoniyalar, konsert salonları və sarayları, musiqi zalları, sirklər, folklor qrupları, peşəkar orkestrlər və musiqi kollektivləri;

* teatr-studiyalar, teatr-emalatxanalar, eksperimental və tədris teatrları, teatr, musiqi və təsviri sənət mərkəzləri;

2. Kitabxana müəssisələri:

* milli kitabxana;

* kütləvi, gənclər, uşaq, korlar, şəhər, rayon, kənd, qəsəbə kitabxanaları və onların filialları, mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemləri;

* sahə kitabxanaları, elmi kitabxanalar;

3. Muzey müəssisələri:

* bədii və incəsənət, tarix və tarix-diyarşünaslıq muzeyləri;

* ədəbiyyat, teatr və musiqi profilli, memorial, xatirə muzeyləri;

* muzey qoruqları;

4. Rəsm qalereyaları və sərgi salonları;

5. Zooparklar, akvariumlar, planetarilər, nəbatat bağları;
6. Mədəniyyət və tarix profilli arxivlər;
7. Klub və asudə vaxtın təşkili müəssisələri:
* şəhər, rayon, qəsəbə, kənd mədəniyyət sarayları və evləri, klublar, klub tipli müəssisələr;
* mədəniyyət və istirahət parkları, asudə vaxt mərkəzləri;
8. Təhsil və tədris müəssisələri:
* mədəniyyət profilli ali və orta ixtisas təhsil müəssisələri, ixtisaslaşdırma
kursları, uşaq musiqi, incəsənət, rəssamlıq, muğam və xoreoqrafiya məktəbləri;
9. Elmi, metodiki mərkəzlər və kabinetlər:
* mədəniyyət üzrə elmi-tədqiqat institutları və mərkəzləri;
* mədəniyyət, muzey işi üzrə elmi-metodik mərkəzlər, musiqi təhsili üzrə
metodiki kabinet, muzey sərvətlərinin və xatirə əşyalarının elmi bərpa mərkəzi;
10. Mədəniyyət və incəsənətin təbliği və yayımı müəssisələri:
* mədəniyyət və incəsənət profilli nəşriyyatlar, qəzet, jurnal və bülleten redaksiyaları, informasiya mərkəzləri, informasiya-reklam müəssisəsi, bədii istehsalat müəssisələri, kinoteatrlar, kinostudiyalar, televiziya, radio və sairə.

Dövlət mədəniyyət sisteminin başlıca vəzifəsi milli mədəniyyət sərvətlərinin, dünya mədəniyyəti nümunələrinin etibarlı şəkildə toplanıb qorunaraq gələcək nəsillərə çatdırılmasından, onların əhali arasında geniş təbliğindən, Azərbaycan xalqının adət və ənənələrinə bağlı, milli, mənəvi və mədəni, bəşəri dəyərlərə yiyələnən, müstəqil və yaradıcı

düşünən vətəndaşlar yetişdirilməsinə fəal yardım etməkdən ibarətdir.[69]

Müasir şəraitdə dövlətin həll etdiyi vəzifələr daha mürəkkəb və daha çox sahəlidir. Onun ölkənin daxili həyatına, o cümlədən, mədəniyyətin inkişafına istiqamətverici təsirinin miqyası artmışdır. Maddi və mənəvi istehsalın üzvi birliyinin təmin edilməsi mədəniyyətin və kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki bazasının daim möhkəmləndirilməsi, geniş xalq kütlələrinin tarixi yaradıcılığa daha çox cəlb edilməsi, iki mədəniyyət sistemin kəskinləşən ideoloji ziddiyyətləri digər xalqlarla mədəni əməkdaşlığın genişlənməsi- bütün bunlar dövlətin mədəniyyətin inkişafında rolunun artmasını şərtləndirir.

Mənəvi mədəniyyət sahəsində dövlətin nəzəri, təşkilati və əməli fəaliyyəti elm və mədəniyyətin nailiyyətlərindən bütün adamların istifadə imkanlarının təmininə cəmiyyətin hər bir üzvünün hərtərəfli, harmonik inkişafı üçün şərait yaradılmasına yönəldilmişdir.

Mədəniyyətə dövlət siyasəti aşağıdakı əsas məsələlərin həllinin təmin edilməsinə yönəldilir: mədəniyyətin inkişafının əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

Mədəni fəaliyyətin nəzəri əsaslarının inkişaf etdirilməsi, mədəni quruculuğun idarə olunmasının forma və metodlarının təkmilləşdirilməsi;

Ziyalı kadrların formalaşması və milli ideologiyanın tərbiyəsi, yaradıcılıq ittifaqlarının işinə yardım göstərilməsi;

Geniş xalq kütlələrinin ölkəmizin və dünya mədəniyyətinin sərvətlərindən faydalanması üçün şərait yaradılması;

Bacarıqların və istedadların inkişafı üçün əlverişli ictimai atmosferin yaradılması;

Mədəniyyətin maddi bazasının inkişaf etdirilməsi.

---

[69] Mədənqiyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, səh.6,7

Bütün bu prinsiplər bir daha sübut edir ki, dövlət siyasətində siyasi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsidə mühüm yer tutur. Cəmiyyət özünü mədəniyyətdə ifadə və dərk edir. Siyasi mədəniyyət siyasi proses subyektlərini bilavasitə öz fəaliyyətində göstərən, varislik əsasında cəmiyyətin siyasi həyatının təzələnməsini təmin edən, tarixən təşəkkül tapmış dayanıqlı sərvətlərin, istiqamətlərin davranış modelləri sistemidir. Siyasi mədəniyyət vətəndaşların və hakimiyyətin qarşılıqlı münasibətələrini tənzimləyən, mənəvi-siyasi dəyərlərin davranış qaydalarının, adət və ənənələrin məcmusunu ifadə edir. Siyasi mədəniyyət sahəsi siyasi həyatdır, hakimiyyət və idarəetmə problemlərinə insanların siyasətdə iştirakına, həmçinin siyasət və hüquq, siyasət və iqtisadiyyat, siyasət və mənəviyyatın qarşılıqlı təsiri məsələlərinə toxunur.

IV BÖLMƏ. AZƏRBAYCAN VƏ DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ. SİYASİ MƏDƏNİYYƏT

Dünya tarixinin müxtəlif dövrlərində insanlar müxtəlif cür həyat sürmüşlər. İnsanların maddi həyatı dəyişidikcə, ictimai quruluşları da, şüur və həyat tərzi də, buna uyğun olaraq dəyişir. Onların arasında tarixi inkişafı ilə cəmiyyətdə baş verən dəyişiklilklərin xarakteri ilə şərtlənən fərq öz təcəssümünü mədəniyyətdə tapa bilmişdir. Mövcud olan hər bir tarixi dövr cəmiyyətin xüsusi formasıdır. Buna görə hər bir xalqın öz mədəniyyətinə uyğun həyat tərzi olmuşdur. Çox vaxt bütün dövrlər və xalqlar üsün həlledici rolu öz adlarına yox, həmin təbii şəraitin adına yazırdılar, onu ilahiləşdirir, dini sitayiş, həqiqi pərəstiş obyektinə çevirirdilər. İbtidai zamanlardan əsasını götürən çox saylı mifoloji və dini pərəstiş obyektləri insanların təbiətdən bilavasitə asılılığının göstəricisidir. İnsanlar təbiətə xüsusi insani xassələr verirdilər, təbiətin şüurlu, iradəli olmasını, hadisələrin gedişini qabaqca müəyyənləşdirə bilməsini fikirləşirdilər. Mədəni xassələrin təbiət hadisələrinə və proseslərinə aid edilməsi insanın təbii mühitdən hələ də asılı olmasının sübutudur.

Mədəniyyət fenomeninə kulturoloji yanaşmanın mənası bundan ibarətdir ki, o, özündə maddi və mənəvi istehsalın nəticələrini əks etdirir. «Mədəniyyət ictimai tələbatı ödəmək üçün əsrlər boyu bəşəriyyət tərəfindən yaradılan və yaradılmaqda olan maddi və mənəvi sərvətlərin məcmusudur, bu sərvətlərin istehsalı, istehlakı yayılması və qorunması prosesidir».[70]

---

[70] Ətraflı bax: Əfəndiyev Məcid. Siyasi elmin problemləri. Bakı, 1998. s.402-405

Kulturologiyada mədəniyyət sosial təbiətə malik olan və sosial münasibətlərdə ifadə edilən əşyaların, ideyaların, dəyərli təsəvvürlərin, mənəvi-əxlaqi ünsürlərin, estetik aləmin yaradılması, mənimsənilməsi saxlanılması və yayılmasına istiqamətlənən mürəkkəb dinamik hadisə kimi araşdırılır. Müxtəlif elmlər fəlsəfə, tarix, sənətşünaslıq, etnoqrafiya və kulturologiya mədəniyyəti «öz predmeti» hesab etsə də cəmiyyətşünaslığı hər şeydən əvvəl, cəmiyyətin fəaliyyəti və inkişafında mədəniyyətin yeri və rolu maraqlandırır. Mədəniyyət sosiumda baş verən hər bir dəyişikliyə dəqiq münasibət bildirir və xeyli sosial prosesləri fopmalaşdırmaqla həmin dəyişikliyə müəyyən təsir göstərir.

Mədəniyyətin tarixi bəşəriyyət tarixi kimi qədimdir. Həmin termindən müstəqil əhəmiyyət kəsb etmək etibarilə daha tam şəkidə XVII əsrdə istifadə olunmuşdur. Tanınmış alman tarixçisi S.Pufendorfun (1632-1694) formalaşdırdığı mədəniyyət anlayışı özündə ümumiyyətlə, insanı, xüsusilə ictimai təsisatları, paltarı, dili, elmi, əxlaqi özündə birləşdirir. Bunlar isə zəka və adətlər ilə istiqamətlənir. Mədəniyyətə aid fikirlərini İ.Herder (1744-1803) və Adelunq (1732-1806) həmin nəzəri çərçivədə şərh edirdilər. Eyni zamanda ümumi mədəniyyət anlayışının tərkib hissəsi olan siyasi mədəniyyət anlayışını elmə məhz XVIII əsrdə alman filosofu Herder gətirmişdir.

Yalnız məşhur ingilis antropoloqu E.B.Teylorun «Bəşəriyyətin qədim tarixinin kəşfi» adlı əsərinin meydana çıxması ilə (1866) mədəniyyət anlayışı elmi cəhətdən əsaslandırıldı. O, həmin əsərdə bəşər mədəniyyətinin ibtidai inkişaf mərhələsini tədqiq edərək mədəniyyət anlayışının başlıca müddəalarını formalaşdırdı. E.B.Teylor onun ardınca yazdığı «İbtidai mədəniyyət» kitabında isə mədəniyyət anlayışını daha geniş və əhatəli elmi məzmunla zənginləşdirərək göstərir ki, insanın təbiəti psixologiyası və təfəkkürü eynidir, elə

buna görə də müxtəlif xalqların mədəniyyəti vahid və eyni yollarla tərəqqi tapır. Teylor belə hesab edirdi ki, çox saylı ictimai hadisələr, primitiv və sivilizasiyalı xalqların adətləri, imkanları oxşardır və ya eyniliyi ilə xarakterizə olunur. O, mədəniyyəti müəyyən inamlardan, adətlərdən, vərdişlərdən, alətlərdən, paltardan, əxlaqdan, incəsənətdən, mülkiyyət qaydalarından ibarət olan sosial bütövlük kimi qiymətləndirirdi. Teylorun mədəniyyətə dair baxışlarına maarifçilər didaktik və maarifçi mövqedən yanaşaraq mədəniyyəti cəmiyyətdən təcrid edilmiş muxtar sahə kimi əsaslandırmaqla onu cəmiyyətə qarşı qoyurdular. Bu fikir müasir kulturologiya üçün qəbul edilməzdir. Çünki mədəniyyətin özü spesifik sosial sistemdir, cəmiyyətdə mövcud olan cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqə kəsb edən xüsusi sosial fenomendir.

Mədəniyyət haqqında nəzəri fikirlər

Klassik alman fəlsəfəsində mədəniyyət qeyri həqiqi gerçəkliyin sahəsi (İ.Kant) və ya ruhun müstəqilliyi və azadlığı kimi (İ.Fixte) müəyyənləşdirilir. Kant qeyd edirdi ki, insan mədəniyyətə qeyri həqiqi gerçəklikdən daxil olur.

D.Bidney mədəniyyət anlayışına aid təsəvvürlərindəki səhv cəhətləri tipolojiləşdirərək: 1.Pozitiv, 2.Normativ, 3.Metafizik, 4.Kulturoloji, 5.Naturalist formada qruplaşdırır.

Mədəniyyətə dair müasir təsəvvürlərin formalaşmasına F.Boasa, Rut Benedikt (1887-1948), A.L.Kreber (1876-1960) və V.Malinovski mühüm təsir göstərmişdir. V.Malinovskinin funksionalizm nəzəriyyəsi bu baxımdan daha əhəmiyyətlidir. Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz tədqiqatçılarla yanaşı mədəniyyətin öyrənilməsinə A.R.Redklif Braun, A.Kazo, A.Krayt, sosial antropoloqlardan R.Firt və M.Fortes diqqətəlayiq əsərlər yazmışlar[71].

[71] Ətraflı bax: Полищук В.И. Культурология. М., Гардарика, 1998

Tədqiqatçılar mədəniyyəti müxtəlif mövqelərdən qiymətləndirirlər. Lakin bütün hallarda həmin sosial fenomen yalnız insanların fəaliyyətinin nəticəsi deyil, eləcə də üsulu kimi dəyərləndirilir. Mədəniyyət probleminin görkəmli müasir tədqiqatçısı A.İ.Arnoldov onu konkret tarixi inkişaf kəsb edən mənəvi sərvətlər sistemi, cəmiyyətin mənəvi potensialı, insanların yaradıcılıq prosesi və adamlar arasında müəyyən münasibətlərin ifadəsi kimi nəzərdən keçirir. M.S.Kaqan mədəniyyəti insanların fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxan hadisə, mənəvi mədəniyyəti isə onun tərkib hissəsi kimi təhlil edir. G.A.Baller qeyd edir ki, mədəniyyət yalnız maddi və mənəvi sərvətləri edyil, həm də bəşər tarixinin hər bir mərhələsi üçün səciyyəvi olan mədəniyyətin yaradılması və istifadə olunması metodunu, müəyyən əmək vərdişlərini, təhsil ənənələrini, eləcədə yaradılan sərvətlərin yayılması və mübadiləsinin təşkili formalarını, onların saxlanılmasını və sairəni əhatə edir. Danilo J.Markoviç mədəniyyətlə cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi mexanizminin açılmasına, əmək və mədəniyyətin bir-birini qarşılıqlı şərtləndirməsinə, mədəniyyətlə sivilizasiyanın spesifik, fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılmasına xüsusi dtqqət yetirir.[72]

V.E.Davidoviç, Ю.A.Jdanov və başqalarının tədqiqatlarında mədəniyyət fəaliyyəti üsulu (texnologiyası) kimi araşdırılır. L.N.Koqanın fikrincə mədəniyyət sosial sistemin fəaliyyəti üçün əhəmiyyət daşıyan ünsürlərin məcmusudur.[73]

Mədəniyyət probleminin elmi təhlili ilə əlaqədar çoxsaylı tədqiqatların mövcudluğuna baxmayaraq mədəniyyətin perdmetilə bağlı başlıca nəzəri- metodoloji prinsiplər hələ kifayət qədər hərtərəfli şərhini tapmamışdır. Məqsədəuyğundur ki, bir neçə başlıca prinsipial müddəaların müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

[72] Данило Ж. Маркович. Общая социология. С.324-347

[73] Л.И.Коган. Социология культуры: Учебное пособие. Екатиренбург 1992, с.76-80

Birincisi, mədəniyyəti cəmiyyətin mənəvi sahəsinin ən mühüm sistemli keyfiyyəti kimi əsaslandırılan tədqiqatlçıların mövqeyi xüsusilə diqqətəlayiqdir.[74] Bu baxımdan cəmiyyət və mədəniyyət anlayışlarının nisbəti bütöv və hissənin deyil, bütöv ilə keyfiyyətin nisbəti kimi izah edilir. Mədəniyyətin keyfiyyətli inteqrativ hadisə kimi müəyyənləşdirilməsi böyük mənaya malikdir. Bu isə öz növbəsində mədəniyyətin təsir gücünü, ictimai həyatın bütün sahələrində fəaliyyəti göstərilir.

İkincisi, mədəniyyət həmişə yaradıcı fəaliyyətlə bağlı olmaqla onun həm maddi həm də mənəvi tərəfi insan zəkasının səciyyələndirilməsinin ayrılmaz hissəsi kimi mövcuddur və o, ən mühüm problemlərin həllində böyük dəyişdirici qüvvə kimi çıxış edir.

Üçüncüsü, kultulogiyada mədəniyyətə maddi və mənəvi sərvətlərin məcmusu kimi baxmaq məqsədəuyğundur. Bu yanaşma sərvətlər və ya tələbatlar bir-birinin əvəz edilməsi kimi başa düşülmür, eləcə də sərvətlərə adi səviyyədə deyil, sistemli münasibət bildirilir. Bununla bağlı belə bir təsəvvür yarana bilər ki, mədəniyyət məhz müsbət hadislərə aid edilməlidir. Elə isə bəs mənfi sərvətlər hara şamil olunmalıdır?

Dördüncüsü, mədəniyyət anlayışını müəyyənləşdirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, estetik komponent (estetiklik) insanın dünyaya sərvətli münasibətlərinin və adamların fəaliyyət sahəsinin spesifik təzahürüdür.

Nəhayət, mədəniyyətin sosiologiyası belə bir nöqteyi nəzərdən çıxış edir ki, mədəniyyət mədəni- tarixi prosesin subyekti olmaq etibarilə ictimai fərdlərin özünü reallaşdırması sahəsi kimi fəaliyyət göstərməsinə bir tərəfdən cəmiyyətin inkişafına istiqamətlənən hadisə, digər tərəfdən isə

[74] А.К.Уледов. Духовная жизнь общества. М., 1980, с.165-183

hər bir fərdin özünün mənəvi aləminin formalaşmasını və təkmilləşməsini şərtləndirən xüsusiyyət kimi diqqət yetirilməlidir. Cəmiyyətin mənəvi mədəniyyəti onun mənəvi həyatı ilə qırılmaz əlaqəyə malikdir və bir-birilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır. Mənəvi mədəniyyət nə qədər çox inkişaf etmiş olarsa, mənəvi həyat da bir o qədər zəngin olar. Eyni zamanda mənəvi həyatın inkişafı mənəvi mədəniyyətin zənginləşməsini şərtləndirir. Bir sözlə, mədəniyyətdə insanın sosial-şəxsiyyət keyfiyyətləri ifadə olunur və möhkəmlənir.[75]

Mədəniyyət ictimai fəaliyyətin tərəflərindən biri hesab olunur. Elə buna görə onun təzahürünün xüsusi üsulları mövcuddur. Başqa sözlə, mədəniyyət ictimai tərəqqinin ölçüsüdür, humanist məqsədlərin təcəssüm dərəcəsidir və mənəvi sərvətlərin birləşməsinin xüsusi formasıdır. Elə bu mənada mədəniyyətin spesifik sosial sistem kimi təhlili hər şeydən əvvəl, mədəniyyət və cəmiyyətin nisbəti məsələsinin aydınlaşdırılmasını tələb edir.

Mədəniyyət və cəmiyyət

Çağdaş kulturologiyada və mədəniyyət nəzəriyyəsində mədəniyyət və cəmiyyət arasındakı münasibətlərin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif baxışlar hökm sürür. Həmin baxışlar iki istiqamətdə diqqəti cəlb edir. Birinci istiqamətə görə mədəniyyət özünəməxsus müstəqil bütövlük kəsb etdiyi üçün onu cəmiyyətdən asılı olmayan sistem kimi öyrənmək zərurəti ortaya çıxır. Məlum təsəvvür müasir kulturoloji nəzəriyyələrdə öz ifadəsini tapır. İkinci istiqamətin tərəfdarı isə cəmiyyətə mədəniyyətin hər şeyi əhatə edən koneksti kimi baxırlar. Lakin belə halda da cəmiyyət və mədəniyyət anlayışları eyniləşdirilmir. Belə nəzəri konsepsiya çərçivəsin-

[75] Məcid Əfəndiyev, Azər Şirinov. Sosiologiyanın nəzəri problemləri. B., 2001, s.75-76

də etiraf olunur ki, cəmiyyət və mədəniyyət tam eynilik ola bilməz. Çünki müəyyən mədəniyyət hətta hər hansı dərəcədə konkret cəmiyyətin məhsulu olmasa da, o özündə universal sərvətləri saxlayır, həm də elə sərvətləri ki, mədəniyyətin öz çərçivəsindən kənara çıxmağı bacarır. Cəmiyyət və mədəniyyət belə bir mənada da fərqləndirilə bilər ki, bu fenomen həyat tərzinin özü və müəyyən cəmiyyətin mövcudluğu kimi qeyd olunur. Həmin nəzəri-kulturoloji kontekstdə cəmiyyət mədəniyyətlə eyniləşdirilə bilməz, çünki mədəniyyət insanın mənəvi aləimnin məhsulu olmaqla ona imkan verir ki, öz gündəlik həyatından kənara çıxa bilsin.

Bütövlükdə mədəniyyət şəxsiyyətin və xalqların fərdi intellktinin, yaradıcılıq potensialının göstəricisidir. Təsadüfi deyil ki, hər bir xalqın və şəxsiyyətin xarakteri xüsusiyyətlərinə, daxili dünyasının mənzərəsinə və potensial imkanlarına bələd olmaq istəyənlər birinci növbədə onun yaratmış olduğu mədəni sərvəti əsərlərinə və abidələrinə müraciət edirlər. Çünki mədəniyyət yaradan xalq (şəxsiyyət) eyni zamanda bu prosesdə özü formalaşır. Ona görə də xalqın xarakteri onun öz əsərində – mədəniyyətində üzə çıxır.[76]

Müasir kulturologiyada «cəmiyyət» və «mədəniyyət» kateqoriyalarının işlədilməsi axırıncının bütöv fenomen kimi başa düşülməsi zərurətindən irəli gəlir. Müasir Polyak alimi Z.Bauman «Mədəniyyət və cəmiyyət» kitabında mədəniyyətlə cəmiyyətin semantik və genetik əlaqələrini qeyd etmiş və göstərmişdir ki, bunların nisbəti «xüsusinin ümumi kompleksinin hər bir səviyyəsində tədqiqi» kimi tədqiq olunmalıdır. «Bütöv» anlayışını əsas götürməklə o, mövcud məsələnin təhlilində «sistem» anlayışından istifadə edir. Bu, həmin tədqiqatçıya imkan verir ki, mədəniyyət anlayışını həm sistem həm də məcmu (müəyyən ünsürlərin toplusu mə-

[76] Məmmədova Sədaqət. Mədəniyyətşünaslıq. B., «Kooperasiya» nəşriyyatı. 2001, s.9

nada) kimi tədqiq etsin. «Bütöv» və «sistem» kateqoriyalarının başlıca əhəmiyyəti kompleksində Z.Bauman mədəniyyət və cəmiyyəti iki bütöv kimi müəyyənləşdirir və belə qənaətə gəlir ki. «simvolların» təzahürü və bunların «nitq» şəklində təsisatlaşması mədəniyyət sahəsi ilə cəmiyyət sahəsini praktiki və nəzəri baxımdan fərqləndirməyə zəruri imkan verir.

Funksionalizm nəzəriyyəsinin görkəmli nümayəndəsi Tolkott Parsonsa görə cəmiyyət və mədəniyyətin həddinin «mədəniyyət sistemləri» və xüsusi «ictimai sistemlər» mövcuddur. Bunlar yarım sistemlər kimi səciyyələnməklə cəmiyyəti müəyyənləşdirirlər. Həmin alim belə hesab edir ki, cəmiyyət və mədəniyyət eyni mənalı olmasalar da onları empirik yolla fərqləndirmək qeyri-mümkündür. Mədəniyyətin və cəmiyyətin nisbətinə dair belə baxışlara Qordon Olportun nəzəri mülahizələrində də təsadüf olunur. O, iddia edir ki, mədəniyyət sistemi özündə şəxsiyyətə təsir göstərən ənənəvi anlayışları və sərvətləri birləşdirir, eyni zamanda hər hansı şəxsin digərləri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə bu sərvətləri yaratması ictimai sistemi əmələ gətirir.

Mədəniyyət cəmiyyətin yaranmasından sonra təşəkkül tapan ictimai fenomendir. Mövcud sosial sistemin tarixən meydana çıxan sosial normalarının və sərvətlərinin məcmusu onun mədəniyyətini yaradır. Mədəniyyət müxtəlif sosial sistemlərə və şəxsiyyətə münasibətdə obyektiv amil kimi çıxış edir. Eyni zamanda adamlar öz sosial və mədəni əhatəsinin bu və ya digər cəhətlərini mövcud sosial sistemin mədəniyyətini yaradır, müdafiə edir və dəyişdirirlər. Nəticədə mədəniyyət mövcud ictimai yarımsistemlərin və ya sosial birliklərin norma və sərvətlərinin sistemi kimi fəaliyyət göstərir, inkişaf edir və dəyişilir, eləcə də adamların norma və dəyərlərini dəyişdirir.[77]

[77] Əfəndiyev Məcid, Şirinov Azər. Sosiologiyanın nəzəri problemləri. S.81-82

Kulturologiya spesifik sosial sistem olmaq etibarilə mədəniyyətin inkişafında bir neçə başlıca qanunauyğunluğu dəqiqləşdirilir:

- Mədəniyyət tipinin təbiət və cəmiyyət həyatının süni şəraitindən asılılığı və onun bu şəraitə əks təsiri;
- Mədəniyyətin inkişafında varislik. Bu müvəqqəti (vertikal) və məkan daxilində (horizontal), pozitiv (bu və ya digər mədəni ənənələrin davamı) və neqativ (əvvəlki mədəni təcrübənin inkar etmək) şəkildə olur;
- Mədəniyyətin inkişafında qeyri bərabərlik. Bu iki aspektdə ifadə olunur; a) mədəniyyətin çirklənməsi və tənəzzülü dövrü ilə üst-üstə düşmür. (məsələn iqtisadiyyatda). Mədəniyyətin öz növləri qeyri-bərabər inkişaf edir.

Məsələn, bu gün bədii mədəniyətin yüksək səviyyədə inkişafını təsdiq ediriksə bunu siyasi mədəniyyətə aid edə bilmərik və ya ekoloji partlayış vəziyyətini inkar etmək mümkün deyildir.

-Mədəni prosesdə şəxsiyyətin rolu danılmazdır.

- Mədəniyyətin inkişafında və fəaliyyətində elmin və texnikanın yeri diqqətəlayiqdir. Bunar mədəni sərvətlərin istehsalı və yayılmasında yeni imkanlar açır. Mədəniyyət anlayışında insan yaradılan yox, yaradan, xarici şəraitə, əhatə olunduğu aləmə passiv şəkildə deyil məhz, dəyişdirici tarixi subyekt kimi təcəssüm olunur. Adi dildə və elmdə uzun müddət «mədəniyyət» termini insan fəaliyyətinin nəticələrinin məcmusu kimi işlədilmişdir (təbiət hadisələrindən fərqli olaraq) və buna görə obyektiv əsasa malikdir. Beləliklə, mədəniyyətin yalnız təbiətdən deyil, eləcə də cəmiyyətdən fərqləndirilməsi zərurəti meydana çıxır. Məhz bu əsasda spesifik sosial sistem kimi mədəniyyətin tədqiqinin, onun cəmiyyətdə yeri və ictimai həyatla qarşılıqlı fəaliyyəti mexanizminin öyrənilməsi daha qətiyyətlə həyata keçirilmişdir. Mədəniyyət insanların qarşılıqlı fəaliyyətinin mühüm mexinazmi

kimi formalaşır, qrupların, birliklərin qarşılıqlı fəaliyyəti prosesində onların birliyinin və bütövlüyünün saxlanmasına kömək edir.[78]

Mədəniyyət və sivilizasiya

Kulturologiyada mənəvi, əxlaqi və estetik sərvətlər təcəssüm olunduğu halda, sivilizasiya insan üçün utilitar, xarici və ikinci dərəcəli mahiyyət daşıyır. Osvald Şpenqler «Avropanın süqutu» (1918) əsərində tarixin morfologiyası (qədim, orta, yeni əsrlərə) ideyasına qarşı çıxır və sivilizasiyaya belə tərif verir: «Sivilizasiya son dərəcə xarici və son dərəcə süni vəziyyətlərin elə məcmusudur ki, adamlar inkişafın axırıncı mərhələsinə çatmağa qabildirlər».[79] O özündən əvvəlki təriflərə qoşularaq sivilizasiyada səkkiz mədəniyyət vahidinin mövcudluğu ideyasını irəli sürür: Roma mədəniyyəti, Misir mədəniyyəti, Assur-Babilstan mədəniyyəti, Hind mədəniyyəti, Ərəb mədəniyyəti, Meksika mədəniyyəti və Qərbi Avropa mədəniyyəti.

L.Toynbinin sivilizasiyaya dair görüşləri isə bir növ tamamlanmamış və ya diffuziyalı hesab oluna bilər. Bu alimin nəzəriyyəsinə görə bir sivilizasiyanı digərindən ayırmaq çətinliklə mümkündür. A.Toynbi ümumi sivilizasiya anlayışına xeyli sivizilasiyanı, eləcə də çoxlu millətləri, dövlətləri və ictimai iqtitsadi formasiyanı əhatə edən bir sivilizasiyanı aid edir.[80] A.Veberə görə mədəniyyət və sivilizasiya qarşılıqlı fəaliyyətilə səciyyələnir. O, mədəniyyətin genezisinə dair baxışlarında mədəniyyətlə sivilizasiyanın qarşılıqlı fəaliyyətində üç cəhətin təzahürünü nəzərə çatdırır: sosial proses, sivilizasiyalı proses, mədəni hərəkat. Bunların qarşılıqlı fəaliyyətində və qarşılıqlı nüfuz etməsində həm də funksiyaları üzə çıxır. A. Veberin mədəniyyətlə sivilizasiyanın həddini müəyyənləşdirmək cəhdindən, ümumiyyətlə onun mürəkkəb müqayisəli təhlilindən belə qənaətə gəlmək olur ki, mədəniyyət cəmiyyətin və sivilizasiyanın konkret formalaşmasında mühüm ünsür kimi səciyyələnir. A.Veber belə nəticəyə gəlir ki, sosial proses, sivilizasiyalı proses və mədəni hərəkat bir-biri ilə daim dinamik münasibətlərdə davam edir.

[78] Yenə orada. S.83

[79] О.Шпенглер. Закат Европы. М., 1993, с.41

[80] Тойнби А.Дж. Постижение истории. М., Рольф. 2001

Ümumiyyətlə, sivilizasiya hər şeydən əvvəl, maddi və texnoloji proseslə bağlılıq kəsb etmiş, öz əsasında yüksək bəşəri sərvətləri təcəssüm etdirmişdir. Mədəniyyət insanla təbiət, insan və cəmiyyət, insanla insan arasında münasibətlər sistemidir.[81]

İnsanlar onların həyatında çox şeyin özlərindən, öz fiziki və mənəvi fəallıqlarından, əmək fəaliyyətlərindən asılı olduğunu dərk etdikcə, mədəniyyət haqqında ilk təsəvvürlər yaranmağa başladı. Əldə edilən məhsulun allahların mərhəmətindən deyil, torpağın becərilmə keyfiyyətindən asılı olduğunu başa düşmək səcdə obyekti olan təbiət ilə onun dəyişdirilməsi və yaxşılaşdırılması nəticəsi olan mədəniyyət arasında fərq qoymaq üçün zərurəti yaranırdı. Mədəniyyət aləmində hər bir əşayaya və ya hadisəyə təbiət qüvvələrinin və olduqca böyük fövqəltəbii qüvvələrin təsir nəticəsi deyil, insanların özlərinin təbiətin bilavasitə verdiyi şeyləri təkmilləşdirməyə, becərməyə, dəyişdirməyə yönəldilmiş səylərinin nəticəsi kimi baxılır. Mədəniyyətin insanın özünün yaratdığı arasında fərq kimi dərk edilir. Deməli, mədəniyyətin kəşfində insanın özünün özündən, öz əmək fəaliyyətindən, özünün yaradıcı məhsuldar qüdrətindən asılılığını dərk etməsi özünü göstərir.

Varlıq sahəsinin mövcudluğu nə təbii zərurətdən, nə də ilahi qismətindən yox, müstəqil və azad varlıq sayının in-

[81] Каган М.С. Философия культуры. СПб, 1996, с.48

sanın fəaliyyəti nəticəsində determinə olunur. İnsanın yaradıcı surətdə quruculuq qüvvələri mənbəyi hesab edən yeni dövrün şüuru həmin qüvvələrin təsirindən yaranan «sahəni» mədəniyyət sahəsinin ümumi şəkildə təsvirini vermişdir. Mədəniyyət aləmi- yalnız insanın özünün meydana gətirdiyi aləmdir. Mədəniyyətdə insan yaradılan canlı kimi deyil, yaradıcı məxluq kimi xarici və ondan asılı olmayan şəraitin təsirinin passiv obyekti deyil, özü dəyişdirmə və yenidən qura bilən bir subyekt kimi təqdim olunur.

Mədəniyyəti ancaq fərdlərin daxili səbəblərdən mənəvi inkişaf sahəsi kimi şərhetmənin tam tərsi olan mədəniyyətə onların fəal-praktik varlıq kimi mövcudluğunun əsl inkişafının sahəsi kimi nəzərdən keçirək. Aydın olur ki, mədəniyyət həm maddi, həm də mənəvi formaları daxil olmaqla insanların bütün ictimai fəaliyyət sahəsini əks etdirir. Deməli, hazırda mədəniyyətə, ancaq mənəvi həyat hadisələrini və proseslərini aid ediriksə, bu nəzəri mülahizələrdən çox ənənə ilə aydınlaşdırılır. Ənənənin özünün də tənqidi dərk olunması vacibdir.

Deməli, mədəniyyətin başlıca vəzifəsi insanın ictimai fəaliyyət subyekti kimi inkişafı başa düşülür. Mədəniyyətin obyektləri ən geniş mənada, təbiət və cəmiyyətdir (bura insanın özü, onun mənəvi aləmi də daxildir).

Ümumi mənada mədəniyyətin tam sisteminin strukturunu da iki böyük sahəyə ayırmaq lazımdır: insanın təbiəti dəyişdirmək prosesində onun dəyişilməsi ilə bağlı olan maddi mədəniyyət, insanın mənəvi aləminin və sosial varlığının dəyişməsi ilə əlaqədar olan mənəvi mədəniyyət.

Dövlət mədəniyyət siyasətinin səmərəliliyi ruhi mədəniyyət sahəsinin ideoloji, texnoloji və təşkilatı səviyyələrdə idarəetmə sistemlərinin səmərəliliyindən asılıdır. Əgər idarəetmənin məqsədi mədəniyyətin bütün sahələrinin ahəngdar, qarşılıqlı surətdə əlaqəli inkişafıdırsa, onda onun əsas fəa-

liyyət sahəsi – mədəniyyətin müasir, «mənəvi istehsalın» əsas qüvvəsini təşkil edən təhsil, elm və incəsənət kimi aparıcı və tənzimlənməsidir. Bundan ötrü dövlət hüquqi, təşkilati və maddi vasitələrdən istifadə edir.[82]

Mədəniyyətə dair bölgü, əlbəttə, şərti və nisbidir. Real həyatda mədəniyyətin vahid sisteminin bütün bu elementləri sıx qarşılıqlı əlaqədədir və bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərir. Mədəniyyətin müasir inkişaf dövründə bu daha aydın təzahür edir. Elmi-texniki inqilab qanunauyğun surətdə maddi və mənəvi mədəniyyətin getdikcə daha böyük inteqrasiyasına səbəb olur. Əvvəlan mənəvi mədəniyyətin maddi tərəfinin rolu və əhəmiyyəti durmadan artır (kütləvi informasiya və təbliğat vasitələri, mətbuat, radio, televiziya, kino inkişaf edir, televizor, maqnitofon, transzistorlu radioqəbuledici, videokasetlər kimi mədəniyyətdən evdə istifadə vasitələri meydana çıxır), digər tərəfdən maddi mədəniyyətdə onun mənəvi tərəfləri böyük rol oynayır (istehsal «elmləşir» tədricən cəmiyyətin bilavasitə məhsuldar qüvvəsinə çevrilir, istehsalat estetikasının rolu artır və s.). Maddi və mənəvi mədəniyyətlərin qovuşuğunda elə ictimai hadisələr (dizayn, elmi tədqiqat və o onun nəticələri, istehsalat təlimi və s.) baş verir ki, onları təkcə maddi mədəniyyətə, yaxud yalnız mənəvi mədəniyyətə aid etmək olmaz. Bütün bunlar mədəniyyətin ictimai hadisə kimi bütövlüyünü sübut edir.

Bu vacib zərurətin səbəbi kulturoloji konsepsiya üçün prinsipial əhəmiyyətə malikdir. Həmin mədəniyyət onun idealist konsepsiya tərəfdarlarının iddiası kimi cəmiyyətin yalnız mənəvi həyatı ilə deyil, ictimai həyatın bütün sahələri

---

[82] Məmmədov Fuad. Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətini formalaşmasına vətəndaş köməyi haqqında «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası «Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitut Budapeşt Soros Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq Kofnransın və sosiaolloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. Bakı, 27-29 iyun, 2001-ci il. S 19

ilə üzvü əlaqədədir. İnsan birinci növbədə əmək sayəsində formalaşır və inkişaf edir. Maddi mədəniyyətin «insanyaradıcı» mahiyyəti və onun əsası kimi kulturoloji tərəfdən hərtərəfli əsaslandırılmışdır.

Sonra, mədəniyyətin bu iki sahəsinin hər biri insanın ictimai varlıq kimi inkişafına xüsusi təsir göstərir. İnsanların maddi-dəyişdirici fəaliyyətinin məqsədi (bu fəaliyyət prosesində, əlbəttə, insanlar da inkişaf edir, onların təcrübəsi, bilikləri, bacarıqları zənginləşir) hər şeydən əvvəl, müəyyən maddi tələbatları ödəmək, bunun üçün lazımi maddi nemətlər istehsalıdır. Mənəvi fəaliyyət sahəsində məhsulları bu və ya digər qrupun xeyrinə müəyyən insanın formalaşdırılması məqsədlərinə xidmət edən mədəniyyət sahəsində isə «insanyaradıcı» funksiya başlıca və əsas funksiyaya çevrilir. Deməli, mənəvi mədəniyyətin xüsusən bütün mədəniyyət sistemində yerini və rolunu aydınlaşdırır. Məhz bu sahədə keçmiş zamanlardan bəri, mədəni fəaliyyəti həyata keçirmək üçün geniş institut və müəssisələr şəbəkəsi (teatrlar, muzeylər, konsert salonları, sonralar isə klublar, kinoteatrlar və s.) mövcuddur. Həmin sahədə peşəkar mədəni fəaliyyətlə məşğul olan adamların böyük dəstəsi fəaliyyət göstərir. Nəhayət, mənəvi sərvətlər mədəniyyətin digər struktur elementlərinin sərvətlərindən köklü surətdə seçilir.

Maddi mədəniyyətin xüsusiyyəti odur ki, o nə cəmiyyətin maddi həyatı ilə, nə maddi istehsalatla, nə də maddi dəyişdirici fəaliyyətə bənzəmir. Maddi mədəniyyət bu fəaliyyəti onun insanın inkişafına təsiri baxımından xarakterizə edir. İnsanın qabiliyyətini, yaradıcılıq imkanlarını, istedadını tətbiq etməsinə onun nə dərəcədə imkan verməsini həqiqi qüvvələrini nə qədər həyata keçirməsini təzahür etdirir. Bu mənada, mədəniyyət əgər təsərrüfat istehsal xarakteri daşıyırsa, o əşya ilə örtülür, ona maddi mədəniyyət kimi

baxmaq olar». Deməli, insan maddi sərvətləri yaratmaqla öz biliyini, təcrübəsini, idealını və s. maddiləşdirir.

Beləliklə, maddi və mənəvi mədəniyyət mürəkkəb hadisələrdir. Maddi mədəniyyətə əmək mədəniyyəti, istehsal mədəniyyəti, məişət mədəniyyəti, təbii mühitə münasibət mədəniyyəti (ekoloji mədəniyyət) aiddir. Mənəvi mədəniyyət daha mürəkkəbdir. Ona idrak mədəniyyəti (biliklərə yiyələnməklə və elmi fəaliyyətlə, daha doğrusu, elm və maarif sahələri ilə bağlı olan) əxlaq mədəniyyəti və estetik mədəniyyət daxildir. Mədəniyyətin mühüm tərkib hissələrindən biri sosial-siyasi mədəniyyətdir. O ictimai siyasi münasibətlərin dəyişməsi prosesində insanın həqiqi qüvvələrinin inkişafını göstərir. Sosial- siyasi mədəniyyət heç də siyasi şüurla məhdudlaşmır, onun çərçivəsində adamların siyasi biliklərini və duyğularını, siyasi əqidələrini və siyasi fəaliyyətin özünün mədəniyyətini insanların dəyişdirici fəaliyyətini və sosial idarəetməsini ayırmaq olar.[83]

Siyasi mədəniyyət

Siyasi mədəniyyət ümumi mədəniyyət anlayışının komponentlərindən biridir. Mədəniyyət anlayışının digər tərəfləri *isə maddi və mənəvi mədəniyyətdir*. Siyasi mədəniyyətin məzmunu və strukturu barədə əhatəli və düzgün təsəvvürə yiyələnmək üçün «mədəniyyət anlayışının xüsusilə mənəvi mədəniyyətinin mahiyyətinin qısa təhlili lazımdır. İctimai inkişafın hər bir müəyyən konkret mərhələsi mədəniyyətin yeni taprixi tipini yaradır. Cəmiyyətin tarixi inkişaf mərhələləri yeniləşdikcə mədəniyyətin məzmunu da dəyişir və təkmilləşir. Mədəni tərəqqi prosesi yalnız maddi və mənəvi sərvətlərin toplanması mənasında başa dyüşülməməli-

---

[83] Кайзеров Н.М. Политическая культура социалистического общества. М., 1982

dir. Bu proses həm də bəşər mədəniyyətinin irəliyə doğru inkişafı, adamların tarixən təşəkkül tapan mənəvi fəaliyyətini təkmilləşməsi və yetkinləşməsi kimi çıxış edir. Adamların mənəvi fəaliyyətinin nəticələrəini əhatə edən mənəvi mədəniyyət maddi mədəniyyətlə əlaqə daşıyır. Mədəniyyətdə ictimai həyatın zənginliyi ifadə olunur. Mədəniyyət ictimai tələbatı ödəmək üçün əsrlər boyu bəşəriyyət tərəfindən yaradılan və yaradılmaqda olan maddi və mənəfi sərvətlərin, dəyərlərin məcmuudur. Ancaq mədəniyyət insanların fəaliyyətinin nəticəsi deyil, o həm də əməli dəyişdirici fəaliyyət prosesidir. Tədqiqatçılar mənəvi mədəniyyəti müxtəlif mövqedən qiymətləndirirdilər. Məsələn mədəniyyət probleminin görkəmli tədqiqatçılardan biri olan A.İ.Arnoldov mənəvi mədəniyyəti konkret tarixi inkişaf kəsb edən mənəvi sərvətlər sistemi, cəmiyyətin mənəvi potensialı, insanların yaradıcıq prosesi və adamlar arasında müəyyən münasibətlərin ifadəsi kimi nəzərdən keçirir. M.S.Kaqan mədəniyyəti insanların fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxan hadisə, mənəvi mədəniyyəti isə onun tərkib hissəsi kimi təhlil edir. əlbəttə, mədəniyyət spesifik mənəvi fəaliyyətin məhsulu olmaq etibarilə son nəticədə mənəvi xarakter daşıyır.[84]

Hegelə gəldikdə o mədəniyyətin predmetini yalnız cənnətin qanunlarını öyrənməklə məhdudlaşdırırdı. İncəsənətin mənşəyi və mahiyyətini idealist mövqedən izah edən Hegel onu «mütləq ruhun» inkişaf mərhələsinin məhsulu hesab edildi. Eyni zamanda, Hegel göstərirdi ki, incəsənəti elmin köməyi ilə təhlil etmək olar. «Estetikaya dair mühazirələr»ində Hegel göstərir ki, «estetikanın predmeti gözəllik səltənətindən dəqiq desək,incəsənət sahəsindən , daha dəqiqi isə məhz bədii yaradıcılıqdan ibarətdir». Hegelə görə «estetika» - incəsənətin fəlsəfəsi, «bədii yaradıcılığın fəlsəfəsidir».

[84] Каган М.С. Философия културы. С.49

Hegel mədəniyyəti yalnız və yalnız incəsənətin bədii yaradıcılığın fəlsəfəsi adlandırdıqda səhfə yol verir. Habelə, Hegel bütün təbiət sahəsini gerçək aləmin gözəlliyini mədəniyyətin tədqiqat dairəsindən çıxarır. Lakin Hegelin mədəniyyət nəzəriyyəsinin xeyli müsbət cəhətləri vardır.[85]

Bütövlükdə, mədəniyyət yalnız maddi və mənəvi sərvətlərin məcmuusu olmadığı kimi, mənəvi mədəniyyətdə ancaq mənəvi sərvətlərin toplusundan ibarət deyildir. Mənəvi mədəniyyət nəinki yaradılan və yaradılmaqda olan mənəvi sərvətlərin məcmuunu və istehsalını, mövcud cəmiyyətin əvvəlki inkişaf mərhələsindən mədəni irs kimi saxladığı sərvətləri, həmçinin mənəvi sərvətlərin yayılması və istehlakını özünə aid edir. Mədəniyyət müəssisələrini, təhsil sistemini və kütləvi informasiya vasitələrini özündə birləşdirir. Mədəniyyət müəssisələri və kütləvi informasiya vasitələri mənəvi mədəniyyətin istehsalı, yayılması və saxlanmasında mühüm rol oynayırlar.[86]

G.A.Baller haqlı olaraq qeyd edir ki, «mədəniyyət yalnız maddi və mənəvi sərvətləri deyil, həm də bəşər tarixinin hər bir mərhələsi üçün səciyyəvi olan mədəniyyətin yaradılması və istifadə olunması metodunu, müəyyən əmək vərdişlərini, təhsil ənənələrini, eləcə də yaradılan sərvətlərin yayılması və mübadiləsini təşkili formalarını, onların saxlanmasını və s. əhatə edir.

Mənəvi mədəniyyət bu və ya digər dərəcədə ictimai həyatın bütün sahələrində nəzərə çarpır. Lakin mənəvi mədəniyyət daha əhatəli, geniş və çoxcəhətli şəkildə mənəvi həyat sferasında öz əksini tapır. Mənəvi mədəniyyət cəmiyyətin mənəvi həyatının inkişaf etməkdə olan keyfiyyətcə müəyyən tipi kimi çıxış edir.

[85] Вах: Гегель Г.В. Эсиетика, т.I.изд-во «Исскуства» М., 1968, с.7
[86] Культура: теории и проблемы. М., 1995, с.97

Mənəvi mədəniyyət həmçinin, bu və ya digər sosial sistemdə formalaşan şəxsiyyətin mənəvi aləmini də şərtləndirir. Hər bir cəmiyyətin mənəvi həyatı həmin cəmiyyətdə mənəvi mədəniyyətin inkişaf dərəcəsi və nailiyyətləri ilə səciyyələnir. Mənəvi mədəniyyət mənəvi həyatın bütün mədəni nəticələrini özündə birləşdirir. Deməli, «mənəvi həyat» və «mənəvi mədəniyyət» anlayışları bir-birinin sinonimi kimi çıxış etmir. Mənəvi həyat daha geniş anlayışdır, mənəvi mədəniyyət onun çox mühüm tərəflərindən biriidir. Həmin anlayışlar ümumi məzmununa görə bir-birinə uyğun gəlsələr də mədəniyyət mənəvi həyatdan sistemliliyi, nizama salınmış strukturu, tərtibatı və normaya düşmüş vəziyyəti ilə fərqlənir.

İnsanın mənəvi tarixi prosesin subyekti kimi fəaliyyət göstərməsinə bir tərəfdən cəmiyyətin inkişafına istiqamətlənən hadisə kimi, digər tərəfdən isə hər bir fərdin özünün mənəvi aləminin formalaşmasını və təkmilləşməsini şərtləndirən xüsusiyyət baxımından diqqət yetirilməlidir.

Mürəkkəb ictimai fenomen olan mənəvi mədəniyyətin təhlilinə birtərəfli deyil, kompleks yanaşmaq tələb olunur. Mənəvi mədəniyyət mənəvi sərvətlərin, ideyaların, biliklərin, görüşlərin, əxlaqi və fəlsəfi sərvətlərin, təhsilin, elmin, incəsənətin və s. məcmuudur. Mənəvi mədəniyyət ideyaların, görüşlərin mexaniki məcmuu kimi çıxış etmir. O, həm də şəxsiyyətin düşüncə tərzini, təfəkkür mədəniyyətini, əməli davranışının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Əsrlərdən bəri inkişaf edib gələn sənət növləri sistemini bəşər dühası nə səbəbə yaratmışdır? Bəşəriyyət nədən bədii, mədəniyyət təfəkkürün daha da mürəkkəbləşməsi və dərinləşməsinə ehtiyac duyur? Sənətin bir yox bir çox formalarda, növlərdə janrlarda meydana gəlməsi təşəkkülü hansı tələbatdan doğmuşdur?

Bütün bu suallar sənət növləri və janrların uzun inkişaf tarixi boyu filosofları, estetikləri, sənətşünasları, sənətkarları özlərini düşündürmüş, onların ən müxtəlif daban-dabana zidd mülahizələr, fikirlər irəli sürməsinə səbəb olmuşdur. Aristotelin, Nizaminin, Əfşarın, Didronun, Kantın, Hegelin, Çernişevskinin, Axundovun və o cümlədən zəmanəmizin bir çox filosofları və estetiklərinin əsərlərində sənət növlərinin meydana gəlməsi, mövcudiyyət səbəbləri, bir-birinə olan münasibətləri və xassələrinə dair dərin fikirlər söylənmiş, konseptual səciyyə daşıyan baxışlar əsaslandırılmışdır.[87]

Cəmiyyətin mənəvi mədəniyyəti onun mənəvi həyatı ilə qırılmaz əlaqəlidir və bir-birilə qarşılıqlı təsirə malikdir. Mənəvi mədəniyyət nə qədər çox inkişaf etmiş olarsa, mənəvi həyat da bir o qədər zəngin olar. Eyni zamanda mənəvi həyatın inkişafı mənəvi mədəniyyəti zənginləşdirir. Bir sözlə, mədəniyyət insanın fəaliyyətinin komponentidir, onun həyatının müxtəlif tərəflərini təmin edən fəaliyyət sisteminin tərkib hissəsi və şərtidir.

Ümumi mədəniyyət anlayışına aid olan mənəvi mədəniyyətlə yanaşı, siyasi mədəniyyət də mənəvi həyat hadisəsidir. Mənəvi həyatın bütövlüyünü və zənginliyini təmin edən amillər sırasında siyasi mədəniyyət spesifik yer tutur. Ümumbəşəri mədəniyyətin tərkib hissəsi olmaq etibarilə siyasi mədəniyyət haqqında ilk təsəvvür hələ qədim şərq ölkələrində, Yunanıstanda və Romada meydana gəlmişdir. Qədim Çinin mütəfəkkir filosofu Konfutsi, antik Yunanıstan fəlsəfi fikrini ensiklopedik zəka sahibləri Platon, Aristotel və başqaları siyasi mədəniyyətin məzmunu və bəzi ünsürləri barədə maraqlı fikirlər söyləmişlər. Siyasi mədəniyyət anlayışı elmi ədəbiyyata ilk dəfə XVIII əsrdə alman filosofu İ.Herder gətirmişdir. Bununla belə siyasi mədəniyyətlə bağlı olan siyasi hadisələr haqqında nəzəriyyə

[87] А.Зись. Искусство и эстетика. М., «Искусство» 1967, с.356-358

məhz, XX əsrin ortalarında təşəkkül tapmışdır. Siyasi mədəniyyət nəzəriyyəsinə sanballı elmi töhfə Amerika alimləri Almont, Verba, ingilis Rous, alman tədqiqatçısı Fon Boyme, fransız nəzəriyyəçisi Dyuverje və başqalaı tərəfindən bəxş edilmişdir. Siyasi mədəniyyət termininin siyasi elmi kateqoriyası kimi qərb ədəbiyyatında ilk dəfə Amerika politoloqu Almont tərəfindən istifadə olunmuşdur. Bu politoloqun fikrincə siyasi mədəniyyət hər bir siyasi sistemin spesifikliyini əks etdirən siyasi fəaliyyət istiqamətinin xüsusi tipidir.

Siyasi mədəniyyət probleminə dair ən əhəmiyyətli fikirləri Amerika politoloqları Almont və Verbanın «Vətəndaş mədəniyyəti» kitabında irəli sürülmüşdür. Bü kitabda qeyd olunur ki, «siyasi mədəniyyət mövcud sosial sistemin üzvlərinin fərdi mövqelərinin və fəaliyyət istiqamətlərinin məcmuudur, siyasi fəaliyyətin əsasını təşkil edən və həmin fəaliyyəti mənalandıran subyektiv sahədir. Fərdi fəaliyyət istiqamətləri özündə bir sıra ünsürləri, ilk növbədə idraki fəaliyyət istiqamətini müəyyənləşdirir. Digər sözlə, o, siyasi obyektlər və ideallar haqqında dürüst və yanlış bilikləri, siyasi obyektlər barədə mülahizə və rəyləri əks etdirir. Almont və Verbanın fikrincə, eləcə də bəzi digər tədqiqatçfıların mülahizəsinə görə siyasi mədəniyyət özündə mənəvi həyatın elə ünsürlərini təcəssüm etdirir ki, bunlar siyasi fəaliyyət istiqamətin daha sabit məcmuunu səciyyələndirir.

Elmi ədəbiyyatda siyasi mədəniyyətə çoxsaylı mövqedən yanaşılır, ona müxtəlif mənalı təriflər verilir. Siyasi mədəniyyət fenomeninə müasir politoloqlar psixoloji, kompleks (ümumiləşdirici), normativ, evristik, sosial-psixoloji və aksioloji mövqelərdən diqqət yetirirlər.

Q.Almondun konsepsiyası kimi səciyyələnən psixoloji yanaşma siyasi mədəniyyəti sosial siyasi obyektlərə və proseslərə istiqamətlənən psixoloji aspekti kimi əks etdirir.

D.Merfiq, R.Takker və L.Dittmirin görüşlərini əks etdirən kompleks, ümumiləşdirici yanaşma siyasi mədəniyyəti siyasətdə baş verənlərlə məhdüdlaşdırır. D.Merfiqə görə siyasi mədəniyyət siyasi sistemlə eynilik təşkil edir. R.Takkerin fikrincə siyasi mədəniyyət, siyasi münasibətlərdən ibarətdir və spesifik məzmuna malik deyildir.

Normativ yanaşmada siyasi mədəniyyət siyasi sistem tərəfinlən qəbul edilən siyasi davranış normaları və nümunələri kimi səciyyələndirilir. Bu fikri daha çox L.Pay və D.Pol əsaslandırır.

Evristik konsepsiyaya görə siyasi mədəniyyət arzu olunan davranışın hipotetik (fərziyyə əsaslanan) normativ modelidir. (S.Xantiqton).

Sosial-psixoloji mövqe isə siyasi mədəniyyəti ölçüyə salınmış davranış norması kimi səciyyələndirir. Belə mövqeyə görə siyasi mədəniyyətin məzmununun obyektiv sosial amillər müəyyənləşdirilir.

Aksioloji nöqteyi nəzər siyasi mədəniyyəti müəyyən qaydalardan ibarət olan dəyərlərin məcmuu kimi qiymətləndirir və ona həm maddi, həm də mənəvi dəyərləri aid edir.

Siyasi şüur

Politoloqların müəyyən qismi haqlı olaraq siyasi mədəniyyətin formalaşmasında mənəvi həyatın mühüm ünsürü olan siyasi şüurun roluna xüsusi üstünlük verirlər. Siyasi mədəniyyətin məzmununun əhatəli və dürüst öyrənilməsi siyasi şüurun mahiyyətinin izah olunması məqsədəuyğunluğunu şərtləndirir. Bununla əlaqədar qeyd etmək vacibdir ki, siyasi şüur mədəniyyətin formalaşmasının ən mühüm ünsürü kimi çıxış edir. Qneseoloji baxımdan siyasi şüur siyasi elmin başlıca anlayışları və kateqoriyaları ilə sıx bağlıdır. Siyasi şüur, siyasi mədəniyyətin yüksək mərhələsidir. Onun

inkişaf etmiş formasıdır. Siyasi şüur, siyasi davranışın subyektiv mexanizminin səmərəli əsası və cəmiyyətin siyasi sisteminin subyektiv fundamenti kimi çıxış edir. Dünya miqyasında bütün tədqiqatçılar tərəfindən siyasi şüur siyasətin psixi ifadəsinin məcmuu, siyasətin sübyektiv komponenti və müxtəlif şəraitlərdə çoxcəhətli səviyyədə təzahür edən ictimai şüur variantı kimi qiymətləndirilir.

Dünya siyasi elmində siyasi şüurun subyekti əsasən üç səviyyədə araşdırılır. Birinci səviyyədə siyasi aktual siyasi məzmun daşıyan məsələlərə dair cəmiyyətin kütləvi şüuru kimi nəzərdən keçirilir.[88] Kütləvi siyasi şüur cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinin tipini və səviyyəsini müəyyən edir, siyasi davranışın daha tipik və kütləvi variantını şərtləndirir. İkinci səviyyədə siyasi şüur siyasətlə bağlı olan böyük (sosial siniflər, milli etnik birliklər, əhalinin müxtəlif qrupları və təbəqələri) və kiçik (siyasi elita, hərbi hökümət xuntası, hakmi partiyanın siyasi bürosu, təzyiq qrupu tipi olmaq etibarilə müxtəlif lobbi birlikləri və s.) qrupların siyasi fəallığının məcmuu kimi səciyyələnir.[89]

Üçüncü səviyyədə siyasi şüur siyasəti müxtəlif cür dərk edən onu az və ya çox dərəcədə dəqiq qiymətləndirən və siyasi planda məqsədyönlü fəaliyyət göstərən şəxsiyyətin, «siyasi fərdin xarakteri və keyfiyyəti baxımdan başa düşülür».

Cəmiyyətin siyasi şüurunda adamların praktiki fəaliyyəti ilə bu fəaliyyətin sosial şəraiti arasındakı nisbət öz əksini tapır.[90]

Siyasi şüur dövlət hakimiyyətinin mahiyyətini dərk etmək tələbatı kimi meydana gəlmişdir. Dövlət hakimiyyəti

[88] Грушин Б.А.. Массовое сознание. М., 1987, с.148-156
[89] Духовная культура социалистического общества. М., «Прогресс», 1979, с.33-34; Култура развитого социализма «Наука» М., 1978, с.14-16
[90] Спиркин А.Г. Основы философии. М.,1988, с.485

isə hər şeydən əvvəl, müxtəlif sosial qrupların mənafeyini ifadə edir. Deməli, siyasi şüur dövlət hakmiyyyətinə münasibətdə sosial iqtisadi və ictimai münasibətəlrini əks etdirir. İqtisadi və sosial mənafelərin bilavasitə belə şərtlənməsi siyasi şüurun spesifikliyini doğurur və bu zəmində xüsusi siyasi mənafe formalaşır. Siyasi şüur ictimai şüurun digər tərəflərinə nisbətən iqtisadi bazislə daha sıx bağlıdır. Bu ondan irəli gəlir ki, siyasi şüur, daha doğrusu, onun yüksək səviyyəsi olan siyasi ideologiya iqtisadi bazislə dolayısı deyil, birbaşa əlaqə kəsb edir. Lakin bu əlaqənin özü də sosial qrupların mənafeyindən asılıdır. Qeyd etmək vacibdir ki, cəmiyyətin siyasi şüuru yetcins ola bilməz. Çünki o, bütün sosial qrupların və təbəqələrin dövlətə münasibətlərini, sosial qruplar arasındakı qarşılıqlı münasibətlər sahəsini əhatə edir. Gerçəkliyin siyasi cəhətdən düzgün qiymətləndirilməsi mövcud sosial sistemdəki fərdlərin və qrupların konkret vəziyyətindən asılıdır.

Hər bir sosial qrupun real vəziyyəti dövlət hakimiyyətinə münasibətdə spesifik fərqlər kəsb etdiyinə görə bu hakimiyyət uğrunda mübarizədə daim siyasi mənafeələrin toqquşması nəzərə çarpır. Elə buna görə də dövlət hakimiyyətinin təşkili siyasi təfəkkürün mərkəzi problemidir.[91] Siyasi mənafeələr obyektiv xarakterə malik olduğuna görə hər bir adam açıq və ya üstü örtülü şəkildə onun daşıyıcısı kimi çıxış edir. Özündə kəskin sosial ziddiyyətləri əks etdirən siyasi mənafeələr bütün cəmiyyətlərin həyatına nüfuz etmək qabiliyyətinə malikdir. Siyasi mənafeələr hər bir tərəfdən sosial fəallığa malik olan bütün təşkilatların birliklərin, fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Digər tərəfdən isə cəmiyyətdə sosial toqquşmaları şərtləndirir.

Kant insan hissinin rolunu mütləqləşdirir və göstərirdi ki, sənət insanın daxili duyğularını, təfəkkür, seyr duyğusu

[91] Спиркин А.Д. Основы философии. С.486

kimi, qabiliyyətlərinin müəyyən yaradılıcıq sahələrinə proyeksiya edilməsidir. Kanta görə poeziya insanın təfəkkür qabiliyyətinin plastik sənətlər, seyr etmə qabiliyyətinin, musiqi isə duyğu qabiliyyətinin törəmələridir. Kanta görə bədii sənət növləri yalnız və yalnız mənəvi qabiliyyətlərin məşğuliyyət forması, əyləncə və oyunudur.

Sənət bölgüsündə obyektiv amilə əsaslananların da hamısının mütləq materialist olduqlarının güman etmək düz olmazdı. Məsələn, Hegel obyektiv idealist idi. O, sənətin müxtəlif növlərinin özlərinə məxsusluqlarını və bənzərsizliklərini inikas predmetindən, yəni oybektiv amildən çıxaraq izah edirdi. Lakin Hegel bu obyektiv amili və onun inikası olan sənət əsərinin özünü mütləq ideya ilə bağlayırdı. Maddi aləmin, təbiətin, cəmiyyəti, özünü mütləq ruhun törəməsi kimi götürürdü, incəsənətin özünü ideyanın təcəssümündə müəyyən mərhələ adlandırırdı.

Əlbəttə, siyasi şüurun məzmununu müəyyənləşdirilməsi yalnız sosial mənafeələr meyarı ilə məhdudlaşmır. Siyasi şüurun öyrənilməsinin mühüm funksional istiqaməti həm də onun adi və nəzəri-ideoloji formalarının tədqiq olunmasında üzə çıxır. Siyasi şüurun bu formalarının məzmunu barədə müəyyən təsəvvürə malik olmaq, siyasi mədəniyyətin mahiyyətinin dərk etməyə xidmət edir. Heç də təsadüfi deyidir ki, sosial fəlsəfəyə və siyasi elmə dair ədəbiyyatda siyasi şüurun bu iki formasının – adi-praktiki (siyasi psixologiya) və ideoloji-nəzəri (siyasi ideologiya) siyasi şüurun öyrənilməsinə mühüm diqqət yetirir. Belə maraq siyasi mədəniyyət anlayışının məzmununun məqsədyönlü tədqiqi baxımdan vacib və əhəmiyyətlidir. Adi praktiki siyasi şüur özündə sistemləşdirilmiş görüşləri və təsəvvürləri o cümlədən, müxtəlif sosial qrupların hisslərini və əhval- ruhiyyəsini, məs, həmrəyliyini, düşmənçiliyi və s. əks etdirir. Nəzəri ideoloji siyasi şüur isə sosial qrupların, millətlərin, dövlətin köklü mənafeələrini ifadə edən görüşlər, ideyalar sistemidir, cəmiyyətin necə təşkil olunmasına, onun dövlət quruşunun xarakterinə və hansı siyasəti həyata keçirməyə dair baxışlar sistemidir.

Adi praktiki siyasi şüur adamların əməli fəaliyyətindən sosial təcrübəsindən hasil olmaqla kortəbii surətdə meydana gəlir. Həmin şüur emosiyalardan və dəyişməkdə olan sosial təcrübədən asılı olaraq çox hallarda sabit xarakter daşımır. Adi siyasi şüurda təzahür edən müəyyən tiplər siyasi təfəkkürün mükəmməl şəkildə formalaşmasına mane olur. Hər hansı sosial qrupun adi siyasi şüuru gündəlik həyatda necə təzahür edirsə hakimiyyətə münasibətdə də bu cür nəzərə çarpır. Adi siyasi şüurun məzmunu zəkanın ümumiləşdirici fəaliyyətində geniş tarixi perspektivindən nəzəri düşüncə tərzindən və fəlsəfi kateqoriyalardan məhrumdur. Bununla yanaşı adi şüur məhz obyektiv sosial gerçəklikdən birbaşa asılı olduğu üçün onun gündəlik məzmunu özündə təmsil etdiyi sosial qrupun siyasi ideologiyasının ruşeymlərini də əks etdirir.

Siyasi şüurun məzmunu barədə qeyd etdiyimiz mülahizələr bütövlükdə siyasi mədəniyyət anlayışının mahiyyətini və funksiyalarını düzgün başa düşməyə xidmət edir. Unutmaq olmaz ki, siyasi mədəniyyətin formalaşması hər şeydən əvvəl siyasi şüurun tərbiyə olunması prosesidir.

Substansional elementlər

Ümumiyyətlə, mədəniyyət sisteminin əsas sahələrindən hər biri insanların bütöv fəaliyyəti ilə üzvi surətdə əlaqədardır. Şəxsiyyətin, qrupların, yaxud bütövlükdə cəmiyyətin mədəniyyəti haqqında biz ilk növbədə onların real fəaliyyətinin insanın inkişafına nə dərəcədə (və hansı istiqamətdə) təsir göstərməsinə, hansı şəxsiyyət tipi formalaşdırmasına, hansı sərvətlər (maddi və ya mənəvi) yaratmasına görə iza-

hat veriirk. Ona görə mədəniyyəti yalnız insanların ictimai şüuruna müncər etmək, ümumiyyətlə, düzgün deyildir. «insanlar, söhbət əsil, fəaliyyət göstərən insanlardan gedir, onların məhsuldar qüvvələrinin müəyyən inkişafı və bu inkişafa uyğun üunsiyyət ilə, ünsiyyətin ən uzaq formaları da daxil olmaqla şərtlənən təsəvvürlərinin ideyalarının və i.a. yaradıcılarıdırlar».[92] Məsələn, insanın əxlaq mədəniyyəti haqqında birinci növbədə, onun davranışında hansı əxlaqi prinsiplərin və normaların reallaşmasına görə və bu davranışın nə dərəcədə əxlaqi olmasına görə müzakirə aparırıq. Eyni şeyi mədəniyyətin digər növlərinə də müvafiq olaraq deyə bilərik. Ancaq bu heç də mədəniyyətin özünün substansional əsası yoxdur demək deyildir. İnsanın həm maddi və həm də mənəvi fəaliyyəti növlərinin nəticəsi o zaman mədəniyyət faktı ola bilər ki, onun əsil qüvvələri mədəni sərvətlərdə və normalarda maddiləşsin. Onlar mədəniyyətin strukturunun substansional elementləridir. Eyni zamanda, mədəniyyət strukturuna onun elə funksional elementləri də daxildir ik, onlar mədəni fəaliyyət prosesinin özünü, onun tərəflərini, aspektlərini səciyyələndirir. Mövcud sərvətlər və normalar istehsalıdır, onların qorunması, bölüşdürülməsi, mübadiləsi və istehlakıdır.

Tərəqqinin müxtəlif tarixi formalarının konkret müqayisəsi üçün elmi ölçülər işlənib hazırlanmalıdır ki, onları mədəniyyət sahəsində keyfiyyət dəyişikliklərinə, mədəni istehsalın köhnə tipindən yeni tipinə keçməklə əlamətdar hadisələrə obyektiv qiymət vermək mümkün olsun. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, ictimai varlığın dialektikası sosial münasibətlərin, sosial mədəni təsisatların insanın təbii mühitlə əlaqələrinin dəyişdirilməsini zəruri edir. İnsanların

[92] Marks K., Engels. F. Materialist baxışı ilə idealist baxışın əksliyi. Marks K., Engels F. Seçilmiş əsərləri üç cilddə. C.1, Azərnəşr, 1978, s.14

sosial mədəni həyat fəaliyyətinin bu cür dəyişdirilməsi bu həyat fəaliyyətində hansı proseslərin mütərəqqi, hansılarının isə qeyri-mütərəqqi olmasına verilən qiymətin dəyişdirilməsini şərtləndirir. Zəruri dəyişikliklər müxtəlif amillərdən, məsələn, insanların real həyat fəaliyyətinin onlar üçün münasib və arzu edilən xarakteristikalar haqqında təsəvvürlərindən asılıdır.

Elmi idrakın analitik və müqayisəli prinsipi mədəniyyətin tərəqqisinin diferensiyalı kriterlər sistemini yaratmağa və onlardan hər birinin təsir sahəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Dekorativ tətbiqi sənətlə dəzgah incəsənəti arasındakı formalar bədii yaradıcılıq təcrübəsində çox tez-tez istifadə edilir. Burada süjetli pannolar, qobolenlər, platonlar, dekorativ heykəllər və başqa formalar memarlıq nümunələrinin müəyyən hissəsini təşkil edir və onu təkrarlayır. Lakin bəzən həmin formalara ayrıca olaraq, müstəqil bədii əsərlər kimi də baxılır.

Dekorativ-tətbiqi sənət əsas etibarı ilə özülü xalq yaradıcılığından alır.

Dekorativ tətbiqi sənətdə ornamentin böyük əhəmiyyəti vardır. O, dekorativ tətbiqi sənət əsərlərini bəzəyir, memarlıqda və başqa dekorativ sənət sahələrində geniş surətdə istifadə edilir. Ornamentin ümumi üslub nişanələri bu və ya başqa bir xalqın təsviri sənət mədəniyyətinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. Onun müəyyən tarixi dövr ərzində müəyyən sabitliyi və aydın ifadə edilmiş milli xarakteri vardır. Ayrı-ayrı hallarda ornamentin xassəsi onun bəzədiyi əşyanın həcmindən, ölçüsündən, formasından və materialından asılı olur. Adətən ornament naxışlarının ünsürlərini bitki və həndəsə motivlərindən ibarətdir. Bir çox hallarda ornament motivlərində heyvan və insan rəsmlərinə də rast gəlmək olur. Be-

lə hallarda rəsmlər ümumiləşdirilmiş şəkildə özünü göstərir, yəni bu rəsmlər həndəsiləşdirilir, şərtiləşdirilir.[93]

Cəmiyyətin mədəni inkişaf səviyyəsi cəmiyyətdə yaradılmış mənəvi sərvətlərin həcmi ilə, yayılma miqyası və insan tərəfindən mənimsənilmə dərinliyi ilə müəyyən olunur. Mənəvi sərvətlərin yaradılması, yayılması və istifadə olunması üsulları isə cəmiyyətin sosial-mədəni təşkililə bağlıdır. Mənəvi həyatın dəyişməsi və inkişafı özünü birinci növbədə mədəni sərvətlərin yaradılması, mübadilə edilməsi bölgüsü və istifadə olunması üsullarını dəyişməsi və inkişafı kimi göstərilir.

Mənəvi mədəniyyətin müxtəlif sferalarının daha harmonik inkişafını təmin edən cəmiyyət mədəni tərəqqi yolunda müvəffəqiyyətlə irəliləyir. Bu mədəni inkişafın zəruri kriterilərindən biridir.

Tərəqqinin bir mühüm ölçüsü də insanların mədəni sərvətlərə cəlb edilməsində sosial bərabərliyə nail omlaq dərəcəsidir. Bu cəmiyyətin sosial-mədəni təsisatlarının strukturunda öz əksini tapır.

Bu bir faktdır ki, tarixi insanlar yaradır. Cəmiyyətin mədəni inkişafı tempi, onun vüsəti və səmərəliyi ona cəlb olunmuş insanların yaradıcı fəallığının dərəcəsindən, onların əhatə dairəsinin böyüklüyündən asılıdır. Buna görə də mədəni tərəqqinin ən mühüm ölçülərindən biri xalqın tarixi prosesdə şüurlu iştirak dərəcəsi ilə onun mənəvi fəaliyyətə cəlb olunma dairəsi ilə əlaqədardır. Xalqın əsl tarixi yaradıcılığı mənəvi əsarətin və onu doğuran səbəblərin aradan qaldarılmaya qarşı dura bilən mədəniyyət yaratmaq qabiliyyəti sürətlə inkişaf edir.

Ümumiyyətlə, mədəni tərəqqinin məzmunu şəxsiyyətin inkişafı və formalaşması ilə bağlıdır, onun mühüm göstəricisi cəmiyyətdə insanın yaradıcılıq qüvvəsinin və qabilliyyətinin, onun sosial fəallığının daha tam şəkildə təzahür etməsi

[93] Marksist- Leninçi estetikasının əsasları. S.160

üçün imkanların olmasıdır. Ona görə mədəni tərəqqi öz əksini əvvəla, insanın mənəvi cəhətdən dolğun həyatını, onun intellektual və emosional qüvvələrinin inkişafını təmin edən real şəraitdə, ikincisi, şəxsiyyətin mənəvi aləminin özündə, onun mənəvi tələbatının genişliyində və müxtəlifliyində, yaradıcılıq potensialında, istedadında görür. Öz növbəsində mənəvi sərvətlərin insana təsirinin xarakteri və intensivliy mədəniyyətin şəxsiyyətə təsiri ilə bağlıdır.

Azərbaycanda qədim dövrlərdən bəri daşoyma, rəngli kaşı, bədii metal, zərgərlik, dulusçuluq, bədii parça, xalçalıq, bədii şüşə, toxuma, bədii tikmə, ağacoyma, şəbəkə xatəmkarlıq, camlıq, rizəkarlıq kimi dekorativ-tətbiqi sənət sahələri nəsildən-nəsilə keçərək öz milli forma və bədii xüsusiyyətlərini davam və inkişaf etdirmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində ənənəvi sənət sahələrinin mütərəqqi tərəfləri inkişaf etmiş, sosialist dövrünün tələblərinə uyğunlaşmış milli formalarını zənginləşdirmiş və dekorativliyi daha da kamilləşdirmişdir. Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətinin bir çox sahələri sənaye əhəmiyyəti kəsb etmiş və kütləvi surətdə istehsal olunan əşyalar xalqımızın məişətini bəzəmişdir. Belə əsərlər utilitar əhəmiyyəti ilə yanaşı emosional təsir qüvvəsinə də malik xalq kütlələrinin estetik tələbatına cavab verir, incəsənət əsəri kimi insanların tərbiyəsində iştirak edir.[94]

İnkişaf etməkdə olan müstəqil cəmiyyətdə mədəni tərəqqinin mühüm səciyyəvi əlaməti onun kompleksliyidir.

Mədəni tərəqqinin tarixi mənası ondan ibarətdir ki, bütövlükdə bəşəriyyət və hər bir xalq bu və ya digər əngəllərə və çətinliklərə baxmayaranq, tez və ya cəmiyyətin yüksək mənəvi təşkili forması olan cəmiyyətdə, vahid, ümumbəşəri mədəniyyətinə insanın və bütün bəşəriyyətin yaradıcılıq imkanlarının tam təzahür edə biləcəyi mənəvi həyata gedib çatacaqdır.

[94] Marksist- leninçi estetikanın əsasları. S.162

V BÖLMƏ. AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT KONSEPSİYASI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Mədəniyyət tarixinin səhifələri göstərir ki, təfəkkürün göstəriciləri konservatizm və novatorluğun dialektik formada vəhdət və mübarizəsindən asılıdır. Minilliklərdən XXI əsrin ilk onilliyinə gəlib çıxan dünya mədəniyyət prossesindən ötrü bu şərt istisna deyildir. Əksliklərin ziddiyyətləri və spesifik münasibətlərin harmoniyası bu və ya digər səbəblərdən əndazədən çıxır. Ona görə də mədəniyyət prosesinə yardım olmaqla yanaşı, eyni zamanda nəzarətə ehtyiac yaranır.

Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət siyasəti öz müstəqlliyinə son dövrlərdə yenidən qovuşmuş gənc bir dövlətin ümumi siyasətinin tərkib hissəsidir. Dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat və sosial sahələrdə köklü dəyişikliklərə səbəb olan siyasi rejimin transformasiyası mədəni proseslərin məzmununa və dinamikasına bilavasitə təsir göstərimşdir.

Azərbaycanın müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra respublika ilk illər çoxsaylı daxili və xarici problemlərlə üzləşmiş və mürəkkəb dövlət quruculuğu dövründən keçməli olmuşdur. Xalqın tələbi ilə ölkə rəhbərliyinə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin qayıdışından sonra ölkədə daxili siyasi sabitlik bərpa edilmiş və onun gələcək inkişafının strategiyası və əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Həmin andan etibarən Azərbaycanın dövlət həyatının bütün sahələri, o cümlədən mədəniyyət sahəsi üzrə dövlət siyasətinin müəyyən olunması və inkişaf etdirilməsi tarixində yeni mərhələ başlanmışdır.

Bu müdrik siyasətin məntiqi davamı kimi hazırda Azərbaycan respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq fərmanları və göstərişləri ilə mədəniyyət sistemində çalışan işçilərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində çox mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycanda son zamanlar müşahidə olunan sosial-iqtisadi uğurlar, respublikamızın beynəlxalq aləmdə daima artan nüfuzu, dövlət mədəniyyət siyasətinin inkişafı ilə Azərbaycan respublikasının Konstitusiyasında, o cümlədən ölkə vətəndaşlarının mədəniyyət hüququ ilə bağlı 40-cı maddəsində nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün yeni əlverişli imkanlar yaradır: «Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətləridən istifadə etmək hüququ varldır. Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abilərini qorumalıdır». Azərbaycan Respublikasının 6 fevral 1998-ci il tarixdə qüvvəyə minən «Mədəniyyət haqqında Qanunu»nda mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri kimi sosial və maddi vəziyyətindən, milli, irqi, dini və cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin mədəniyyət sərvətlərinin yaradılmasında, istifadəsində və yayılmasında hüquq bərabərliyi; hər kəsin istedadının, əqli imkanlarının üzə çıxarılmasının və yaradıcılıq azadlığının təmin edilməsi; milli mədəniyyətin bəşər mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi inkişaf etdirilməsi müəyyən edilmişdir. [95]

Son illərdə müstəqil Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf və tətbiqi yolunda həyata keçirilən çoxsaylı, rəngarəng, çeşidli tədbirlərin coğrafiyası daha da genişlənmişdir. İndi mədəniyyət və incəsənət ustalarının səsini dünyanın istənilən ölkəsindən eşitmək mümkündür. İnsanı fərəhləndirən budur ki, bu vacib məsələ bir mərkəzdən idarə edilir planlı surətdə həyata keçirilir və nəticədə əldə edilən göstəricilər məqsədə

[95] «2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində Dövldət İnkişaf konsepsiyası». Mədəni-maarif. 2006, №11, s.5

layiqincə əməl olunduğunu təkzibedilməz faktlarla sübuta yetirir.

Eyni zamanda Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində yaranmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hələ də öz həllini tapa bilməməsi Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına əngəl törədən ən böyük problem olaraq qalmaqdadır. 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəticəsində Dağlıq Qarabağ və ona bitişik olan Kəlbəcər, Ağdam, Laçın, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan və Füzuli rayonları – Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi işğal edilmişdir. İşğal olunmuş ərazilərdən qovulan qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayı bir milyon nəfərdən çox olmuşdur. İşğal olunmuş ərazilərdə yaşayış evləri, sənaye və kənd təsərrüfatı obyektləri ilə yanaşı çoxlu sayda mədəniyyət müəssisələri qalmışdır: 927 kitabxana, 808 mədəniyyət sarayı, klub və mədəniyyət evi, 85 musiqi və rəssamlıq məktəbi, 22 muzey və onların filialları, 4 rəsm qalereyası, dünya əhəmiyyətli 13, ölkə əhəmiyyətli 242 və yerli əhəmiyyətli 434 tarix və mədəniyyət abidələri. Onların arasında 11 və 15 arşımlı Xudafərin körpüləri (VII-XII əsrlər), Kəlbəcər rayonundakı Gəncəsar və Xudavənd məbədləri (hər ikisi XIII əsr), Ağdam rayonunun Xaçın Türbətli kəndindəki məqbərə (XIV əsr) kimi ümumdünya əhəmiyyətli 6 memarlıq və 7 arxeologiya abidəsi, habelə Azərbaycanın musiqi beşiyi olan qədim Şuşa şəhər qoruğu vardır. Dövlət mədəniyyət siyasətinin ümdə vəzifəsi Azərbaycanın haqq səsini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, mədəni informasiya müharibəsində ədalətin zəfər çalmasına nail olmaqdan ibarətdir.

«2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası»nın əsas qayəsi daxili və xarici dövlət mədəniyyət siyasətinin təminatı mexanizmlərini dünya standartları səviyyəsinə çatdırmaq yolunda mədəni irsin qorunması, yaradıcılığın dəstəkləqməsi və mədəni sənayelərin dirçəldilməsi kimi prioritet istiqamətləri müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirməklə qədim və möhtəşəm Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin qorunub saxlanılmasına, gələcək inkişafına və dünya mədəniyyətinə uğurlu inteqrasiyasına nail olmaqdır. Mədəniyyət və incəsənətin bütün sahələrində müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi həyata keçiriləcək islahatların əsas məğzi kiim nəzərdə tutulmuşdur.[96]

«Şuşa» Azərbaycanın mədəniyyət və tarixi incisidir. Respublikada bu ad altında elmi konfransların keçirilməsi artıq bir ənənəyə çevrilmişdir. Bu tədbir bir qayda olaraq Şuşanın süqutunun ildönümləri ərəfəsində təşkil edilir.[97]

Mədəniyyət konsepsiyasını ancaq mənəvi mədəniyyətin öyrənilməsi çərçivəsinə salmaq maddi mədəniyyətin mövcudluğunu inkar etmək, onun yuxarıda göstərilən fəaliyyət sahələri və ictimai fəaliyyət növləri (siyasi mədəniyyət, əmək mədəniyyəti, ünsiyyət mədəniyyəti, məişət və s.) ilə bağlı elementlərini təhlildən kənarda saxlamaq olmaz.

Monoqrafiyada mədəniyyət konsepsiyasının insan fəaliyyətinin bütün növlərini və üsullarını, həmin fəaliyyətin subyekt kimi inkişafı, təkmilləşməsi baxımından təhlil etməyə qadir olduğu haqqında müddəanı hərtərəfli əsaslandırmaq cəhdi maraqlıdır. Ona görə də mədəniyyətin predmeti cəmiyyətin hər hansı bir ayrıca «sahəsi» deyil, bütövlükdə bütün cəmiyyətdir, insanın özünü ictimai varlıq kimi hazırlamaq, tam insan şəxsiyyətini formalaşdırmaq qabiliyyətli cəmiyyətdir, xalqdır. Sosial həyatda ictimai fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsinin insanın özünə təsir göstərən, onu formalaşdıran, fərdi inkişaf xarakterini müəyyənləşdirən amilə çevrilməsi dərəcəsindən asılı olaraq mədə-

[96] «2006-2016-cı illər üçün sədəniyyət sahəsində Dövldət İnkişaf konsepsiyası». Mədəni-maarif. 2006. №11, s.5-6

[97] Bax: Mədəni- maarif. 2004. №5, s.3

niyyət konsepsiyası tədqiqatları predmetinə aiddir. İnsanın digərlərinin öz ictimai, istehsal fəaliyyətində necə formalaşması haqqında məsələ mədəniyyət konsepsiyanın mərkəzi məsələsi kimi özünü göstərir. Deməli, mədəniyyət konsepsiyası cəmiyyətdə fərdi və bəşəri aspekti ayırır və onu, özünün xüsusi təhlili mövzusuna çevirir.

Kulturologiya metodoloji əsas kimi

Müasir mədəniyyətin kulturoloji konsepsiyanın insanın fəaliyyət prosesində ictimai istehsal və təkrar istehsal nəzəriyyəsi kimi müəyyənləşdirməklə, çağdaş sosial tarixi nəzəriyyəsinin mühüm tərkib hissəsi olaraq nəzərdən keçirilir. Mədəniyyət konsepsiyasının özünün tamamilə müstəqil olan, tam obyektiv təqdimindən asılı olmadan fəaliyyət göstərən nəzəriyyə kimi dəyərləndirməkdən ötrü istənilən hər hansı cəhd lazımı yekuna səbəb olmur. Mövcud mədəniyyət tarixi ictimai hadisədir. Ancaq sosial həyatın bütün cəhətlərinin (iqtisadi, sosial, siyasi, mənəvi) kontekstində dərk edilə bilər, onların hər birini özlərinə xas bəşəri məzmun baxımından səciyyələndirmək mümkün olur. Məhz mədəniyyət nəzəriyyəsi ictimai sistemin humanistlik «ölçüsünü» onun insanların mənafeyinə, məqsədinə, tələbatına uyğunluğunu müəyyən etməyə imkan verir.

Məlumdur ki, mədəniyyətin mütərəqqi nəzəriyyəsi hər bir qrupu sosial və tarixi məzmundan məhrum mücərrəd düşüncəli insanın tələblərinə cavab vermir. İstənilən sosial sahənin mədəni mənasını aşkara çıxarmağa cəhd göstərən bu konsepsiya təhlilində ən əvvəl, öz əməyi ilə cəmiyyətin maddi və mənəvi sərvətini yaradan adamların mənafelərini nəzərə alır. Həmin konsepsiya üçün cəmiyyətin mədəni hazırlığının zəruri göstəricisi insanların ictimai istehsal sistemində real mövqeyi, onların ictimai- siyasi və mənəvi həyatda iştirak səviyyəsi, şüurluluq və sosial fəallıq dərəcəsidir.

Mövcud cəmiyyətin maddi həyatının təkrar istehsal prosesinin əsas elementlərinin (istehsal, mübadilə, bölgü, istehlak) birliyi haqqında bir sıra tədqiqatçıların müddəası geniş, ümumsosioloji mənaya malikdir və habelə mənəvi istehsal sahəsinə də aiddir. Həmin müddəa mədəniyyətin tədqiqi, onun cəmiyyətdə fəaliyyət göstərməsi üçün mühüm metodolojt əhəmiyyətə malikdir. Maddi mədəniyyət əsasən maddi istehsal prosesi ilə bağlıdır, buna görə mənəvi istehsal prosesi ilə bağlı olan mənəvi mədəniyyətin fəaliyyət xüsusiyyətlərini ayrıca təhlil etmək lazımdır.

Kulturologiyanın dəyəri ondadır ki, mədəniyyət nəzəriyyəsi və tarixi qədim zamanlardan hazırki günlərədək bəşəriyyətin sosial-mədəni inkişafının əsas mərhələləri və qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinə imkan verir. Kulturologiya müxtəlif irq, xalq, etnos və millətlərin inkişaf etdiyi təbii coğrafi, bioloji, sosial və tarixi şəraitlərin dərk edilməsi və başa duşulməsi üçün vasitədir. O, müxtəlif xalqların həyat tərzi, ənənələri, dinləri, psixologiyası, sosial təcrübəsi xüsusiyyətlərini meydana çıxarır, müxtəlif ictimai- siyasi sistemlərin üstünlüyünü və çatışmamazlığını cəmiyyətin və dövlətin inkişafının təşkili və idarəedilməsi üsullarını göstərir. Adları çəkilmiş imkanlar hesabına kulturologiya indi Azərbaycanın dövlət mədəniyyət siyasətinin vacib metodoloji əsası olaraq qalır. Kulturoloji biliklər olmadan kulturoloji tədqiqatlarsız, Azərbaycanın üçüncü minilikdə milli-mədəni inkişafın kulturoloji proqramı və layihələri işlənmədən bütün səviyyələrdə dövlət idarəetmə sistemi effektiv ola bilməz.[98]

---

[98] Solmina Dadaşova, Oktay Sultanov. Kulturologiya mədəniyyət siyasətinin metodoloji əsası kimi. // Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım Layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitutu-Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq kon-

«2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası»nın ümumi məqsəd və vəzifələri mədəniyyət siyasətinin təminat mexnazimləri kimi çıxış edən və mədəniyyətin bütün sahələrini əhatə edən mədəniyyətin idarəolunma, hüquqi, maliyyə, elmi- informasiya təminatı, insan resurslarının inkişafı, maddi-texniki infrastrukturun müasirləşdirilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi kimi ümumi məsələlərin inkişaf etdirilməsindən, o cümlədən daxili və xarici dövlət mədəniyyət siyasətinin göstərilən sahələrinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması üçün tələb olunan islahatların həyata keçirilməsinin təmin edilməsindən ibarətdir.[99]

İnsanın mənəvi mədəniyyət sahəsində bütün yaradıcı fəaliyyətinin əsası mənəvi sərvətlər yaradan zəhmətdir. Mənəvi sərvətləri yaradan mənəvi istehsalın əsas məqsədi mədəniyyətin mühüm funksiyasının, insanın müəyyən tipinin formalaşdırılması funksiyasının həyata keçirilməsidir.

Mənəvilik ilə maddilik arasında bir sıra ümumi bənzərliyə rast gəlmək olar. Mənəvi cəhət habelə məqsədyönlü insan fəaliyyətini nəzərdə tutur. Həmin cəhətdə müəyyən dərəcə şərti olsa da, əmək predmeti, əmək prosesinin özü və nəticəsi əmək məhsulu fərqləndirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mənəviliyin maddilikdən istehsaldan mühüm fərqləri varlır. Hər şeydən əvvəl, burada əmək obyekti heç də həmişə təbiət və təbiət maddələri sayılmır. Mənəvi istehsalda əmək obyekti kimi həm adamların ictimai münasibətləri, həm də insan təfəkkürü prosesi iştirak edə bilər. Mənəvi istehsalda əmək prosesinin özü də fərqlən-

fransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27- 29 iyun. 2001-ci il, s.75

[99] «2006-2016-cı illər üçün sədəniyyət sahəsində Dövldət İnkişaf konsepsiyası». Mədəni-maarif. 2006, №11, s.6

dirici xüsusiyyətlərə malikdir. Bu, əsasən zehni sahə ilə bağlıdır. Ancaq onda fiziki əməyin bir çox elementləri (məs. heykəltaraşın işində) ola bilər.

Ümumiyyətlə, mənəvi və maddi istehsalın əmək məhsulu arasında da mühüm fərqləri mövcuddur. Maddi istehsalda məhsul bir qayda olaraq, istehsalçının özündən ayrılır və mübadilə prosesinə girir. həmin istehsal aktı arasında adətən, zaman, yaxud məkan ölçüləri (çox vaxt hər ikisi) özünü göstərir. Belə hal çox vaxt mənəvi istehsalda da (onun məhsulu məsələn, rəsm əsəri: heykəl, kitab və s. olanda) baş verir. Lakin mənəvi istehsalın müəyyən növlərinin məhsulu fəaliyyət aktının özü ilə birləşə də bilər.[100] Mənəvi istehsal bir qayda olaraq ilkin istehsala (orijinal mənəvi sərvətin yaradılması) və əlavə istehsala- yaranmış əsərin ifasına, səsləndirilməsinə (musiqiçinin, qiraətçinin, aktyorun və s. ifaçılıq sənəti) ayrılır. Maraqlıdır ki, mənəvi istehsal özünəməxsus yaradıcı akt ilə- əsrin interpretasiyası ilə əlaqədardır.

Müasir mədəni prosesinin nəticəsinin bir fəaliyyət aktı kimi mövcud ola bilməsi imkanı mənəvi istehsalın spesifik xüsusiyyətidir. Onu bir çox növləri üçün nəkinki yaradılıcıq aktının məzmunu, həm də bu yaradıcılığın subyektinin (məsələn, aktyorun) onun məhsulunun istehlakçısı (tamaşaçı, dinləyici) ilə bilavasitə əlaqəyə girməsi mühümdür. Bu istehlakçı bu əlaqə sayəsində yaradıcılıq aktının iştirakçısı, təəssüratçısı olupr. Onun məhsulunu yaradan vasitələr də spesifikdir. Şübhəsiz, burada əmək aləti maddi istehsal alətindən bəzən prinsip etibarilə fərqlənməyə insanın özü ilə təbiət arasında qoyduğu (məsələn, elm sferasında əşyadan, yaxud əşyalar kompleksindən ibarət ola bilər. Lakin tutaq ki, yazıçının yaxud rəssamın fəaliyyət «aləti» perolu qələm, yaxud fırça yox (bu ancaq yardımçı vasitələridir), bədii obrazın yaradıldığı ifadəli dil və təsviri sənət vasitələridir. Tədqiqatçı-

[100] Bax: Marks K., F.Енгельс соч. Т.26. s.420-421

lar təhlil və ya sintezdən, induksiya və deduksiyadan, hipotezlərdən – məntiqi təfəkkürün bütün formalarından istifadə etməklə mühüm uğurlara nail olmuşlar.

Bəşər tarixinin hər bir əsri özünəməxsus, xarakteri və spesifik xüsusiyyəti baxımından fərqli ad almışdır. Məsələn XX əsr elmi- texniki tərəqqi əsri, XXI əsr isə qloballaşma, inteqrasiya və informasiya əsri adlanır. Qloballaşma prosesi təşəkkül tapdığı vaxtdan indiyə kimi, Qərb və Şərq dövlətləri arasında sosial, iqtisadi, mədəni və hərbi əlaqələr sürətlənir, kommunikasiya vasitələri genişlənir. Qlobalaşma inkişaf etmiş Qərb dövlətəlrində məqbul sayılan ideoloji standartlar əsasında baş verdiyindən, müsəlman dünyası bu prosesdə onlara ayrılmış yeri və xüsusi çəkini müəyyən etmək zərurəti ilə qarşılaşmışdır.[101]

Maddi istehsalda olduğu kimi, mənəvi istehsalda əməyin o qədər də qəti bölgüsü yoxdur. Onun məhsulu fərdlərin kooperasiyasının, birgə əməyinin nəticəsi sayıla bilməz. Ancaq eyni zamanda məhz mənəvi istehsalda əmək məhsulu ümumi ictimai əməyin nəticəsi kimi daha aydın özünü göstərir, çünki, o nəinki müasirlərinin, eləcə də keçmiş də yaşayan nəsillərin təcrübəsini sintezləşdirir və bununla da insanların ümumi mahiyyət qüvvələrini üzə çıxarır.

Mənəvi sərvətlər maddi sərvətləri inkişafda ötə bilər. Tarixdə bəzən belə də olmuşdur ki, səivyyəsinə və inkişaf sürətinə görə geridə qalan ölkələrdə mənəvi mədəniyyət intensiv inkişaf etmiş, ümumdünya əhəmiyyəti qazanmışdır. Mənəvi və maddi istehsalın, onlarla birlikdə mənəvi və maddi mədəniyyətin daha harmonik qarşılıqlı təsirinə yalnız sosial ziddiyyətlərdən məhrum cəmiyyətdə, insanın insan tərəfindən istismarının ləğv edildiyi cəmiyyətdə nail olmaq mümkündür.

[101] Vəfa Həsənova. Qloballaşma prosesinin mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı dialoquna təsiri. Mədəniyyət dünyası. B., 2005, X buraxılış. S.127

Mənəvi istehsal

Mənəvi istehsalda məhsuldarlıq onların sayından və ixtisasından çox asılıdır. Ancaq mənəvi istehsalın inkişafını yalnız ziyalıların əməyinin nəticəsi hesab etmək düzgün deyildir. Cəmiyyətin mənəvi həyatının intensivliyi, həmişə mədəniyyətin inkişafında həlledici rol oynamış xalqın əhəmiyyətli hissəsinin mədəniyyət sərvətlərinin yaradılmasında iştirakı ilə əlaqədardır.

Müasir dünya siyasətində qobal, regional və lokal problemlərin, qloballaşma və mədəni inteqrasiya məsələlərinin həllinə yeni münasibət müşahidə edilməkdədir. Demokratiyanın siyasi sistem kimi formalaşdırılmasını tələb edən bu proseslə Azərbaycan Respublikası da fəal iştirak etməkdədir. Respublikada Milli və bəşəri dəyərlərin sintezini, dünya təcrübəsi yönündə həyata keçirilən islahatlar dünyanın sosial, mədəni, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətləri səviyyəsinə çatmağa şərait yaradır. Sosial, mədəni, iqtisadi tərəqqiyə xidmət edən bu proseslə qarşıya çıxan problemlər isə bilavasitə mədəniyyət sahəsində bəşər tarixinin, dünyanın inkişaf təcrübəsinin öyrədilməsini kompleks əlaqələrinin genişləndirilməsini zərurətə çevirir.[102]

Mənəvi sərvətlərin mühüm fərqi onların unikallığı ilə bağlıdır. Təsviri sənət əsərləri unikaldır, ifaçının şəxsiyyətindən ayrılmaz olan bütün ifaçılıq sənəti unikaldır. Hətta eyni bir əsərin ifasını təkrar edən, musiqiçi: rəqqas, yaxud dramatik artist hər dəfə ona müəyyən qədər yeni çalar verir.

[102] Firəngiz Həbibova. Mənəvi ədyərlər mədəni fəaliyyətin idarəedilməsində meyar kimi. Mədəniyyət dünyası. V buraxılış. B., 2002, s.186-187

Mənəvi mədəniyyətin unikal sərvətinin çox adamların malı olması üçün onun qorunub saxlanması və sonrakı nəsillərə verilməsi zəruridir. Tarixi arxivlər, muzeylər, kitabxanalar, şəkil qaleriyası kimi mədəniyyət idarələri həmin işləri görürlər. Mədəniyyətin inkişafı ilə bu müəssisələrin işçilərinin yaradıcılıq işi, elmi iş elementləri: mədəniyyət tarixi abidələrinin tədqiq olunması, müəllifliyin müəyyən edilməsi, bərpaçılıq və i.a. getdikcə daha da çoxalır. Mənəvi sərvətlərin qorunub saxlanması üçün hazırda mürəkkəb müasir texniki vasitələrdən istifadəsi vacibdir. Onların köməyi ilə nadir sənət əsərləri zamanın dağıdıcı qüvvəsinin təsirinə çox məruz qalmır. Çağdaş texnika geniş miqyasda surət çıxarmaya şərait yaradır, milyonlarla nüsxə tirajla kitab çap etməyə, rəsm əsərlərinin surətlərini yaratmağa və bununla da geniş xalq kütlələrini unikal sənət əsərləri ilə tanış etməyə şərait yaradır.

Tarixdən bizə qalmış mənəvi sərvətlərin qorunub saxlanması yalnız onların fiziki korlanmasının, yaxud unudulmasının qarşısını almaq üsulu hesab olunmuşdur. Qoruyub saxlama mənəvi mədəniyyətin inkişafında varisliyidir. Meydana gələn yeni cəmiyyət öz mədəniyyətini «boş» yerdə deyil, özündən əvvəlki mədəniyyət əsasında qurur. Qorunub saxlanmaq üçün mənəvi mədəniyyətin məhz bu və ya digər epoxanın yüksələn, tərəqqi edən qrup və təbəqələrinin əhval-ruhiyyəsinə, ideallarına uyğun gələn, onların ideoloji mövqelərinin möhkəmlənməsinə, yardım göstərən sərvətləri fərqləndirilir. Bu baxımdan, mədəni sərvətlərin qorunub saxlanması onların heç də yalnız muzeydə yaxud da arxivdə saxlanması deyil, yeni dövrün mədəni mühitində funksiyasını saxlamasının qorunmasdır. Mənəvi sərvətlərin cəmiyyətin mənəvi mədəniyyətinin funksional elementi kimi qorunub saxlanmasının mahiyyəti aydın olur.

Mədəni istehlakçılar arasında mədəni sərvətləri yaymaq üçün onların surətini çıxarırlar. Mövcud sərvətlərin cəmiyyət təbəqələri arasında bölüşdürülmə prinsipi ziddiyyətli cəmiyyətdə hakim elitanın mənafeyi ilə əlaqələndirir. Hakim elitanı təşkil edənlər öz zamanələrində fikirlərini istehsalı və bölüşdürülməsini nizama salırlar, bu isə o deməkdir ki, onların fikirləri dövrün hakim fikirləridir.

Birinci növbədə xalq maarifinin ictimai sistemi (ümumi, xüsusi, siyasi, iqtisadi və s.) vasitəsilə mədəni sərvətlər bölüşdürülür və təbliğ olunur. Ölkənin cəmiyyətin mənəvi həyatının səviyyəsi tədris müəssisələrinin sayından, tədrisin keyfiyyətindən, müəllim heyətinin ixtisasından, geniş xalq kütləsinin bütün təhsil növlərinə yiyələnmək imkanlarından bəhrələnir. Mədəniyyət sərvətlərinin müasir cəmiyyətdə yayılmasında kütləvi informasiya və təbliğat vasitələrinin, ilk növbədə radio və televiziyanın rolu danılmazdır. Sonra, mədəni sərvətlərin yayılması vasitələri sisteminə stasionar və səyyar mədəniyyət müəssisələri- teatrlar, muzeylər, filarmoniyalar, klublar, kitabxanalar, lektoriyalar, sərgilər və s. daxil edilir.

İstehlak mədəniyyəti

Ümumiyyətlə müasir dövrdə mədəniyyətin yayılması vasitələrinin vəziyyəti, onların potensialı (əhali tərəfindən oxunan kitabların sayı haqqında, konsertlərə, teatrlara və kinoya gedənlərin, qəzet və jurnal oxuyan və abunə olanlar haqqında məlumat və s.) cəmiyyətin mənəvi həyatı haqqında tam təsüvvür yaratmır, çünki yazılan sərvətlərin məzmunu və xarakterini dəqiqləşdirmir. Ancaq insanın mənəvi inkişafı birinci növbədə ona çatdırılan mədəniyyətin məzmunundan asılıdır. Məktəblərin, kitabxanaların, kino-teatrla-

rın sayı televiziya və radio şəbəkəsinin genişliyi özözlüyündə onların kütlələrlə hansı mədəniyyəti, mütərəqqi, yaxud geridə qalan mədəniyyəti çatdırdığı bilinmir. Müstəqilliyin böyük nailiyyəti xalq üçün yüksək mədəni nailiyyətlərə yolun açıq olmasında, buna ümumi və ixtisas təhsilinin, kitabların, qramafon vallarının, kino və teatr biletlərinin imkan verməsindədir. Mübadilə edilmədən mədəniyyət sərvətləri fəaliyyət göstərməsi qeyri-mümkündür. Həmin müddəa mədəniyyət sahəsində də bölgüyə tətbiq olunmalıdır.

Mənəvi istehsalın yarıdıcılıq fəaliyyətinin cəmiyyət üzvlərinin müxtəlif qismləri və növləri üzrə bölgüsü, mənəvi istehsal məhsullarının rəngarəngliyi mahiyyəti isnanların mənəvi ünsiyyətindən ibarət olan sərvətlər mübadiləsini – mədəniyyətin bu mühüm elementini zəruri edir. Doğrudan da, elmi yaradıcılıqla məşğul olan fəaliyyət məhsuluna, rəssamların isə alimlərin aldığı biliklərə ehtiyacı yaranır və s. Deməli, qarşılıqlı mübadilə olmadan mədəniyyət tərəqqi edə bilməz.

Mənəvi istehsal məhsulları kimi maddi nemətlər mədəni sərvətlər də insanların istifadəsi üçün nəzərdə tutulur. Ancaq, mənəvi nemətlər istehlakı maddi nemətlər istehlakından xeyli fərqlidir. Maddi nemətlər istehlakı prosesində məhsul və ya fiziki cəhətdən (yeyilir qida), ya da köhnəlir (paltar, ayaqqabı, metal və s.) Mənəvi sərvətlərdən isə çox adam dəfələrlə faydalana bilər, o, öz təbiəti etibarilə təkbaşına fərdi yiyələnmə obyekti ola bilməz.

Azərbaycanda mənəvi nemətlərin istehlakı passiv mənimsənilə bilməz. Ancaq əsas mahiyyətinə görə bu proses fəaldır. Axı bədii ədəbiyyat oxumaq, musiqi dinləmək, teatr tamaşasına, yaxud kinofilmə baxıb qavramaq müəyyən mənada həmişə birgə yaradıcılıqdır.

Mədəni sərvətlər istehlakı şəxsiyyətin, sosial qrupun mənəvi tələbatının xarakteri ilə şərtlənir. Həmin tələbat isə

öz növbəsində istehsalın inkişaf səviyyəsindən, ictimai-siyasi quruluşdan, şəxsiyyətin mənsub olduğu qrupun ideologiyasından sosial mühitdən (o cümlədən mədəni mühitdən), habelə insanın fərdi xüsusiyyətindən, onun zövqündən və vərdişlərindən asılıdır. Mənəvi tələbat adamları mövcud mədəni sərvətləri mənimsəməyə və yenilərini yaratmağa, ünsiyyətə – bir sözlə cəmiyyətin mədəni həyatında fəal iştirak etməyə yönəldir.

Odlar yurdu Azərbaycan minilliklərlə ölçülən mədəniyyət tarixinə malikdir. Böyük filosoflar, şairlər, alimlər, məşhur sənətkarlar ölkəsidir. Elm, ədəbiyyat, incəsənət xadimləri Azərbaycanı bütün dünyada tanıtdırmışdır.***[103]

XX əsr Azərbaycan xalqının həyatında silinməz izlər qoymuşdur. Əslində yüzilliklərin, minilliklərin qovuşuğunda yeni bir Azərbaycn təşəkkül tapmışdır. Xalqımızın tarixi taleyi elə imkan yaratmışdır ki, son yüzililkdə Azərbaycan köhnə dünyadan sürətlə qopmuş, elm, mədəniyyət, səhiyyə, təhsil ictimai-siyasi intibah yolunu tutmuşdur.

Bu gün böyük bir millətin üzvü kimi hər bir azərbaycanlı fəxr edə bilər ki, ata-babalarımız olduqca qısa bir zaman ərzində kütləvi savadsızlığa son qoymuş vətənimiz bütün insanların oxuyub yazmağı bacaran savadlılar diyarına çevrilmişdir. Vətənpərvər və təəssübkeş ziyalılarımızın vətəndaş fəallığı sayəsində Şərqdə ilk teatr, ilk opera, ilk kino və s. Azərbaycanda meydana gəlmişdir. Kütləvi sürətdə savadlanmaq, elmə, mədəniyyətə, təhsilə can atmaq Azərbaycan xalqının mənəviyyatını da, həyat tərzini də, xarici görünüşünü də dəyişmiş, onu inkişaf edən dünyaya qovuşdurmuşdur.

Demokratik, müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərqərar olması xalqımızın həm iqtisadi, həm də mənəvi qələbəsi olmuşdur. Bu gün Azərbaycanın təhsili, mədəniyyəti, ümu-

[103] Культура Советского Азербайджана. Б., 1980, с.14

miyyətlə, iqtisadi, sosial, mədəni, mənəvi və siyasi həyatının bütün sahələri dünya sivilizasiyasına cavab verən bir səviyyəyə istiqamətlənmişdir.

Əsrin əvvəlində əldə etdiyimiz müstəqilliyin 70 illik ayrılıqdan sonra yenidən özümüzə qayıtdığı son 19 ildə minilliklərdən süzülüb gələn mədəniyyətmizin doğma qaynaqlara söykənməklə ümumbəşəri dəyərlərə qovuşması üçün əsl mənada münbit zəmin təmin edilmişdir. Söykökə qayıdış, millətimizin özünü dərk etməsi, xalqımızın və dövlətimizin sivil bəşəriyyətin birgəyaşayış qaydalırını mənimsəmək prosesi gücləndikcə Azərbaycan xalqının malik olduğu ümumbəşəri mədəniyyətin təntənəsi daha aydın nəzərə çarpır. Müstəqilliyimizin on doqquz ili ərzində mədəniyyət işçilərimizin qazandığı uğurlar, bütövlükdə mədəni həyatımız belə deməyə əsas verir ki, XX əsr həqiqətən tarixə mədəniyyətimizin təntənəsi ilə daxil olmuşdur.

XX əsrdə yaşayıb-yaradan sənətkarlarımızın, mədəniyyət və incəsənət xadimlərimizin layiqli həyat yolu bir daha sübut etdi ki, Qobustanın qaya təsvirlərindən, Azıx mağarasından başlayaraq mənəvi dəyərlərimiz «Kitabi Dədə Qorqud»la, Xaqani Şirvani və Nizami Gəncəvi ilə, Qazi Bürhanəddin və Nəsimi ilə, Şah İsmayıl Xətayi və Məhəmməd Füzuli ilə, «Şah İsmayıl», «Koroğlu», «Aşıq Qərib», «Abbas və Gülgəz» dastanları ilə necə qiymətlidirsə, ötən əsrin mənəvi sərvətləri ilə də bir o qədər uca və şöhrətlidir. Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun və Rəsul Rza, İlyas Əfəndiyev və Bəxtiyar Vahabzadə, Üzeyir Hacıbəyov və Müslüm Maqomayev, Bülbül, Şövkət Məmmədova və Niyazi, Qara Qarayev və Fikrət Əmirov, Rauf Hacıyev və Tofiq Quliyev, Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb və Rza Təhmasib, Sidqi Ruhulla, Ədil İskəndərov, Mehdi Məmmədov və Ələsgər Ələkbərov, Mərziyə Davudova, Hökümə Qurbanova və

Leyla Bədirbəyli, Səttar Bəhlulzadə, Mikayıl Abdullayev və Tahir Salahov adları gələcək minilliklərə ərməğan olacaq sənətkarların bu nəsli artıq XX əsrin mədəniyyət tarixində qızıl sətirlərə dönmüşdür.

Əlbəttə müstəqil dövlət qumraq, onu daha da möhkəmləndirib inkişaf etdirmək üçün hərtərəfli, savadlı, mədəni şəxsiyyətin yetişdirilib tərbiyə edilməsi də mühüm amillərdəndir. Çünki şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı, cəmiyyətdə insanlar arasında onun rolu tutduğu mövqe onun dünyagörüşünü formalaşdırır, siyasi, mədəni, əxlaqi və mənəvi, bədii və estetik inkişafı bütün dövrlərdə, zamanlarda olduğu kimi, müasir şəraitdə müstəqilik illərində də aktuallıq kəsb edir.

Hazırda şəxsiyyətin inkişafı problemi bir çox aspektlərdən tədqiq edilir, sosioloji tədqiqatlar aparılır. Əsərlər, monaqrafiyalar, dissertasiyalar yazılır və s. işlər aparılır. Ümumiyyətlə, müstəqillik həyatımızın mühüm tərkib hissəsi kimi bütün insanları düşündürən məşğul edən vacib bir məsələyə çverilir.

Bizim məqsədimiz müstəqil Azərbaycanımızın keçdiyi müstəqilik illəri ərzində digər sahələrlə yanaşı şəxsiyyətin ikişafının əsas yollarını mühüm sahələrini, rayonlarda fəaliyyət göstərən mədəniyyət müəssisələrinin işini göstərməkdir.[104]

Azərbaycan mədəniyyəti bu gün həmin qaynaqlardan qidalanar özünün böyük hamisi Prezident Heydər Əliyevin qoyduğu ənənə qayğı və diqqəti sayəsində daha möhtəşəm bir dövrünü yaşayır. Müstəqilik dövründə tarixi şəxsiyyətlərimizin, milli mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələrinin, habelə ayrı-ayrı milli bayramların və tarixi günlərin qeyd edilməsi ilə bağlı tədbirlər dövlət başçının imzaladığı fərman

[104] Sübhi Kəngərli. Müstəqillik. Mədəniyyət müəssisələri və şəxsiyyətin inkişafı. Mədəni-maarif. 2006, №5, s.5

və sərəncamlarla keçirilir. Bu sənədlərə əsasən görkəmli şəxsiyyətlərimizirn adı ilə tarixi hadisələrlə bağlı yeni küçələr, meydanlar salınır, muzeylər açılır, müxtəlif nəşrlər çap olunur, sənət ustalarımız ölkəmizin ali mükafatları ilə təltif edilir, onların istedadı, mədəniyyətimizin iknişafında xüsusi yeri və rolu bir daha təsdiq olunur.

Ən sevindirici olanı budur ki, Azərbaycan artıq öz mədəniyyəti, ədəbiyyatı və incəsənəti, şəxsiyyətləri ilə dünya meridianlarına çıxır. Prezidentmizin müvafiq fərmanları ilə dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinin Fransada, Türkiyədə, İraqda, İranda və Rusiyada, dünya şöhrəti Bülbülün 100 illik yubileyinin Moskvada, Tbilisdə və Ankarada, məşhur bəstəkar Qara Qarayevin 80- illik yubileyinin Moskvada və Parisdə görkəmli müğənni Rəşid Behbudovun 80 illik yubileyinin Moskvada, türk xalqlarının Ana kitabı olan «Kitabi-dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyinin Parisdə -YUNESKO-nun iqaqmətgahında yüksək səviyyədə qeyd olunması müstəqil Azərbaycanı yenidən dünyaya tanıtmışdır.

Klassik musiqimizi inkişaf etdirməliyik. Teleradiolarımız müxtəlif şoularla yanaşı böyük mədəniyyətimizi klassik mədəniyyətimizi də tətbiq və təmsil etməkdə məsuliyyət daşıyırlar. Bu mənada, böyük mədəniyyət əsərləri əlçatan olmalıdır ki, istənilən vaxt yüngül əyləncələrə qarşı yönələ, onun qarşısını ala bilsin.

Bizdə indi elektron kitabxanalar, saytlar açılır. Amma kitabın da öz gözəlliyi var. Bəşəriyyətin min illərdən bəri yaratdığı sərvətlə biganə yanaşmaq olmaz. Yəni kompyüter nə qədər inkişaf etsə də Azərbaycanda hələ ki, kitab nəşri dayanmır. Lazımi səviyyədə gedir. Kompyüter texnologiyaları cari, informasiyaları daha çox əks etdirir. Ədəbi dəyərlər isə hələ ki, kitab şəklində təzahür edir. Odur ki, bu gün kitabın, poliqrofiyanın böhranından danışmaq tezdir. Hələ uzun illər kitablar nəşr olunacaq.[105]

Hazırda Azərbaycanda 27 professional teatr, 50-dək xalq teatrı və özəl teatr, 13 konsert təşkilatı fəaliyyət göstərir. Mədəniyyət nazirliyi sistemində 2 böyük simfonik orkestr, xalq çalğı alətləri orkestri, bir neçə kamera və estrada kollektivləri var. Ölkəmiz üçün ən çətin məqamlarda prezidentimizin köməyi ilə Opera və Balet Teatrının, balet truppasının, Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinin, Dövlət Xor kapellasımn, Dövlət rəqs Ansamblının qorunub saxlanması, üstəlik də yeni Xalq çalğı Alətləri orkestrinin yaradılması həqiqətən əsl incəsənətə vurğunluq, bu yolda fədakarlıq nümunədəri sayıla bilər.

Bu gün mədəniyyət nazirliyi sistemində 3275 klub müəssisəsi, 4313 kitabxana, 61 mədəniyyət və istirahət parkı fəaliyyət göstərir. Xalqımızın mənəvi sərvətlərinin qoruyucusu, tədqiqatçısı və təbliğatçısı olan 137 muzey, 27 dövlət şəkil qalereyası və 2 bədii sərgi salonunda əsrin nailiyyətləri öz əksini tapır. Bakı Musiqi Akademiyası, Milli konservatoriyası, Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Bakı Xoreqrafiya məktəbi, musiqi, rəssamlıq texnikumları, 300-ə yaxın uşaq musiqi, rəssamlıq və incəsənət məktəbləri Azərbaycan mədəniyyətinin gələcəyini yaşadacaq kadrlar hazırlayır.

Yaxın və uzaq xariclə mədəni əlaqələr əsrin son illərində geniş vüsət almışdır. Hər il Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti dünyanın bir çox ölkələrində geniş nümayiş etdirilir və özünə hər dəfə çoxlu təzə pərəstişkarlar tapır.

Ölkə daxilində keçirilən yubiley tədbirləri dövlət başçımızın mədəniyyətimizin tərəqqisinə göstərdiyi daim qayğını əks etdirir. Təkcə 2000-2006-cı illərdə keçirilmiş yubileylər və dövlət əhəmiyyətli tədbirlər sadalanarsa, uzun bir siyahı

[105] Mədəni- maarif. №11, 2006, s.4

alınar. Bu siyahıya Cəlil Məmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Səməd Vurğunun anadan olduğu tarixi günlər, Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin 125 ililyi, tarzən Qurban Primovun 120 illiyi, xalq artistləri Möhsün Sənani və Məmmədəli Vəlixanlının 100 illiyi, Leyla Bədirbəylinin 80 illiyi, görkəmli rejissor və pedaqoq Tofiq Kazımovun 75 illiyi, pianoçu Vaqif Mustafazadənin 60 illiyi və öz həyatlarını milli mədəniyyətimizin inkişafına həsr etmiş adlarını çəkə bilmədiyimiz onlarca digər sənətkarımızın yubileyləri daxildir.

Belə bir fakt da qeyd etmək yerinə düşər ki, təkcə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyi münasibətlə Nəbi Xəzrinin Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulan «Burla Xatun» pyesi, Əzəl Dəmirçizadənin Azərbaycan Dövlət gənc tamaşaçılar teatrında hazırlanan «Qaraca çoban» pyesi, «Yuğ» Dövlət Teatrında səhnələşdirilən «Dürlü xəbər», Şəki Dövlət Dram teatrında «Dirsə xan oğlu Buğac» tamaşaları teatrsevrələrə milli söykökümüzün zənginliyini bir daha aşıladı. «H.Əliyev adına» Sarayda xalq yazıçısı Anarın ssenarisi əsasında səhnələşdirilən təntənəli gecədə Azərbaycanın görkəmli incəsənət ustaları, Bülbül prospektindəki Fəvvarələr Meydanında keçirilən şənliklərdə isə folklor kollektivləri, sirk ustaları çıxış edərək tədbirin möhtəşəmliyini artırmışdır. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən gələn qonaqlar bu tədbirlərin fonunda Azərbaycan adlı ulu məmləkəti yenidən tanıdırlar.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamı ilə 3 ildən bir keçirilən Bülbül adına Vokalçıların Beynəlxalq müsabiqəsi artıq dünya musiqiçilərinin nüfuzlu yarışına çevrilmişdir. 2000-ci ildə keçirilən ikinci müsabiqədə 11 ölkədən (Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Türkiyə, Moldova, Özbəkistan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Çin, Koreya respublikası və Azərbaycan) 78 vokalçı iştirak etmişdir. Müsabiqədə

Qran-Pri mükafatına həmyerlimiz Eldar Əliyev, üçüncü mükafata Fəridə Məmmədova, «artistlik məharətinə görə» mükafatına Seymur Kərimov, «Ümid» prizinə Timur Abdigeyev layiq görülmüşlər.

Xalqımızın əsrlərlə qoruyub saxlaya bildiyi mədəni dəyərlər sırasında qüdrətli teatr sənəti öz qabaqcıl mövqeyini müstəqilik illərində daha da inkişaf etdirmişdir. Hər il teatr müəssisələrində 100-110 yeni tamaşa hazırlanır. Yeni dramaturqlar, teatrlar üçün işləyən yeni bəstəkarlar, rəssamlar yetişir. Teatr kollektivlərinin xarici dövlətlərdə, o cümlədən Moskvada, Sankt-Peterburqda, Ufada, Tiflisdə, Rustavidə, Ankarada, İstanbulda, İzmirdə, Bayburtda, Tehranda, Dehlidə, Havanada, Praqada, Sofiyada keçirilən beynəlxalq festivallarda uğurlu iştirakı, xarici ölkələrə uzun müddətli qastrol səfərləri sübut edir ki, milli teatrımız inkişaf və tərəqqi yolundadır.

Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında Azərbaycan respublikasının Qanununda qeyd olunur ki, geniş müzakirə və elmi diskussiyaların nəticəsi olaraq, 1926-cı ildə Bakı şəhərində keçirilən Ümumittifaq Türkoloji qurultayın tövsiyyəsi ilə Azərbaycan xalqı türk xalqarı ilə birlikdə latın qrafikalı əlifbanı qəbul etmişdi. Azərbaycan dilinin səs quruluşu ilə uzlaşıb orfoqrafiya qaydalarını sadələşməsinə imkan açan, qısa müddətdə kütləvi savadlanmaya səbəb olan və xalqlar arasında elmi, mədəni əlaqələri genişləndirən Azərbaycan əlifbası xalqın iradəsinə zidd olaraq mərkəzin təzyiqi ilə 1939-cu ildə kiril əlifbası ilə əvəz olunmuşdur.

Bu akt 30-cu illərin kütləvi repressiyasının məntiqi davamı olub, türk xalqlarının milli özünüdərk prosesinin qarşısını almaq, onları tədricən yadlaşdırıb bir-birindən uzaqlaşdırmaq məqsədi güdürdü.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetin Milli Şurası yol verilmiş tarixi ədalətsizliyi aradan qaldırmaq üçün qərara alır:

1. «Azərbaycan əlifbasının latından rus əlifbasına keçirilməsi haqqında» 11 iyul 1939-cu il tarixli Azərbaycan SSRİ-nin Qanunu bu gündən qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

2. 1940-cı ilə qədər Azərbaycanda istifadə edilən 32 hərfdən ibarət latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası kiçik dəyişikliklərlə bərpa olunsun.[106]

Latın qrafikalının ləğvi, mədəniyyətin inkişafına mane ola bilmədi.

Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet teatrının yaradıcılığı, son illərdəki bədii axtarışları respublika ictimaiyyətinin daim diqqət mərkəzindədir. Teatrın hazırladığı bir çox tamaşalar müasir tələblərə cavab verən səhnə tərtibatı, habelə rejissor, xoreoqraf, dirijor və rəssamın işbirliyindən yaranan yüksək sənət əsərləri kimi tamaşaçılar və musiqi ictimaiyyətimiz tərəfindən rəğbətlə qarşılanır.

Uğurlarımız

Ötən on il ərzində respublikamıza, onun incəsənət dünyasına maraq daha da artmış, planetin ən müxtəlif ölkələrinin tanınmış kollektivləri və ifaçıları qastrol proqramları ilə Azərbaycana gəlmiş, milli səhnəmizin ustad sənətkarları ilə birlikdə çıxış etmişlər. Onların arasında dünya şöhrətli musiqiçi Mstislav Rostropoviç, Belçika dirijoru Fan Beyli, Amerika pianoçusu Nikolay Suk, dünya balet ustası Maya Plisetskaya, İqor Moiseyevin rəhbərlik etdiyi Rusiya Dövlət

[106] Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. №33, 25 dekabr, 1991

rəqs ansamblı, Fransa və Türkiyənin teatr sənəti ustaları, Çin xalq Respublikasının rəqs kollektivi və bir çox başqa sənət adamlarının və kollektivlərinin adlarına rast gəlmək olar.

Bu gün dünyada milli ifaçılarımızın yaradıcılığına da maraq çox artmışdır. Alim Qasımov, Səkinə İsmayılova, Brilyant Dadaşova, Aygün Kazımova, Zülfiyyə Xanbabayeva, Nazpəri Dostəliyeva və Almaz Ələsgərovanın, «Aşıqlar» qrupunun «H.Əliyev adına» Sarayda dünya standartları səviyyəsində solo konsertləri bir daha sübut etdi ki, ifaçılıq sənətimizin taleyi etibarlı əllərdədir.

Bənzərsiz xanəndə Alim Qasımov muğam sənətinin inkişafındakı xidmətlərinə görə 1999-cu ildə YUNESKO Milli Şurasının ali mükafatına və «Pikasso- miro» qızıl medalına layiq görülmüşdür. Bu mükafatın vaxtilə Dmitri Şostakoviçə, Leonard Bernstayna, Ravi Şankara təqdim edildiyi nəzərə alınarsa, o zaman görkəmli xanəndəmizin necə yüksək mükafata layiq görüldüyünü təsəvvür etmək çətin deyildir. bu isə ilk növbədə Azərbaycan milli mədəniyyətinin böyük uğuru sayıla bilər. Bunu da qeyd etməyə dəyər ki, Alimin uğuru tək deyildir. Bu gün Azərbaycanın incəsənət ustalarının sorağı dünyanın ən müxtəlif ölkələrindən eşidilir.

Azərbaycanın teatrının tarixi zəngin, potensialı böyükdür. Mədəniyyətimizin inkişaf etmiş sahəsi olan teatr kollektiv sənətdir. Yazıçıdan başlamış aktyora, tamaşaçıya qədər sinqretik bir hadisədir. Bizim televiziya və kino aktyorlarımızın böyük bir hissəsi teatrdan gəlib. Bu mənada, teatr başqa sahələr üçün də bir məktəbdir. Belə olan halda teatrlarımız niyə böhran keçirir? 28 dövlət teatrı var. Onların müvafiq binaları, yüzlərlə ştatlı işçiləri, aktyoru, texniki heyəti var. Burada teatrın problemləri həll edilməklə yanaşı müasir teatr da formalaşmalıdır. Biz dövlət teatrlarını

saxlamaqla yanaşı özəl teatrların inkişafı üçün də şərait yaratmağa çalışırıq.[107]

Fransada böyük bəstəkar Gektor Berliozun vətəni la Kont Sent- Andre şəhərində 7-ci Beynəlxalq musiqi Festivalında Üzeyir Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Simfonik orkestrinin böyük qələbəsi ölkəimzdə böyük iftixar hissi ilə qarşılandı. Festivalda orkestrin iflasında digər sənət korifeyləri ilə yanaşı Üzeyir Hacıbəyovun, Fikrət Əmirovun, Qara Qarayevin də əsərləri səslənmişdir. Tamaşaçılar onların musiqisinə heyran qaldıqlarını bildirmiş, bu böyük sənəti koriyefeylərimizi dünyanın musiqi dühaları ilə müqayisə etmişdilər. O günlərin unudulmaz hadisələrindən biri də xalq artistimiz Fərhad Bədəlbəylinin Fransanın yüksək «Şevalye» Ədəbiyyat və İncəsənət ordeni ilə təltif edilməsi olmuşdu. Yeri gəlmişkən, möhtərəm Prezidentimizin şəxsi göstərişi ilə Azərbaycan nümayəndə heyəti üçün xüsusi təyyarə ayrılmışdı ki, Fransanın kütləvi informasiya vasitələrində bu hadisə Heydər Əliyevin mədəniyyətə böyük qayğısı kimi qiymətləndirilmişdi.

Azərbaycan incəsənət ustalarının «Ekspo- 2000» Ümumdünya sərgisində bənzərsiz çıxışları müstəqil dövlətimizin mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi uğurlardan sayıla bilər. Almaniyanın Hannover şəhərində Azərbaycan dövlət kamera Orkestrinin, Dövlət rəqs Ansamblının, dövlət mahnı teatrının, Azərbaycanın tanınmış əsənətkarları xalq artistləri Qərinə Kərimovanın, Təranə Muradovanın, əməkdar artistlər Əli Əsgərovun, Bilal Əliyevin, Gülyaz və Gülyanaq Məmmədovaların çıxışları mədəniyyətimizə yeni şöhrət gətirdi. Planetin 174 ölkəsinin və 34 beynəlxalq təşkilatının təmsil olunduğu sərginin Baş Komissarlığı Azərbaycan respublikasının mədəniyyət proqramını ayrıca qeyd edərək, dünya ölkələri arasında

[107] Mədəni maarif. №11, 2006, s.4

ən güclü bədii proqramlar sırasına daxil etdi. Sərginin təşkilat Komitəsi mədəniyyət xadimlərimizin istedadını xüsusi sertifaktla qiymətləndirdi.

Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq Şirvanşahlar Sarayı və Qız Qalası daxil olmaqla içəri Şəhər Dövlət Tarix memarlıq Komleksi YUNESKO-nun «dünya mədəni irs siyahısı»na daxil edilmişdir. Bu respublika rəhbərliyinin qayğısı ilə əhatə olunan Azərbaycan elminin və mədəniyyətinin böyük uğuru və qələbəsi sayıla bilər.

Son illərdə mədəniyyətimizi təbliğ etmək məqsədilə respublika mədəniyyət nazirliyi xətti ilə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı şirkətlərlə müştərək layihələr də yaradılır və həyata keçirilir. Bakıda yerləşən «ASIR» şirkəti ilə birgə fəaliyyət nəticəsində 2000-ci ildə Azərbaycan musiqisi incilərindən ibarət «küləklər və Odlar musiqisi» adlı nəfis tərtibatlı kompleks disk buraxmışdır. Musiqinin müxtəlif janrlarını əhatə edən bu diskdə ilk dəfə olaraq milli mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələri – Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Cövdət Hacıyev, Rauf Hacıyev, Tofiq Quliyev, Bülbül, Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova, Rafiq Babayev, Zeynəb Xanlarova, Fərhad Bədəlbəyli, Fidan Qasımova, Xuraman Qasımova, Alim Qasımov və başqa sənətkarın yaradıcılığı bir yerdə sənətsevərlərə təqdim olunur.

Türkiyənin «Kaspian trans KO İNK» firması ilə Mədəniyyət nazirliyi üç ildir ki, «xalq yaradıcılığı- milli sərvətlər» devizi ilə xalq sənətkarlarının əl işlərinə respublika baxış müsabiqəsini keçirir. Məqsəd ənənəvi el sənətlərini yaşatmaq, əhalini bu sahəyə cəlb etmək, istedadlı xalq sənətkarlarını aşkara çıxarmaqdır. Artıq bu sahədə müəyyən işlər görülmüşdür. 2000-ci ildə keçirilən üçüncü müsabiqənin yekun turunda respublikamızın 52 şəhər və rayonundan 569 nəfər el sənətkarı iştirak etmişdir.

Mədəniyyət və kommunikasiya sahəsində mövzu dairəsi xüsusilə genişdir. Buraya ilk növbədə, qlobal xarakterli aktlar – ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi və silahlı münaqişə zamanı mədəni dəyərlərin qorunması haqqında aktlar: beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq prinsiplərini, xalq kütlələrinin mədəni həyata töhfə verilməsində rolunu yaradıcı işçilərin vəziyyətini müəyyənləşdirən məsələlərə dair aktlar: tarixi ansambllarını (onların cəmiyyətin müasir həyatında əzəli rolu nəzərə alınmaqla) qorunub saxlanması və mühafizəsi daşınar mədəni dəyərlərin hərəkət edən təsvirlərin problemlərinə dair nizamlama: təhsil, elm və mədəniyyət xarakterli materialların mübadiləsi (həmçinin, onların yayılması) mədəni dəyərlərin beynəlxaloq mübadiləsi qaydaları və onların qanunsuz olaraq ölkəyə gətirilməsinin, çıxarılmasının və mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinin qarşısını almağa dair tədbirlər: kütləvi informasiya vasitələrinə istər onların sülh və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsinə töhfəsi, istərsə də peyklər vasitəlilə verilişlərin mədəni mübadilə məqsədilə istifadə edilməsi baxımından əsas prinsiplər haqqında sənədlər: muzeylərin hamı üçün açıq olması, arxeoloji qazıntıların aparılması, hər hansı bir iş yerinə yetirilərkən mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması məsələlərinə dair meyarların ehtiva olunduğu tövsiyyələr daxildir.

Bütün deyilənlər bir daha təsdiq edir ki, qədim tarixi və mədəniyyəti olan Azərbaycan xalqı yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra dünya birliyində öz layiqli yerini tutmaq üçün digər sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyətin inkişafı sahəsində də çox uğurlu addımlar atmışdır və XXI əsrin ilk onilliklərində dünyanın ən mədəni millətlərindən birinə çevrilmək əzmindədir.

Prezidentmizin bəstəkar, yazıçı, şair, aktyor, müğənni, rəssam əməyinə verdiyi yüksək qiymət sayəsində ölkəmizin yüzlərlə sənətçisi xalq şairi, xalq yazıçısı, əməkdar mədəniyyət işçisi kimi müxtəlif fəxri adlara layiq görülmüşdür. Heydər Əliyev sənətkarların qayğılarına hər zaman diqqətlə yanaşmış, onlara maddi və mənəvi dayaq olmuşdu. Prezidentimiz ölkənin maliyyə çətinlikləri ilə üzüzə durduğu bir vaxtda da sənət adamlarından öz qayğısını əsirgəmədi. Həyatını milli mədəniyyətimizin və elmimizin inkişafına, istedadını və ömrünü xalqına həsr edən 60 nəfərə yaxın görkəmli mədəniyyət və incəsənət xadimi adamı Prezidentimiz tərəfindən təsis edilmiş xüsusi təqaüdə layiq görüldü.

Təkcə XX əsrin son 4 ili ərzində Prezident fərmanı ilə dövlət simfonik orkestrinin və Azərbaycan dövlət Xor Kapellasının əmək haqlarının dörd dəfə, balet artsitlərinin əmək haqlarının isə beş dəfə atırılması bu sahədə çalışanlara əsl dövlətn qayğısı olmuşdur. Prezidentmizin bu kollektivlərin malik olduğu imici saxlamaq, onların milli sərvət kimi nüfuzunu artırmaq, qorumaq, təbliğ və inkişaf etdirmək sahəsindəki qayğısı bu fərmanlarla bir daha təsdiq edilmişdir.

Son illərdə ölkədə keçirilən müxtəlif müsabiqələr, mahnı bayramldarı xalq yaradıcılığına əsl baxış olmuşdur. Bu müsabiqələrdə uğur qazanan gənc istedadlara sonsuz qayğı və diqqət Azərbaycan mədəniyyətinin inamlı sabahı deməkdir. Prezidentimiz tərəfindən təsis edilmiş «Qızıl Kitab»a adları düşən və hər biri xüsusi təqaüdə layiq görülmüş gənc sənətçilərə milli mədəniyyətimizi XXI əsrdə inkişaf etdirmək nəsib olacaqdır.

Azərbaycanda muzey işinin inkişafında da ölkə başçısı Heydər Əliyevin böyük əməyi olmuşdur. Onun muzey işinə qayğısı nəticəsində muzeylərimizdə həmişə yeni ekspozisiyalar yaradılır və mövcud ekspozisiyalar zənginləşdirilir.

Görkəmli şəxsiyyətlərin xatirə muzeylərinin yaradılması prezidentimizin fəaliyyətində mühüm yer tutmuşdu. Məhz Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı və incəsənətinin çox görkəmli nümayəndələri – dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun, xalq şairi Səməd Vurğunun, böyük dramaturq Cəfər Cabbarlının, yazıçı və ictimai xadim Nəriman Nərimanovun, Azərbaycanda professional vokal sənətinin banisi Bülbülün, böyük yazıçı, «Molla Nəsrəddin» jurnalının naşiri Cəlil Məmmədquluzadənin, böyük bəstəkar və dirijor Niyazinin, Naxçıvanda böyük ədib və dramaturq Hüseyn Cavidin xatirə muzeyləri açılmış, Tbilisdə M.F.Axundovun ev muzeyi yaradılmışdır.

Heydər Əliyev M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının fəaliyyəti və problemləri ilə daim maraqlanmış, bir neçə dəfə burada olmuş, öz şəxsi kitabxanasından 300-dən artıq qiymətli ədəbiyyatı kitabanaya bağışlamışdı.

Əlbəttə, ulu öndərimizin mədəniyyətimizə göstərdiyi yüksək qayğıya dair belə misallar, faktlar olduqca çoxdur. Lakin elə burada sadalanan və ən qısa xülasə xarakteri daşıyan məlumatlardan da göründüyü kimi, prezident Heydər Əliyevin şəxsi qayğısı nəticəsində ölkəmizdə mənəvi dəyərlərimizin qorunması və daha da zənginləşdirilməsinə, əhalinin bu dəyərlərə qovuşmasına daim gözəl imkan yaranmışdır. Onun qoyuduğu ənənə İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir.

Bütün bunlar qəti olaraq belə bir inam yaradır ki, Azərbaycan mədəniyyəti XXI əsrdə ölkə rəhbərinin qayğısı sayəsində hələ çox uğurlar qazanaraq dünyanı heyrətdə qoyacaqdır.

VI BÖLMƏ. DÖVLƏT SİYASƏTİ: MƏDƏNİ VƏ MƏNƏVİ İRSİN QORUNMASI

XXI əsrdə Azərbaycanda dövlət siyasəti yüksək səviyyədə təşkil olunmuşdur. Müasir dövrdə mədəniyyət siyasətini, mədəniyyət nazirliyinin ən cavan şöbəsi həyata keçirir. *Həmin şöbə 2002-ci ilin* avqustunda yaradılmışdır. Bununla belə görülən işlər, aparılan tədbirlərin kəmiyyət və keyfiyyəti adamda elə təsəvvür yaradır ki, bu şöbə sanki qocaman, böyük təcrübəyə malik bir təşkilatdır.

Belə şöbələrin funksiyası mədəniyyət siyasəti aparmalı və müasir dövrün qlobal problemlərindən biri olan mədəni irsin qorunması olmuşdur. Mədəni irs mədəniyyətin mövcudluğunun başlıca üsuludur.[108]

Mədəni irsin qorunması problemi bütün cəmiyyətlər üçün mövcuddur. Bu Şərqlə Qərb cəmiyyətlər arasında daha kəskin şəkildə qoyulur. Bu baxımdan Şərq köklü şəkildə Qərbdən fərqlənir.

Şərq dünyasının tarixi təkamülü xarakterlidir, radikalsız, tədrici inqilabi partlayışsız keçmişdir. O varisliyə söykənmiş, əsrlər boyu adətlər və ənənələrlə yaşamışdır. Şərq cəmiyyəti sakitcə qədim dövrdən orta əsrlərə keçmişdi. Bütpərəstlikdən monoteizmə hələ qədim dövrdə rahatca keçsə də hələ onların qalıqları öz varlığını saxlamaqdadır.

Onun sonrakı dövrləri tarixinin «əbədi orta əsrlər» kimi səciyyələndirilə bilər. Mədəniyyətin fundamenti kimi Dinin vəziyyəti sarsılmaz kimi qalmışdır. Şərq öz baxışlarını keçmişdən çəkməməklə irəliyə doğru addımlamışdır. Mədə-

[108] Вопросы охраны и использования памятников истории и култупы. М., 1990, с.76

niyyət irsinin dəyəri qətiyyən unudulmamışdır. Onun qorunması öndə dayanmışdır.[109]

2003-cü ildə daxili mədəniyyət siyasəti istiqamətində haqqında söhbət gedən şöbə tərəfindən müasir beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan 2004-2008-ci illər üçün «Azərbaycan mədəniyyətinin dövlət strateji inkişafı proqramının» layihəsi hazırlanmışdır. Proqramm Azərbaycan respublikasında dövlət səviyyəsində aparılan mədəniyyət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir və «mədəniyyət siyasətinin təminatı», «mədəni irsin mühafizəsi», «Yaradıcılığın dəstəklənməsi» və «Mədəni mənafeylərin inkişafı» adlı 4 bölmədən, 20 fəsildən və Proqrama əlavə olunan «məqsədli layihələr cədvəli»ndən ibarətdir.

Proqram müasir cəmiyyətdə mədəniyyətin rolunun yenidən dərk olunmasına, Milli ideyanın inkişaf etdirilməsinə, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzunun artırılmasına həsr olunmuşdur. Proqramın əsas məqsədi keçmişi qoruyub saxlamaq, indini dəstəkləmək və gələcək inkişaf üçün zəmin yaratmaqdır.

Mədəniyyət siyasəti şöbəsi həmçinin ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin sərəncamına əsasən «Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi inkişaf üzrə Dövlət proqramı»nın işlənib hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Proqram nəzəri və praktiki hissələrdən ibarətdir. Proqramın konkret tədbirlər planının hazırlanmasında bütün şöbələr yaxından iştirak etmişlər ki, bu da nazirliyin mərkəzli aparatının vahid komanda ruhunun təzahüürü kimi hesab oluna bilər. Cəmiyyətin inkişafı mədəniyyətin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Bu prinsipləri rəhbər tutaraq, Proqramda mədəniyyət müəssisələrinin müasirləşdirilməsi, regionların inkişaf etdirilməsi, ixtisaslaşdırılmış kadrların hazırlanması, yeni texnologiyaların tətbiqi, bərabər imkanların təmin olunması və yeni iş yerlərinin yaradılması yoxsulluğun azaldılması strategiyasının mühüm komponentləri kimi göstərilir.

[109] Культурология М. Изд., «Природа», 2001, с.323

Xarici mədəniyyət siyasəti istiqamətində Nazirliyin şöbəsi YUNESKO, Avropa Şurası, Avropa birliyi, Türksoy, MDB və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların müvafiq qurumları ilə uğurlu əməkdaşlıq edir.

Təsadyfi deyildir ki, son illərdə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi ilə Avropa Şurası arasında əməkdaşlıq çərçivəsində mədəniyyət siyasəti sahəsində bir sıra mühüm layihələr həyata keçirilir. Bunların arasında Avropa Şurasının cənubi Qafqaz ölkələri üçün nəzərdə tutulmuş və 2000-ci ildə başlanılmış STEYC layihəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu layihə çərçivəsində yerli və Avropa ekspertləri tərəfindən Azəprbaycanın mədəniyyət siyasətinə dair milli məruzə Strasburqda keçirilən Avropa Şurasının Mədəniyyət üzrə rəhbər Komitəsinin toplantısında təqdim olunaraq Komitə tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Layihənin son mərhələsi kimi, Məruzənin müzakirə edilməsi və mövcud problemlərin araşdırılması məqsədilə Mədəniyyət Naizrliyi ilə Avropa Şurası tərəfindən 23-24 iyun 2003-cü il tarixində Bakıda Milli Debatlar keçirilmişdir. Yüksək səviyyəsində təşkil olunmuş Milli Debatlar Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab Heydər Əliyevin iştirakçılara ünvanlanmış müraciətinin oxunması ilə başlanmışdır. İki gün davam edən tədbirin sonunda Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti üzrə Bəyannamə qəbul olunmuşdur.

Ötən ildə Avropa Şurasının STEYC layihəsi çərçivəsində bir sıra digər tədbirlər də həyata keçirilmişdir ki, bunlardan biri də «Şəhərlər üçün mədəniyyət siyasəti» proqramı olmuşdur. 16-22 iyun 2003-cü il tarixində Bakıda həyata keçirilən bu layihələdə İsveçrə və Türkiyədən olan mütəxəssis-

lər və həmçinin Avropa Şurasının Mədəniyyət siyasəti və fəaliyyəti departamentinin nümayəndələri iştirak etmişlər.

2004-cü ilin sentybarın 18-dən 20-dək Türkiyənin Antalya şəhərində Türkiyə hakimiyyət orqanlarının dəvəti ilə STEYC Layihəsinin Üçüncü Nazirlər Kollokviumu keçirildi. Kollokviumda mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu geniş məruzə ilə çıxış etdi. «Keçid dövründə mədəniyyət siyasəti: dialoq və yeni əməkdaşlıqlar» mövzusuna dair müzakirələrdə həmçinin şöbənin əməkdaşları da yaxından iştirak etmişlər.

STEYC Layihəsinin üç illik nəticəsi kimi, «Azərbaycanda mədəniyyət siyasəti» adlı kitab yazılmış və Azərbaycan, ingilis və rus dillərində çapdan çıxmışdır.

Hesabat ilində Mədəniyyət siyasəti şöbəsi Avropa Şurası və Almaniyanın Bonn şəhərində yerləşən «ERİKarts» elmi-tədqiqat institutu tərəfindən həyata keçirilən «Avropada mədəniyyət siyasəti: əsas təmayüllər və faktların Kompendiumu» beynəlxalq birgə layihəsində iştirakını davam etdirmişdir. Azərbaycan respublikasına aid olan son faktlar və sənədlər təhlil edilib işlənilmiş və Avropa Şurasına təqdim olunmuşdur.

2002-2003-cü illər ərzində YUNESKO-nun «Bəşəriyyətin şifahi və qeyri-maddi irsinin şah əsərləri proqramı» çərçivəsində geniş fəaliyyət aparılmışdır. YUNESKO-nun Baş Direktoru, Baş direktorun müavini, qeyri-maddi irs departamentinin rəhbərliyi ilə Polad Bülbüloğlu Parisdə və Bakıda bir sıra mühüm görüşlər keçirmişdir. Şöbə Milli Elmlər Akademiyası və YUNESKO üzrə Azərbaycan Milli Komissiyası ilə birgə Azərbaycan muğamının qorunmasına və inkişafına istiqamətləndirilmiş Fəaliyyət Planı tərtib etmişdir. Belə gərgin və məqsədyönlü fəaliyyətin nəticəsində 2003-cü ilin noyabr ayında Azərbaycan muğamı YUNESKO-nun «Bəşəriyyətin şifahi və qeyri-maddi irsinin şah əsərləri» siyahısına daxil edilmiş-

dir. Bu fakt konkret olaraq Mədəniyyət nazirliyinin və bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyəti üçün böyük qələbəsi kimi qeyd olunmalıdır.

1-6 iyun 2003-cü il tarixində YUNESKO üzrə Litva Milli Komissiyası və YUNESKO-nun Mədəniyyət siyasəti və mədəniyyətlərarası dialoq departamenti tərəfindən birgə təşkil olunmuş «Sivilizasiyalararası dialoq: Qafqaz» adlı regionlarası laiyhə çərçivəsində Vilnüsda görüş keçirilmişdir. Nazir müavini Sevda Məmmədəliyevanın rəhbərliyi ilə Mədəniyyət Nazirliyinin əməkdaşları və incəsənət adamlarından ibarət Azərbaycanın nümayəndə heyəti görüşdə iştirak etmişdir. Görüş zamanı şöbə tərəfindən hazırlanmış Azərbaycanda sivilizasiyalarası dialoqa həsr olunmuş analitik-məlumat arayışı şöbənin baş mütəxəssisi Zaur Müslimov tərəfindən yüksək səviyyədə təqdim edilmişdir.

11-14 may tarixində Stokholm şəhərində «Mədəniyyət sahəsində inkişaf məqsədilə siyasət» üzrə 1998-ci ilin Stokholm Hökümətlərarası konfransında qəbul edilmiş fəaliyyət Planının həyata keçirilməsinə həsr olunmuş «Stokholm+5» adlı YUNESKO ekspertlərinin Görüşü təşkil olunmuşdur. Görüşdə şöbə müdiri «Azərbaycada mədəniyyət siyasətinin institusional quruculuğu və inkişafı» mövzusunda çıxış etmişdir.

YUNESKO-nun 2002-2003-cü illər üçün Roqramı əsasında «GÜÖAM ölkələri arasında Şərq-Qərb mədəniyyətlərarası dialoq: Avropa-Qafqaz – Asiya mədəniyyət dəhlizinin yaradılması» adlı beynəlxalq görüş təşkil edilmişdir. Görüş Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova, Ukrayna və Özbəkistan nümayəndələrinin iştirakı ilə 9-10 iyul 2003-cü il tarixində Bakıda keçirildi.

Açılış sesiyasında Azərbaycanın mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu çıxış etdi. Konfransın sonunda YUNESKO-nun mədəni Müxtəliflik üzrə Universal Bəyannaməsi və

onun fəaliyyət planında əks olunan prinsiplər nəzərə alınmaqla Bakı bəyannaməsi qəbul olundu.

9-14 oktyabr 2003-cü il tarixində Parisdə YUNESKO baş konfransının 32-ci sessiyası çərçivəsində Mədəniyyət məsələləri üzrə Komissiyanın görüşü keçirildi. Görüşdə Azərbaycan respublikasını mədəniyyət nazirinin müavini Sevda Məmmədəliyeva təmsil etmişdir. Bu görüşə aid tələb olunan arayışlar və sənədlər qısa müddətdə şöbə tərəfindən işlənib hazırlanmış və rəhbərliyə təqdim edilmişdir.

MDB iştirakçı dövlətlərinin mədəni əməkdaşlıq üzrə Şurası ilə birgə fəaliyyət mədəniyyət siyasəti şöbəsinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Həyata keçirilmiş tədbirlər sırasında Şuranın 1oktyabr 2003-cü ildə Ukraynanın paytaxtı Kiyev şəhərində keçirilmiş XIX-cu iclası və «Qloballaşma kontekstində post-sovet məkanında mədəniyyətlərarası dialoq» adlı beynəlxalq elmi-praktik konfransını göstərmək olar. Şuranın sədri olan Azərbaycan respublikasının Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu bu tədbirlərə rəhbərlik etmiş və konfranslarda çıxış edərək Azərbaycan respublikası tərəfindən bir sıra təkliflər irəli sürmüşdür.

2004-cü ilin 18-19 noyabr tarixində Sankt-Peterburq şəhərində keçirilmiş MDB parlamentlərarası Assambleyasının mədəniyyət, informasiya, turizm və idman üzrə Daimi Komissiyası ilə MDB iştirakçı dövlətlərinin mədəniyyətin qanunvericilik təminatının öyrənilməsi və müqayisəli təhlili üzrə İşçi Qrupunun birgə iclası keçirildi. Adı çəkilən iclasda şöbənin müdir müavini Yaşar Hüseynov Azərbaycan mədəniyyət siyasətinin ümumi məcrasında bir sıra təkliflərlə çıxış etmişdir.

Şöbə əməkdaşları hesabat ili ərzində xarici təcrübəkeçmə səfərlərində iştirak etmişlər. Şöbə müdirinin müavini Yaşar Hüseynov 6 nəfərlik Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində 2003-cü ilin 2-22 fevral tarixlərində Amerika Birləşmiş Ştatlarının «Beynəlxalq qonaqlar» proqramı çərçivəsində təşkil olunmuş «Kitabxanalar və onların ABŞ icmalarındakı rolu» tanışlıq səfərində iştirak etmişdir. Bu səfər zamanı Yaşar Hüseynovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti Vaşinqton, Urbana, Çikaqo, Solt Leyk Siti və Nyu-York şəhərlərini ziyarət etmiş, müxtəlif səviyyəli görüşlərdə iştirak etmiş və ABŞ kitabxana sistemi ilə yaxından tanış olmuşdur.

23-30 noyabr 2004-cü ildə Azərbaycan musiqi Şurasının Avropa Musiqi Şurasına qəbul etməsi məqsədilə keçirilən görüşdə şöbə müdiri Bonn şəhərinə ezam edilmişdir. Görüş zamanı yeni Milli təşkilatın məqsədləri, vəzifələri və strukturu, müasir Azərbaycan musiqi mədəniyyətində mövcud olan müxtəlif cərəyanlara həsr olunmuş təqdimetmə mərasimi keçirilmişdir.

Məlum olduğu kimi Afinada keçiriləcək Yay Olimpiya Oyunları ilə yanaşı mədəniyyət olimpiadası da keçiriləcəkdir. Bu məqsədlə dünyanın bir sıra dövlətlərində Milli Komitələr və Beynəlxalq Şəbəkə yaradılmışdır. Sevindirici haldır ki, Azərbaycanda da belə bir komitə yaradılmış və onun rəhbərliyi Komitənin sədri Mehriban Əliyevanın və sədr müavini cənab Polad Bülbüloğlunun simasında yüksək dövlət səviyyəsində həyata keçiriləcəkdir. Komitənin yaradılmasının və təqdim etmə mərasiminin hazırlıq prosesində şöbənin əməkdaşlırı yaxından iştirak etmişlər.

Burada mədəniyyət siyasətinin bütün vacib problemləri üzərində dayanmaq qeyri-mümkündür. Lakin bunlardan birini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə laiyqli inteqrasiyası üçün hal-hazırda dövlət dili ilə yanaşı xarici dilləri mükməməl bilən, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına bələd olan və ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşdırılmasın-

da mədəniyyətin ən vacib sahə olduğunu anlayan mütəxəssislərə dövlət səviyyəsində çox böyük ehtiyac vardır.

Həmçinin Azərbaycan mədəniyyət siyasətinin elmi əsaslarla və mütəşəkkil surətdə həyata keçirilməsi üçün Mədəniyyət Nazirliyi nəzdində Dövlət Mədəniyyət Siyasəti İnstitutunun yaradılması məsələsi gündəmə çıxmışdır.[110]

Müasir inkişaf mərhələsində mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə xas olan sərvətlər xüsusi əlamətlidir. Bu o deməkdir ki, həmin sərvətləri prinsipcə ümumi cəhətlər bir-biri ilə bağlayır. Deməli, onlardan insanın bu və ya digər ictimai qrupun, hər hansı tarixi dövrün, ictimai-iqtisadi cəmiyyətlərin nümayəndəsinin həqiqi qüvvələri özünü göstərir.

Mənəvi sərvətlər

Mədəniyyət sərvətləri, beləliklə, insanlar arasında əsil qüvvələrin mübadilə vasitəçisi kimi çıxış edir. Kitabı oxuyarkən biz onun vasitəsilə müəllif ilə yazıçı və ya alimlə dolayı ünsiyyətdə oluruq. Biz onlarla razılaşır, yaxud mübahisəyə girişir, ideyalarını bəyənir, ya da rədd edirik. Mədəniyyət sərvətləri sayəsində, keçmiş nəsillərin sosial təcrübəsi yeni nəslə ötürülür, bəşəriyyətin müştərək sosial təcrübəsi qorunub saxlanılır.

Muzeydə maddi mədəniyyət abidələri, əmək alətləri və məişət əşyaları ilə tanış olarkən onlar bizi birinci növbədə dövrün insanlarının təsəvvürlərini və zövqlərini təcüssüm etdirməsi, onların təbiət üzərində hökmranlıq dərəcəsi məharəti və yaradıcılıq imkanları baxımından, bir sözlə insanın əsl qüvvələrinin maddi təcəssümü kimi maddiləşmiş mədəniyyət kimi maraqlandırır. Maddi mədəniyyətin sərvətləri

[110] Bax: İlqar Hüseynov, Namiq Abbasov. «Milli ideyaların inkişafı naminə». Mədəni-maarif, 2004, №5, s.9-11

belədir. Maddi sərvətlərdən fərqli olaraq mənəvi sərvətlər təkcə predmet formasında deyil, həm də bilavasitə mənəvi istehsal prosesi ilə bağlı fəaliyyət aktı (mühazirə, səhnədə aktyor oyunu, müəllimin, təbliğatçının fəaliyyəti və i.a.) kimi mövcuddur.

Mənəvi sərvətlər xüsusi uzunömürlü olur. Kitab və ya təsviri sənət əsəri fiziki cəhətdən, daha dəqiq desək, dəzgah və aparata nisbətən tez xarab ola bilər. Lakin böyük mənəvi mədəniyyət əsərləri mənəvi heç vaxt köhnə sayılmır. Məsələn, dünya ədəbiyatı abidələrinin, şifahi xalq yaradıcılığının şah əsərlərinin bir çoxunu ilk əlyazmaları (məsələn, «İqor nolku haqqında dastan») əldə yoxdur. Həmin əsərlərin bizə çox gec nəşrləri gəlib çatmışdır. Lakin bəşəriyyət üçün bu cür qorunub saxlanılmış həmin əsərlər dünya mədəniyyətində əbədi sərvətləridir. Əsl gözəllik qarşısında zaman acizdir desək yanılmarıq.

Mənəvi sərvətlərdən istifadə hüdudu kifayət qədərdir. İnsanın qidaya və ya paltara maddi tələbatı təmin edilmə hüduduna malikdir. Ancaq heç biliklə, elm və ya incəsənət sərvətləri ilə təmin edilmə hüdudu ola bilərmi? Mənəvi sərvətlərə tələbatın genişliyi onunla bağlıdır ki, bu ehtiyac həmin sərvətlərin öz əksini tapdığı əşyalardan çox, müəyyən fəaliyyət növünədir (idraki, mənəvi, estetik və s.)

Mənəvi sərvətlər həmişə dərhal mədəniyyət sərvəti kimi qəbul edilmir. Əksər hallarda mənəvi sərvətlər ictimai mühitdə müəyyən zamandan sonra məşhur olur. Enyi zamanda onlar öz qurucularının, yaradıcılarının şəxsiyyət xüsusiyyətlərini, təkrarolunmaz fərdi əlamətlərini maddi sərvətlərə nisbətən ölçüyəgəlməz dərəcədə artıq özünü göstərir.

Ümumiyyətlə, mənəvi sərvətləri bir çox əlamətlərə görə, birinci növbədə bu və ya digər mədəniyyət tipinə (mütərəqqi mədəniyyət, yaxud geridə qalmış mədəniyyət, Qərb mədəniyyəti və ya Şərq mədəniyyəti və i.a.) eləcə də bu və ya

digər mədəniyyət sahəsinə mənsubiyyətinə görə qruplaşdırmaq mümkündür. Deməli, hər bir mədəni sərvətin çoxmənalılığı nəzərə alınmadığı üçün sənət əsərləri məlum olduğu kimi nəinki estetik, eləcə də etik mənəvi dəyərə, dünyagörüşü əhəmiyyətinə və siyasi əhəmiyyətə malikdir.

Müstəqil mədəniyyət ümumxalq sərvətləri sistemi ilə meydana gəlir. bütün cəmiyyətlərdə mədəniyyətlər mövcuddur və onların hər birinə özünün sərvətlər sistemi aiddir. Ona görə də bu hər bir cəmiyyət adamının tələbatını, mənafeyini və məqsədlərini təcəssüm etdirən və keçmiş dövrün mədəniyyəti sərvətləri sayılan mənəvi istehsal məhsulları müstəqil dövlətin mədəniyyətinin sərvətlər sistemi mövqeyindən mədəniyyət məhsulları kimi qeyd şərtsiz qəbul edilmir. Onlar özlərində ümumbəşəri sərvətlər mənbəyini əks etdirdiyi dərəcədə qəbul edilir.

2000-ci ilin aprel ayında «Kitabi- Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyi beynəlxalq sənət bayramı kimi təntənə ilə qeyd olundu. Bütün bayramlar əlamətdar olur. Bu sənət bayramının ən əlamətdar cəhətlərindən biri isə klassik irsə, mənəvi köklərimizə münasibəti fəallaşdırması, bəşəriyyətin ölməz sənət qaynaqlarından olan «Kitabi-Dədə Qorqud»u bir daha diqqət mərkəzinə çəkərək, onun müasir düşüncəmizdəki yerini gündəliyə gətirməsi olmuşdur.

«Kitabi-Dədə Qorqud» elə tarixi abidələrdəndir ki, ədəbi düşüncənin təcrübəsi artdıqca nəzəri fikir inkişaf etdikcə, ədəbiyyatşünaslığın özü püxtələşdikcə bu cür abidələrin də yeni-yeni keyfiyyətləri üzə çıxır, onun ayrı-ayrı cəhətlərinin tədqiqi və təhlili aktuallaşır.[111]

Bir-birinə zidd sistemlərində mədəni sərvətlərin mövcudluğu mədəni sərvətlərin obyektiv ölçüsü haqqında

[111] İlqar Paşazadə. Mədəni irsə sədaqətlə. Mütərcim jurnalı 2000, №2, s.82

məsələ qoyur. Müxtəlif qrupların mədəniyyət hadisəsinin müxtəlif cür qiymətləndirməsi faktına görə idealist fəlsəfənin və sosiologiyanın əksər istiqamətləri belə nəticəyə gəlirlər ki, prinsip etibarı ilə bu hadisələrə obyektiv qiymət vermək mümkün deyil və bununla da onlar mədəniyyətdə relyativizmi və subyektivizmi təbliğ edirlər. Mədəniyyəti sərvətlərinin bu və ya digər qrupun sosial praktikası ilə şərtlənməsinin əsasını həm mədəniyyət sərvətlərinin müxtəlif sistemlərinin mövcudluğunun və fəaliyyətinin obyektiv özülü, həm də mənəvi istehsal məhsullarını obyektiv qiymətləndirmə kriteriləri təşkil edir. Belə kriterilər qabaqcıl, inqilabi adamların praktikasıdır. Bu xalqın sərvətlər sistemi mədəniyyət hadisələrinin obyektiv qiymətini daha dəqiq adekvat əks etdirir. Çağdaş mədəniyyətinin obyektiv suratdə əsl dəqiq elmi qiymətini vermək mümkündür. Həmin mövqelərdən adı çəkilən kriterilər əsasında keçmiş mədəniyyətinin bir çox hallarını tam hüquqla «antimədəniyyət» adlandırmaq təsadüfi deyildir.

İctimai münasibətləri əks etdirən, həm də müəyyən mədəniyyət normaları kimi çıxış edən mədəni sərvətlər requlyativ rol oynayır. Hələ Hegel güman edirdi ki, insan fəaliyyətinin mədəniyyəti bu fəaliyyətin ümumi normalarına yiyələnməkdən ibarətdir. Bu mənada Hegelin belə bir fikrini də şərh etmək lazımdır ki, «mədəni adamlar» hamının elədəyini etmək imkanına malik adamlardır.[112] Ancaq belə şəraitdə insan əsl fəaliyyət azadlığı əldə edir. İnsana müəyyən mədəniyyət normaları onun cəmiyyətdə uğurlu mövqeyi üçün zəruridir. Mədəniyyətin normativ tərəfinə elementar təmizlikdən cəmiyyətdə, yaxud sosial qrupda qəbul olunmuş davranış qaydalarına riayət etməkdən başlayan, insanın mənəvi aləminə, dünyagörüşünə, biliyinə, bacarığına sə-

[112] Гегель, Соч., М-Л.: 1934, с.7, с.216

riştəsinə, əməyinin keyfiyyətinə verilən tələblərlə qurtaran geniş dairədə tələblər daxildir.[113]

Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyət normaları onların zahiri ifadəsində özünəməxsus, bəzən çox mürəkkəb simvolika, müəyyən əlamət sistemi nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə, mənəvi sərvətlərin istehsalı, qorunması, yayılması, mübadiləsi və istehlakı üçün cəmiyyətdə sosial təsisatlar müxtəlif mədəniyyət müəssisələri və təşkilatları yaradırlar ki, onlar vəzifəsinə görə tipologiyaya bölünür. Zəruri sosial təsisatlar (nəşriyyat, kinostudiya, yaradıcılıq ittifaqları, elmi-tədqiqat müəssisələri, həvəskar yaradıcılıq birlikləri, xalq yaradıcılıq kollektivləri, dərnəklər və s.) mənəvi istehsal üçün yaradılır. Digər təsisatlardan (kinoteatrlar, lektoriyalar, konsert və qastrol birlikləri və s.) mədəniyyəti yaymaq və istehlak etmək üçün istifadə olunur. Bu funksiyalar məktəb, kitabxana və muzey kimi təsisatlar üçün də əsasdır. Bununla belə mədəniyyət müəssisələrinin bu bölgüsü nisbidir: mədəniyyət müəssisəsi daha yox yarımfunksionaldır, ona görə ki, eyni vaxtda həm mədəni sərvətlər istehsal edir, həm də yayır (teatrlar, klublar, filarmoniyalar, ali məktəblərin kafedraları və s.).

Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyət sistemində habelə mədəni fəaliyyəti təşkil edən və planlaşdıran, mədəni prosesi idarə edən xüsusi müəssisələr mövcuddur. Onlara elmi və bədii tənqid kimi spesifik sosial təsisat da qoşulur. Elmi və bədii tənqid mənəvi istehsalı həyata keçirən adamların fəaliyyətinə, habelə geniş xalq kütlələrinin mədəni sərvətlər istehlakına təsir göstərir, onların estetik zövqünü müəyyən qədər formalaşdırır, yüksək mənəvi tələbat tərbiyələndirir. Bununla da tənqid mədəniyyətin cəmiyyətdə öz funksiyasını yerinə yetirmə prosesinin tənzimlənməsində iştirak edir.

[113] Mədəniyyətin Marksizm-leninnizm nəzəriyyəsi. S.36

Gördüyümüz kimi mədəniyyət ssiteminin bütün funksional elementlərində müstəqim və əks-əlaqə var. Mədəniyyət sərvətlərinin istehsalı nəticə etibarilə onların istehlakını da müəyyən edir. lakin eyni zamanda xalq kütlələrinin mədəni sərvətlər istehlakçılarının artaq tələbatı mənəvi istehsala əks-təsir göstərir ona müəyyən tələblər verir. Bu təsir mədəni prosesi idarəetmə orqanları və mədəniyyəti yayan təsisatların vasitəsilə ifadə olunur. Bununla belə bizim cəmiyyətdə mədəni sərvətləri yaradanlarla içstehlak edənlər arasında ən müxtəlif formalarda birbaşa əlaqə daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Qərbdə idarəetmə orqanları, tənqid və mədəniyyət müəssisələri birinci növbədə hakim elitanın ideologiyasını əks etdirən, onların mənafeyinin ifadəçisi olan mədəniyyət əsərlərinin təbliğinə xidmət edir. Müəyyən səbəbə görə razı salmayan, siyasətlə düz gəlməyən əsil mədəniyyət sərvətlərinin istehlakçılara yolu üzərində bir növ sipərə çevrilirlər.[114]

Mədəniyyətin mənimsənilməsi məsələsi sosial qarşılıqlı təsir və informasiya mübadiləsi konsepsiyasında xüsusi yer tutur. Bu problemin əhəmiyyətinin fundamentallığı haqqında rəylər müxtəlifdir. Həyati mühitin mənimsənilməsi mədəni təcrübənin nəsildən-nəslə ötürülməsi siyasətdə mühüm yer tutur.[115]

Mədəniyyət problemində ənənənin rolu haqqında çox deyilsə də onun əvəzsizliyi barədə heç kimdə şübhə doğura bilməz. Lakin burada mühüm vəzifə ənənə mexanizminin fəaliyyətidir. Adətən nəsildən-nəslə ötürülən mədəni təcrübə

[114] Mədəniyyətin marksizm- leninizm nəzəriyyəsi. S.45-46

[115] Культурная (социальная) антропология. М., Академический Проект. 2004, с.268

nisbətən dəyişməzdir. Bu bir çox nəslin ömründə dəyişməz olaraq qalmaqdadır.[116]

Mədəniyyətə sistemli yanaşma onun daxili ziddiyyətləri səbəb olduğu bir keyfiyyət halından digərinə doğru tarixi hərəkətdə nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Bu, mədəniyyət haqqında obyektiv konsepsiyanı müasir fəlsəfənin bir sıra istiqamətləri üçün səciyyəvi metafizik konsepsiyalardan əsaslı surətdə fərqləndirir. Müasir filosofların arasında bu gün də elələri var ki mədəniyyətin inkişafını, insanın aləm ilə münasibətlərinin və bu münasibətlərin mədəni nəticələrini təbliğ edirlər. Onların fikrincə, mədəni formaların yalnız təzahürləri, rəmzi ifadələri dəyişir, məzmunu isə insana verilmişdir və sabit qalır. Həmin tədqiqatçılar arasında yayılmış daha bir mədəniyyət konsepsiyası mədəniyyətin dinamikasını yalnız tsiklik hərəkəti kimi qəbul edir. Onun tərəfdarları bu fikirdədirlər ki, hər bir mədəniyyət yaranır, müəyyən hallara düşür və məhv olur. Belə tsiklik hərəkət hər dəfə yenidən baş verir.

Mədəniyyəti dəyişməz, yaxud eyni dəyişikliklər təkrar olunan bir proses kimi qiymətləndirən kulturoloji konsepsiyalarının əksinə olaraq, müasir nəzəriyyə mədəniyyətin mövcudluğunu insan fəaliyyətinin tarixi prosesində həyata keçirilən və ictimai həyatın mütərəqqi tendensiyalarını əks etdirən irəliyə hərəkət kimi şəxsiyyətin inkişafı üçün yeni imkanlar açılması kimi nəzərdən keçirir. İnsanlar mədəniyyəti onların sosial təbiətindən irəli gələn öz mühitin və öz-özlərini təkmilləşdirmək səyi ilə yaradır və dəyişirlər. Bu səyin koknret məzmunu hər bir tarixi dövrdə ictimai inkişafın obyektiv tələbləri ilə dəqiqləşir.

Müasir dövrdə müstəqillik illərində şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı məsələsi, bütövlükdə insanların mədəniyyət

[116] Проблемы културного наследования в философской теории и практике современного Запада. М., 1989, с.116

müəssisələrində öz elmi, mənəvi, bədii-estetik inkişafı məsələsi bir çox aspektlərdən təhlil edilir, öyrənilir, yeni-yeni formalar, metodlar axtarılır. Düzdür, əvvəllər də mədəniyyət müəssisələrinin işi, fəaliyyəti, insanların asudə vaxtlarının səmərəli təşkili, onların hərtərəfli inkişaf məsələsi əsas vəzifə kimi istiqamətləndirilirdi. Bu gün isə müstəqil Azərbaycanın öz milli mədəniyyətinin milli mentalitetinin geniş surətdə öyrənilməsi, hər bir şəxsə şamil edilməsi mədəniyyət müəssisələrimizin əsas vəzifəsi kimi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur.[117]

Mədəni tərəqqi

Mədəni tərəqqi həm də obyektiv tarixi qanunauyğunluğu mədəniyyət varisliyinin təsiri səbəbəindən baş verir. O, ictimai-iqitsadi formasiyalar dəyişən zaman keçmiş dövrlərin mədəni nailiyyətlərinin qorunub saxlanılmasını, ötürülməsini və yaradıcılıqla mənimsənilməsini və bunun da əsasında yeni ictimai tələblərə uyğun mədəniyyətin təşəkkül tapmasını zəruriləşdirir.

Mədəni tərəqqinin mənbəyini şüurun, ideyaların avtonom inkişafında görmək səhvdir. Mədəniyyət konsepsiyası elmi insanların mənəvi aləminin, dünyagörüşünün inkişafının istehsal üsulundakı dəyişikliklərdən asılı olduğunu qeyd edir. Mənəvi istehsalın müəyyən tipi maddi istehsalın müəyyən tipi ilə əlaqədar olduğu kimi, mədəni tərəqqi də iqtisadi və sosial tərəqqi ilə əlaqədardır. Məhz cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrindən ictimai münasibətlərdə, birinci növbədə istehsal münasibətlərində dəyişikliklər elmin, inkişafına, şəxsiyyətin mənəvi inkişafına dair adamların təhsil

[117] Sübhi kəngərli. Müstəqillik. mədəniyyət müəssisələri və şəxsiyyətin inkişafı. Mədəni-maarif. 2006. №5. s.5

səviyyəmin, peşə ixtisasının yüksəlməsinə dair və s. yeni tələblər irəli sürür.

İqtisadiyyatın yüksək səviyyəsi mənəvi həyatın zənginləşməsi üsün maddi şərait yaradır. Bu şəraitdən istifadə edilməsi istehsal münasibətərinin xarakterindən asılıdır. Onlar fərdi əhatə edən ictimai mühitin humanistləşdirilməsi əsasında inkişaf edir. Mədəniyyətin irəliləyişi öz növbəsində maddi istehsala təsir göstərir, ictimai həyatın bütün sahələrində yüksəlişə şərait yaradır. Bu təsir özünü müasir elmi-texniki tərəqqi timsalında daha əyani göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sosial-iqtisadi tərəqqi mədəni tərəqqi ilə əlaqədar osla da onun eyni deyildir. Mədəni tərəqqi üçün özünün əlamətləri və qanunauyğunluqları səciyyəvidir. Onları müəyyənləşdirən cəhət odur ki, tərəqqinin özəyi insanın inkişafıdır. Bir ictimai varlıq olan insana isə dünyanı dəyişdirməkdə və özünü təkmilləşdirməkdə ona kömək edən mənəvi sərvətlər lazımdır.

Özünün inkişaf məntiqi olan formalaşmış sistem kimi mədəniyyət ağrılı artım, enmə və anormal inkişaf mərhələlərini keçirə bilir və keçirir. Belə tənəzzül edən mədəniyyət tipi bu gün ekoloji şüurdan əlavə feminizmin və genderin nümayəndələri tərəfindən kəskin tənqidə məruz qalır. Bizim planetin ən müxtəlif guşələrində bərqərar olmuş mədəniyyət tipi müşahidə olunan fərqlərə baxmayaraq, feminizm tərəfindən qüvvə, mübarizə və praqmatik rasionalizmin müstəsna maskulin dəyərlərinə əsaslanmış patriarxal hal kimi təyin olunur. Bu dünyagörüşü, mədəniyyətin bu tipi bəşəriyyəti əvvəllər artıq yönəltmiş, indi isə çıxılmaz tarixi dalana salmaqdadır. Mədəniyyət dəyərlərinin oriyenterinin dəyişməsi məcburiyyət qarşısında özündə qadın tolerantlığı, intuisiyası, təbiətə yaxınlığı və məhəbbəti cəmləşdirən, istər qadına qarşı, istərsə də təbiətə qarşı kişi aqressivliyini rədd edən

ekofeminizm kimi mürəkkəb dünyagörüşü sistemini bəşəriyyət tərəfindən inkişaf etdirir.[118]

Mədəni tərəqqi bilavasitə mənəvi istehsalın inkişafındı, mənəvi sərvətlərin yalnız kəmiyyətinin artması ilə məhdudlaşmayan, onların yaradılması, bölgüsü, mübadiləsi və istehsaldakı sisteminin keyfiyyətcə dəyişdirilməsindən ibarət olan proseslərdə öz əksini tapır. Əlbəttə, mədəni tərəqqinin öz kəmiyyət ifadəsi vardır. Ancaq, mənəvi sərvətlərin kəmiyyətcə yığımı mədəni həyatda, keyfiyyət dəyişikliklərini, son nəticədə isə mənəvi istehsalın köhnə tipindən yeni tipinə, mədəniyyətin yeni tarixi tipinin formalaşmasına keçməsini hazırlayır. Buradan belə nəticə çıxır ki, mədəni tərəqqini yalnız tutaq ki, tədris müəssisələrinin, yaxud nəşr edilmiş kitabların sayı kimi göstəricilərlə ölçmək olmaz. Mənəvi sərvətlərin məzmununda, xarakterində və cəmiyyətdə onlardan istifadə məqsədlərində dəyişikliklər çox mühüm birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Axı mədəni tərəqqidə başlıca məsələ insanların mənəvi və intellektual təkmilləşməsidir.[119]

Bütövlükdə isə həm inkişaf həm də, onun bir hissəsi olan mədəni tərəqqi çox mürəkkəb və ziddiyyətli prosesdir. Mədəni tərəqqi bu ziddiyyətli prosesdən kənarda mövcud ola bilməz.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti, dünyanın sayılıb-seçilən və dövlət xadimlərindən biri Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci for-

[118] Solmina Dadaşova, Oktay Sultanov. Kulturologiya mədəniyyət siyasətinin metodoloji əsası kimi. // Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım Layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27- 29 iyun. 2001-ci il, s.78

[119] Mədəniyyətin Marksizm- Leninizm nəzəriyyəsi. S.51-52

mundakı niqtində söylədiyi «hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün vətəni sevməlidir, ölkəni sevməlidir, dilimizi sevməlidir, dinimizi sevməlidir, milli ənənələrimizi sevməlidir»- sözlərində milli-mənəvi dəyərlərə verilən yüksək qiymət öz parlaq ifadəsini tapmışdır, yəni bunlardan yaranan ümumi fikir tərif, yaxud ensiklopedik ədəbiyyata xas olan definisiya formasında elə dəqiq deyilmişdir ki, onu nə dəyişmək, nə də başqası ilə əvəz etmək olar. Şübhəsiz bu sözlər belə ardıcıllıqla ona görə seçilmişdir ki, onlardan doğan ülvi istəklər müstəqilliyimizi itirdiyimiz 200 ilə yaxın bir dövrdə (əlbəttə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 23 aylıq mövcudluğu istisna edilməklə) həmişə ürəklərdə yaşamış, qövr eyləmiş, lakin heç vaxt sönməmiş və unudulmamışdır. Müstəqil yaşadığımız, millətlər içində imzamızın olduğu indiki xoşbəxt günlərimizdə o hissələri bir daha yada salaraq, onların qədrini daha çox bilmək üçün səylərimizi bir qədər də artırmalıyıq.

Heç də təsadüfi deyildir ki, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli-demokratik hərəkatın genişləndiyi bir zamanda çar mütləqiyyətinin müstəmləkəçilik siyasətinin qismən də olsa qarşısını almaqda, vahid mentalitet əsasında formalaşmış mənəviyyatımızın amansız təcavüzlərdən qorunmasında məhz yuxarıda sadalanan, millət kimi varlığımızı nümayiş etdirən milli-mənəvi dəyərlərimiz bir yardımçı, kömək dayaq olmuş və bizi əriyib yox olmaqdan xilas etmişdir.

Tarixi təcrübə, əsrlərin, minilliklərin sınağı, istər qədim, istər orta əsrlər, istərsə də yeni tarix, xüsusən XVIII-XX əsrlərin hadisələri göstərir ki, mədəniyyətin mədəni irsin, onlara münasibətin, mədəniyyət sahəsində aparılan siyasətin dövlət üçün onun tərəqqisi nailliyyətləri üçün müstəsna əhəmiyyəti vacibdir. Öz etnik mədəniyyətinə, xalqının mədəni irsinə, milli mədəniyyətə, həm də digər xalqların mədəniyyətinə, dünya mədəniyyətinin əldə et-

diyi təcrübə və nailiyyətlərə əsaslanan dövlət, onun başçıları uğurlar əldə edir və əksinə bunlara xor baxan, qiymətləndirməyən, bir tərəfli qəddar millətçilik edən digər milli mədəniyyətləri isə sıxışdıran, əzən məhv edən hakimlər nəhayətdə məğlub olur, tarix səhnəsindən rüsvayçılıqla gedir, lənətlənirlər.[120]

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü mədəni siyasət

Məlum olduğu kimi, 1918-ci il mayın 28-də yaranan Azərbaycan Xalq cümhuriyyəti mövcud olduğu 23 ay ərzində Azərbaycanda müasir cəmiyyət qurmağa, demokratik hüquqi dövlət yaratmağa, bir sözlə Məmməd Əmin Rəsulzadənin sözləri ilə desək, «misli Avropada təqlid olunmayan həqiqi bir Xalq Cümhuriyyəti» yaratmağa və onun uğurlarından bəhrələnməyə can atmışdır.

Haqqında söhbət açdığımız dövrdə milli mədəniyyətin inkişafına ciddi əhəmiyyət verilməsi xüsusilə vurğulanmalıdır. Eyni zamanda həqiqət olan budur ki, Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyət nümayəndələrinin, daha doğrusu bu dövlətin qurucularının çoxu həmin dövrün mədəniyyətinin yaradıcıları olmuşdular. Şərq bünövrəsinə söykənmiş mədəniyyətin oyanışı bir çox sahələrdə – elmdə, təhsildə, mətbuatda, nəsrdə, poeziyada, dramaturgiyada, musiqidə və s. özünü göstərirdi. Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi (1918), Bakı Dövlət Universiteti (1919), Azərbaycan Dövlət teatrı (1919), «İstiq-

---

[120] Fuad Qasımzadə. Mədəniyyət siyasəti və Azərbaycan xalqının mədəni irsi. «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosisiyası. «Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə açıq cəmiyyət institutu- Budapeşt SOROS fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. Bakı 27-29 iyun, 2001-ci il. S.68

lal» muzeyi (1919), «Teatr xadimləri cəmiyyəti» (1919), «Teatr üzrə ədəbiyyat komissiyası», «müsəlman mühərrir və Ədiblər cəmiyyəti», «Yaşıl Qələm» ədəbi birliyinin, yüzlərlə məktəblərin açılması milli rəmzlər olan qerb, bayraq və himnin, döş və xatirə medllarının təsis edilməsi, 200-ə yaxın qəzet və jurnalın nəşr olunması, Bakının baş memarı Zivər bəy Əhmədbəyovun təşəbbüsü ilə erməni vəhşilərinin basqını nəticəsində tamamilə dağıdılmış Şamaxı şəhərinin bərpa edilməsi məqsədilə «Yeni Şirvan cəmiyyəti»nin, həmçinin Bakının abadlaşdırılması üçün «şəhər Bağlar cümhuriyyəti»nin təsis olunması, «islam Abidələrini sevənlər və Qoruyanlar cəmiyyət»nin yaradılması, parlamentdə mətbuat haqqnıda qanunun qəbul edilməsi, Qori seminariyasının Azərbaycan bölməsinin Qazaxa köçürülməsi, 100 nəfər tələbənin ali təhsil almaq üçün xarici ölkələrə göndərilməsi, digər 100 nəfərin isə İstanbula göndərmək üçün hazırlanması, teatr rəssamlığının müstəqil bir peşə kimi ayrılması, əlifbi islahatı barədə konkret təkliflər irəli sürülməsi, dünya ədəbiyyatı klassiklərinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunması – bütün bunlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına yönəldilmiş böyük işlərinin yalnız qısa xülasəsi sayıla bilər.[121]

Qeyd etmək lazımdır ki, 1918-1920-ci illərdə poeziya, nəsr və dramaturgiya Azərbaycan mədəniyyətinin ən sürətlə irəliləyən sahələrinə çevrilmiş, ədəbiyyat tarixi problemlərinə maraq olduqca güclənmişdi. Bu sahələrdə milli-mənəvi dəyərlərə söykənən çoxsaylı əsərəlirn yaranması müstəqilliyin əldə olunması iftixarından meydana gələn çox mühüm bir prosesin – milli mədəniyyətin, ədəbiyyatın öyrənilməsi-

[121] Azərbaycan Respublikası. (1991-2001). B., XXI Yeni nəşrlər evi. 2001, s.292-293

nin və təbliğinin son dərəcə vacib olduğunun dərk edilməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Məlum olduğu kimi, milli müstəqillik ərəfəsi və dövründə milli mədəniyyətin oyanışı istiqlal şüurunu və istiqlal hərəkatını hazırlayan, formalaşdıran və istiqamətləndirən başlıca amilə çevrilmişdir. Azərbaycançılıq ideyası mədəniyyətdə, bədii ədəbiyyatda yaranmış sonra isə dövlət quruculuğu gedişində həyata keçirilərək gerçəkləşmişdi. Məhz o illərdə mədəniyyətin oyanışı onun sonrakı intibahının hazırlanmasında güclü təkan rolunu oynamışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə yüksək qiymət verən dövlət başçımız onun Azərbaycan tarixindəki rolundan bəhs edərkən demişdir: «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürkkəb ictimai-siyasi şəraitində cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır, onun qısa müddətlə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdı. Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqililk fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu».

Qeyd etmək lazımdır ki, 1920-ci aprelin 28-də Azərbaycanda sovet hakimiyyəti elan edilməsi ilə ölkədə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması məsələsi əsl mənada ciddi sınaqlardan çıxmalı oldu. rusiya sovet hökümətindən asılı olan Azərbaycan sovet sosialist respublikası höküməti 1920-ci və 1922-ci illərdə formal olsa da müstəqililyini qoruyub saxlaya bildiyindən və həmin dövrdə hökümətə Azərbaycan xalqının böyük oğlu Nəriman Nərimanovun başçılıq etdiyindən milli-mənəvi dəyərlərimizdən, onların qorunub saxlanmasının vacibliyindən dövlət səviyyəsindən az da olsa, danışmaq mümkün olurdusa, 1922-ci ilin

sonunda Azərbaycan artıq üzvü olduğu ZSFSR tərkibində SSRİ-yə daxil edilidkdən sonra ümumiyyətlə, azərbaycançılıq, soykökə qayıdış, milli-mənəvi dəyərlər mövzularında hər hansı söhbət açmaq belə millətçilik kimi damğalanır və təqib olunurdu. XX əsrin 20-30-cu illər repressiyaları qurbanlarının əksəriyyətini təşkil edənlər elə milli ruhu və dəyərlərini qoruyub saxlamış adamlar olmuşdular. Dövlət başçısı Heydər Əliyevi həmin dövrdən danışarkən demişdir: «bu dövr çox mürəkkəb, ziddiyyətli dövr - bir tərəfdən, hakim rejimin represiyaları, xalqımızın ənənələrinə, mənəviyyatına göstərilən təzyiqlər, məhrumiyyətlər və məhdudiyyətlər, ikinci tərəfdən isə, eyni zamanda xalqımızın böyük inkişaf yolu olmuşdur».

Əlbəttə, sovet hakimiyyəti illərində nailiyyətlərimiz də olmuşdu, xalqımız savadlanmış, onun mədəni səviyyəsi yüksəlmiş, Azərbaycanın böyük elmi yaranmış, respublikamızın milli mədəniyyəti yüksək səviyyələrə qalxmışdır. Lakin bunlar kommunist ideologiyasının rəhbər və istiqamətverici rolunu tanımaq şərtilə əldə edilmişdi. Çünki başqa cür düşünmək belə olmazdı. Milli-mənəvi dəyərlər, soykökə qayıdışla bağlı hər hansı müstəqil ideyalarla çıxış etmək sadəcə olaraq qadağan idi.[122]

Məlum olduğu kimi, 1991-ci il oktyabrın 18-də SSRİ-nin dağılması ərəfəsində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktının elan eldilməsi ilə Azərbaycan yenidən itirilmiş istiqlaliyyətini özünə qaytarsa da, istər daxili, istərsə də xarici siyasətində əsl müstəqilliyə nail ola bilmədiyi kimi, dövlət səviyyəsində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və yaşadılması üçün də əslində heç bir iş görülmürdü. Elə bil hamı hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmaqla məşğul idi. Heç kimi fikirləşmirdi ki, Azərbaycan vətəndaşı Şərqdə birinci olaraq öz müstəqil demokratik dövlə-

[122] Azərbaycan respublikası. (1991-2001) s.1293-294

tini yaratmış, lakin onu daxili ziddiyyətlər və mürəkkəb beynəlxalq şərait üzündən cəmi 23 ay saxlaya bilmişdi. 70 il keçdikdən sonra yenidən əldə etdiyimiz müstəqilliyimizin əldən verə bilərdik. Bir xalq kimi ümumiyyətlə dövlətçilikdən əlimizdə çıxa bilərdi. Nəticədə ölkəmizin ərazisinin 20 faizi Ermənistan tərəfindən işğal olundu, bir milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkünlərimiz çadırlarda ağır vəziyyətdə yaşamağa məcbur edildi, ölkəni seperatçılıq meylləri bürüdü, hakimiyyət böhranı vətəndaş müharibəsinə səbəb oldu. Azərbaycanın başının üstünü yenidən öz müstəqillyini itirmək təhlükəsi yarandı.

Heydər Əliyev mədəniyyət siyasətinin qurucusudur

Belə bir ağır şəraitdə xalqın təkidilə tələbi ilə 1993-cü il iyunun 15-də hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev qısa müddətdə bütün bu neqativ hallara son qoyaraq hər cür separatçılıq meyllərini aradan qaldırdı, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyi bərqərar etdi, iqtisadiyyatı fəlakətli vəziyyətdən qurtarmaq üçün islahatlar proqramını işləyib hazırladı və həyata keçirməyə başladı ölkənin təbii sərvətlərindən xalqın faydalanması üçün inkişaf etmiş dövlətlərlə çoxsaylı neft müqavilərinin bağlanmasına, Ermənistanla müharibədə atəşkəs əldə edilməsinə nail oldu. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması şərtilə Ermənistanla müharibəyə son qoymaq üçün fəal sülh siyasəti yeritmək mövqeyini bütün dünyaya bildirdi. Həmin siyasət dünya birliyində, beynəlxalq təşkilatlarda yaxşı qəbul edildi. Hazırda dünyanın ən aparıcı dövlətləri Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyir və onu müdafiə edirlər.

Bütün məsələlərdə olduğu kimi, milli-mənəvi dəyərlər məsələsinə münasibətdə də Heydər Əliyevin mövqeyi aydın

və qətidir: «Müstəqilliyi elan etmək, onun qorunması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində dövlət tədbirləri həyata keçirmək nə qədər vacib olsa da, əsl müstəqilliyi qazanmaq üçün bu, hələ azdır.

Gərək hər bir insan və xüsusən gənc nəsil müstəqilliyin nə qədər müqəddəs olduğunu bütün varlığı ilə dərk etsin, onu qorumaq və möhkəmləndirmək üçün hər cür qurban verməyə hazır olsun. Bunun üçün isə o, lik növbədə yüksək mənəviyyvata malik olmalıdır, xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri onun şəxsiyyətinin mahiyyətini təşkil etməlidir. O, azərbaycançılığın, mənsub olduğbu Azərbaycan xalqının mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin, elminin nə olduğunu dərindən bilməlidir». Bu bütün sahələrdə özünü göstərməli idi.

Müstəqillik illərində biz dövlət başçımızın bu dəyərli tövsiyyələrini rəhbər tutaraq milli-mədəni irsimizi, tariximizi, milli sənətimizi ideoloji buxovlardan və qadağalardan xilas etmək yolunda çox uğurlu addımlar ata bilmişik.

Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərinə yiyələnməklə gənc nəslin milli ruhda tərbiyə olunması məsələsi dövlət başçımız tərəfindən əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürülmüşdür. Dövlət başçısı bu məsələdən bəhs edərkən belə deyirdi: «Gənclərimiz milli ruhlda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz». Maraqlıdır ki, Heydər Əliyev tariximizdən bəhs edərkən onu mənəviyyatımızla sıx əlaqədə görür və göstərir ki, xalqımızın tarixinin əsasını təşkil edən bütün mərhələlərdə yüksək mənəviyyat olmuşdur və keçmiş tariximizdən bizə qalan simaları bu gün dünyada məşhurlaşdıran da, bizim

üçün nümunə edən də onların yüksək mənəviyyatıdır, yüksək amallarıdır.[123]

Qeyd etmək lazımdır ki, milli-mənəvi dəyərlərimizin mənimsənilməsində doğma dilimizin rolu olduqca möhtəşəmdir. Doğrudan da, sovet hakimiyyəti vaxtında bütün milli dillər kimi Azərbaycan dilinə münasibətdə də böyük ədalətsizliklərə yol verilmiş, ayrı-ayrı vaxtlarda isə Azərbaycan dilinin qanuni hüququnun özünə qaytarılması üçün göstərilən cəhdlər Moskvanın ciddi müqavimətinə düçar olurdu. Azərbaycan rəhbəri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1978-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyası qəbul olunarkən, orada Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu təsbit olunmuşdu. Eyni zamanda sovetlər İttifaqının ümumi dili – rus dili hakmi dil olduğundan Azərbaycan dilinin respublikada dövlət dilinə çevrilməsi yolunda çoxlu manеələr meydana çıxmışdı. Ancaq müstəqillik illərində bilavasitə dövlət başçımızın hərtərəfli qayğısı sayəsində Azərbaycan dilinin bütün hüquqları özünə qaytarıldı, eyni zamanda doğma dilimiz barədə AXC- Müsavat hakimiyyəti dövründə yol verilmiş əllaməliklərə son qoyuldu. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq referendumu əsasında qəbul olunmuş ilk Konstitusiyasında (maddə 21) təsbit olundu ki, «Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir».

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi sistemində 1 ali məktəb, 1 kollec, 184 uşaq musiqi, 48 incəsənət, 2 rəssamlıq, 1 bədii sənətkarlıq və incəsənət məktəbi, cəmi 235 məktəb fəaliyyət göstərir. Onlardan 39 məktəb Bakı şəhərində 170 məktəb respublikanın şəhər, rayon və kəndələrində 26 məktəb Naxçıvan muxtar Respublikasında yerləşir. Məktəblərdə 70.000-dən çox şagird təhsil alır. Qaçqın və məcburi

[123] Azərbaycan Respublikası. 1991-2001, s.295-296

köçkün rayonların 50 məktəbi öz fəaliyyətlərini müxtəlif şəhər və rayonlarda davam etdirirlər. Mədəniyyət sahəsinin ardıcıl inkişafının təmin olunmasında yaşlı nəsillərin əldə etdiyi təcrübənin layiqincə dəyərləndirilməsi və gənc nəslə ötürülməsinin təmin edilməsi respublikada mövcud olan üçpilləli (ibtidai, orta, peşə və ali peşə) mədəniyyət və incəsənət təhsili sisteminin və şəbəkəsinin kompleks şəkildə müasirləşdirilməsi labüdür. Bütün bunlar nəzərə alınaraq təhsil və insan resurslarının inkiqafını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı əsas məqsədlər müəyyən edilir.

-Azərbaycan mədəniyyət xadimlərinin və incəsənət ustalarının maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi onların fəal yaradıcılıqları üçün şəraitlərin yaradılması;

- təhsil və ixtisasartırma sisteminin təminləşdirilməsi xarici ölkələrdə təcrübəkeçmə səfərlərnin keçirilməsi və tanınmış əcnəbi mütəxəssislərin dəvət edilməsinin təşkili;

-uşaqlar və yeniyetmələr üçün müxtəlif növ ixtisaslaşdırılmış müsabiqələrin festivalların və s. təşkili yolu ilə gənc istedadların üzə çıxarılması.[124]

Azərbaycan dilinin dövlətə deyil, Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün xalqlara eyni dərəcədə sədaqətlə xidmət etməsi milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və tərəqqisi baxımından yeni və mühüm bir mərhələni təşkil edir.

Müstəqil dövlətimiz üçün taleyüklü məsələlərin həyata keçirilməsi tarixmizin bir çox qaranlıq səhifələrini açmaqla kamilliyimizi tam müəyyən etməyi, milli kökləri ilə bağlı yeni təfəkkürlü gənc nəsil yetişdirilməsini zəruri edir. Müstəqilliyimizin sonuncu 16 ilində keçid dövrünün bütün çətinliklərinə ağır proseslərinə baxmayaranq, prezidentimizin dəyərli tövsiyyə və göstərişlərini həyata keçirərək tarixi keçmişimizin çox qiymətli səhifələrini açıb xalqa göstərməyə

[124] 2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası. Mədəni-maarif. 2006, №11, s.7-8

çatdırmaq yolunda uğurlu addımlar ata bilmişik. Xalqmızın hər bir övladı öz tarixi keçmişini, varisi olduğu mədəni irsi daha dərindən öyrəndikcə böyük qürar hissi duymağa başlayır və sözsüz ki, bununla fəxr edir.

Sovet hakimiyyəti illərindən qalan ən ağır, çətin problemlərdən biri bu müddət ərzində dinimizdən məhrum edilməyimiz olmuşdur. Ancaq dini heç kəs unutmamışdır, dini əxlaqı öz qəlbində, ürəyində yaşatmışdır. Müstəqilik əldə olunan kimi müqəddəs dinimiz – islam sürətlə inkişaf etməyə başlayıbdır. Məlumdur ki, yaxın keçmişin uzun sürən totalitar rejimi, ateizm ideologiyası, xüsusən də islam dininin sərbəst fəaliyyəti üçün ciddi qadağalar qoymuşdu. Azərbaycan SSR-də əhalinin mütləq əksəriyyəti islam dininə mənsub olduğu halda rəsmən fəaliyyət gösrərən 53 dini icmadan ancaq 18-i islam dini təşkilatı idi. Həmin dövrdə Azərbaycanda 31 xristian dini təşkilatı və təriqəti, 4 yəhudi dini təşkilatı qeydə alınaraq fəaliyyət göstərirdi.

Xalqımız dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra ölkəmiz insan hüquq və azadlıqları, o cümlədən vicdan və dini etiqad azadlığı beynəlxalq standartlara uyğun bərpa edilmişdir. Dini etiqad azadlığı Azərbaycan siyasətində demokratik hüquqi cəmiyyət quruculuğunun zəruri atributu kimi dərk edilir və bu sahədə Azərbaycan respublikası Konstitusiyası, həmçinin «Dini etiqad azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq ardıcıl mütərəqqi tədbirlər həyata keçirilir. Bütün sahələrdə respublikada mədəniyyət inkişaf etdirilir.

Azərbaycan kinosu böyük və zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. Sovet məkanında yaşadığımız 70 il ərzində kinomuz sovet kinematoqrafiyasının tərkib hissəsi kimi təşəkül tapıb inkişaf etmiş və fəaliyyət göstərmişdir. Həmin dövrdə Azərbaycan kinosu sovet ideologiyası ilə sıx bağlı olmuş-

dur. Bu da təbiidir. Sovet ideologiyası nəinki insanların psixologiyasına, həm də istehsal olunan filmlərin mövzusuna, ideyasına öz güclü təsirni göstərmişdir. Azərbaycan kinosunun tarixi də kinomuzun, tarixi ilə məşğul olan elm sahəsi də bundan yan ötməmişdir.

Azərbaycan müstəqilik əldə edəndən sonra apardığımız tədqiqatlar, elmi axtarışlar nəticəsində əldə etdiyimiz faktları birmənalı şəkildə sübut etdi ki, Azərbaycan kinosu, hələ XIX əsrin sonlarında yaranıb və öz təsdiqini tapmışdır.[125] Burada din mövzusu da öz əksini tapa bilmişdi.

İslam dinini bəşəriyyətə bəxş etdiyi mənəvi dəyərlərin əhəmiyyətindən və onların öyrənilməsinin vacibliyindən bəhs edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin hələ 1996-cı il fevralın 2-də müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda söylədiyi fikirlər bu gün üçün də çox aktual səslənir. «Bizim konstitusiyamıza görə ölkəmizdə dünyəvi dövlət qurulur, din dövlətdən ayrıdır. Təbiidir ki, bütün dünyəvi ölkələrdə bu belədir. Bu, heç kəsdə təəccüb doğurmasın. Bu, bizim dinə münasibətdə başqa bir mövqe tutmağımızı göstərmir. Ancaq gənclərimizin islam dininin mənimsənilməsi üçün, hesab edirəm ki, lazımi tədbirlər görülməlidir. Çünki bu tədbirlərin olmaması nəticəsində bəzi mənfi hallar meydana çıxır, ayrı-ayrı qruplar gənclərə fanatizm əhval-ruhiyyəsini aşılamaq istəyirlər və bunlar da bizim gənclərin tərbiyəsinə zərər vurur. Ona görə də islam dininin məktəblərdə tədris olunması, hesab edirəm ki, günün tələblərindən biridir və bu barədə Təhsil Nazirliyi, müvafiq təşkilatlar düşünməlidirlər, lazımi tədbirlər görməlidirlər. Yəni bizim gənclərimiz dinimizi olduğu kimi öyrənməli, qəbul etməli və ondanı istifadə etməlidirlər. Biz heç vaxt yol verə bilmərik ki, ayrı-ayrı şəxslər, ayrı-ayrı qüvvələr öz şəxsi mənafelərini güdərək islam dini pərdəsi altında Azərbaycan gənclərinin tərbiyəsinin zədələnməsinə gətirib çıxarsınlar».[126]

[125] Mədəni- Maarif. №5, 2004, s.31

Bizə elə gəlir ki, bu gün dini təbliğat sahəsində baş verən xoşagəlməz hallar ona görə özünə müəyyən dərəcədə də olsa yer tapa bilmişdir ki, dövlət başçımızın çox vaxtında gördüyü bu təhlükənin kifayət qədər çevikliklə qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görülməmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizə, onların öyrənilməsinə və təbliğ olunmasına böyük əhəmiyyət verməklə yanaşı, Azərbaycan mədəniyyətinin dünya sənət xəzinəsinə verdiyi töhfələrlə başqa xalqların nümayəndələrini tanış etmək məsələsini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Məhz müstəqilik illərində dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Füzulinin dövlət başçımızın təşəbbüsü ilə keçirilmiş 500 illik yubileyi bir tərəfdən, əsl poeziya bayramına, milli mədəniyyətimizin bayramına, digər tərəfdən isə Azərbyacan dövlətçiliyinin, Azərbaycan müstəqilliyinin bayramına çevrildi. Müxtəlif ölkələrdən, YUNESKO-dan bu yubileyə gələn insanlar Füzuli poeziyası vasitəsilə Azərbaycanı tanımış, onun xalqının milli-mənəvi dəyərlərini yüksək qiymətləndirmişlər.

Azərbaycan muzeyləri tərəfindən bu tədbir böyük maraqla qarşılanmış və onlar 2003-cü il may ayının 4-də «sirlər və açıqlıqlar» mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq tədbirə qoşulmuşlar. Fransa Respublikası Mədəniyyət və Kommunikasiya nazirinin 2003-cü ilki müraciətini də nəzərə alaraq Azərbaycan respublikasını mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu 6 yanvar 2004-cü il tarixli 4 saylı əmr imzalamışdır. Bu əmr 2 may 2004-cü il tarixində respublikamızın şəhər və rayon muzeylərində «Muzeylər baharı» aksiyasını «Tarix və tarixlər» mövzusunda keçirilməsini nəzərdə tutmuşdur.

[126] H.Əliyev. Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda çıxışı. «Azərbaycan» qəzeti. 1996, 3 fevral

Əsrlərin və minilliklərin qovuşduğu 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası türkdilli dövlətlər başçılarının, dünya qorqudşünasları, YUNESKO-nun iştirakı ilə möhtəşəm «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illiyini də qeyd etdi. Uzun müddət təqiblərə məruz qalmış bu epos, nəhayət ki, dövlət başçımızın təşəbbüsü ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasında öz layiqli qiymətini aldı. Bu münasibətlə aprelin 9-da «Respublika» Sarayında keçirilmiş təntənəli yubiley mərasimində prezidentimiz Heydər Əliyevin nitqində deyilmiş aşağıdakı sözlər hər bir azərbaycanlıda iftixar hissi doğurur: «Biz bu gün böyük iftixar hissi keçiririk. Çünki bizim «Kitabi-Dədə Qorqud» kimi böyük tarixi abidəmiz vardır. Çünki bu gün biz sərbəstlik, azadlıq, müstəqililk və öz tarixi keçmişimizi, öz mənəvi dəyərlərimizi, öz mədəniyyətimizi olduğu kimi təhlil edib xalqımıza, millətimizə və gələcək nəsillərə çatdırmağa qadirik».

Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması mədəni irsin saxlanılması naminə bu dahi insanın qoyduğu ənənə sayəsində, şübhəsiz, gələcəkdə daha böyük işlər görüləcəkdir.

MƏDƏNİYYƏT VƏ ANTİMƏDƏNİYYƏT

Ziqmund Freyd: Mədəniyyət haqqında

Üzvi aləmin təkamülündə insan orqanizmi materiya təşkilinin bioloji səviyyəsinin ən yüksək məqamı olub, canlı təbiətin digər bioloji obyektlərindən özünün daha çox inkişaf etmiş strukturu, yeni keyfiyyətli sosial əlaqələri ehtiva etməsi ilə fərqlənir. Cəmiyyət və insan–obyektiv aləmin tamamilə yeni inkişaf formasıdır. İnsanın biologiyalaşdırılması təsəvvürünə rəğmən onda bioloji qanunlarla əvəz oluna bilməyən ictimai qanunlar fəaliyyət göstərir. Öz aralarında qarşılıqlı əlaqələrinə baxmayaraq bioloji və sosial tərəflər varlığın bir çox cəhətdən müxtəlif keyfiyyətli sahələridir.

Bioloji və sosial qarşılıqlı təsiri insanın psixi fəaliyyətində, xüsusilə şüuri sahəsində də qabarıq təzahür edir.

İnsan psixikasında “ruhun zirzəmiləri” adlandırılan qeyri-şüurinin mövcud olması faktı psixologiyada çoxdan məlumdur. Avropa fəlsəfəsində qeyri şüuri anlayışına ilk dəfə Platonun idrak nəzəriyyəsi haqqında fikirlərdə öz əksini tapmışdır. Platon insan ruhunda kök salmış, subyektin özünün də xəbərsiz olduğu dərkolunmamış gizli biliklərdən bəhs edərək yazırdı ki, “hər bir adamda hansısa qorxunc, qanunsuz, vəhşi bir arzu yaşamaqdadır”.(3.s.391).

Orta əsrlər xristian fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndəsi Avqustin də qeyri-şüurinin nəzəri təhlilə cəlb edərək subyektin ruhi fəaliyyətində araşdırıla bilənlərdən kənarda qalan hər nə varsa, hamısının qeyri-şüuri sahəyə aid edirdi.

Ziqmund Freyd qeyri-şüuri haqqında insan psixikasını 3 təbəqəyə ayırırdı. Onun təbirincə psixikanın ən dərin və güclü təbəqəsi "O" (İd)-dur.

Şüurun hüdudlarından kənarda yerləşən "O" xarici aləmin reallığını duymadan və onunla əsla hesablaşmadan yalnız özü üçün yaşayır. İnsanın dərk olunmasının bütün psixi prosesləri – keçmiş təcrübələri, emosiyaları, müxtəlif impulsun (qeyri -iradi) arzuları, ehtirasları, şəhvətləri, fikirləri, affektləri şüurdan sıxışdırılıb çıxarılmış hər cür ideyaları burada yerləşir. Qeyri–şüurun öz həcminə görə aysberqin sualtı hissəsi ilə müqayisə oluna bilən bu möhtəşəm bünövrəsi üzərində insanın şüurlu fəaliyyətinin bir o qədər də böyük olmayan, lakin insanla daima fəal təmasda olan ikinci təbəqəsi "Mən" (Ego) yüksəlir. "Mən" şəxsiyyətin şüuri və onun özünün dərkidir. "Mən"–in başlıca funksiyası– "O" vasitəsilə təmsil olunan emosiyalar aləmi ilə real xarioci aləm arasında, insanların həvəsi, istəyi, meyli ilə onların təmin olunması arasında vasitəçi olmaqdır.

Psixikanın üçüncü təbəqəsi "Fövqəl–Mən" (Super Ego) təşkil edir. Bilavasitə "Mən"–in üzərində yüksələn və insan psixikasının ən yüksək mərhələsini təşkil edən bu təbəqəyə fərdin sosiallaşdırılması prosesində təşəkkül tapan sosial normaların intrayeksiyası yolu ilə formalaşır. Bu təbəqəyə bəşəriyyətin tarıxı ilə yaradılan mədəniyyət sistemində olan elm, əxlaq, incəsənət kimi elementlər daxildir. Cəmiyyətin idealları və sosial normaları, insanın borc sahəsi və əxlaqi senzurası ictimai şüur formaları, bütün mümkün qadağalar sistemi, başqa sözlə insanın mənimsədiyi və hesablaşmalı olduğu hər şey bu təbəqəyə daxildir. "Fövqəl Mən" insanın mənəvi sahəsi və "Mən"–in başlıca keşikçisidir. Freydə görə şəxsiyyətin, insanın "Mən"–i həmişə "O"–nun dərkolunmamış meylləri,

ehtirasları ilə "Fövqəlmənin" mənəvi mədəni sensurası arasında əziyyət çəkir. Bu isə göstərir ki, «Mən» yəni insan şüuru öz evinin heç də ağası deyildir.

Freydə görə şəxsiyyətin mənəvi strukturu elementlərinin təklif olunan iyerarxiyasının əsasını şüuri deyil, qeyri–şüuri təşkil edir. İnsan psixikasında birinci və aparıcı rol qeyri–şüuriyə məxsusdur. Freyd inanırdı ki, insanın psixi dünyası başlanğıcını «O» dan alır və fasiləsiz inkişaf edərək zəka «Mən» və sosial zəka (Fövqəl Mən) mərhələsindən keçərək yenidən «O» ya qayıdır. Ləzzət və nəşə prinsipinə tabe olan «O» insanın hərəkət və davranışlarına həlledici təsir edərək onun hiss və fikirlərini, onların vasitəsi ilə isə hərəkət və davranışlarını müəyyən edir. Qeyri şüuri ilə müqayəsədə şüurun tutumu çox kiçikdir. O, sanki qeyri–şüuri üzərinə çəkilmiş nazik bir pərdədir. Qeyri–şüuri nəinki xarici müşahidəçidən, hətta subyektin özündən də gizli yaşayır. Psixiyə münasibətdə şüur çay səthindən projektor işığının parıltısına bənzəyir.

Göründüyü kimi freydizmin elmi əsassızlığı–insan həyatında təfəkkürün rolunun azaldılmasından və sosil hadisələrin biologiyalaşmasından ibarətdir. İnsan zəkasının yenilməz qüdrətini əks etdirən mütərəqqi fəlsəfədən və psixologiyadan fərqli olaraq freydizim instinklərin, şəhvət və ehtirasların gücünü əks etdirir. Freydizm yaratdığı mənzərədə məntiqi ideallarn, zəkanın, rassional təfəkkürün arxasında onların gizli qalan əsl hakimi–korkoranə instinklər, primitiv ehtiraslar yerləşir. Bir sözlə Freydə görə insan seksual şəhvətlər və libida adlanan seksual enerji ilə idarə olunan bioloji varlıqdır. İnsan öz təbiətinə görə antisosialdır,belə ki, o, daima özünün arzu və istəklərinin ödənilməsinə doğru can atdığı halda cəmiyyət ona qarşı düşmən mühitə çevrilərək onun yaradıcı stimullarını və instinklərini nəzarətə götürməyə, təbii ehtiraslarını məhdud-

laşdırmağa və ya təmamilə aradan qaldırmağa çalışır. İnsanın cəmiyyət tərəfindən əzilərək qeyri–şüuri sahəyə ötürülən arzu və istəkləri burada təşəbbüslərə çevrilərək mədəni əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, Freydə görə insan seksual enerji–libido ilə hərəkətə gətirilən maşındır. Libidonun varlığı xəstəliklərin yaratdığı gərginlik və enerji ilə təsdiq olunur. Gərginlik xilas olmağa və əziyyətlərdən zövqə keçməyə imkan verən dinamik mexanizmi Freyd "zövq prinsipi" adlandırır.

Frey başqa bu prinsipdən,-reallıq prinsipindən söhbət açaraq, onu mahiyyətcə zövq prinsipindən fərqləndirir. Reallıq prinsipi insanı, onun mövcudluğu üçün təhlükəli ola biləcək bir şeydəön uzaqlaşmağa təhrik edir. Zövq və reallıq prinsipləri öz aralarında münaqişəyə girərək çəkişirlər, onların arasında yaranan dinamik tarazlıq isə insanın ruhi sağlamlığının zəruri şərtini təşkil edir. Bu tarazlığın müəyyən səbəblər üzündən pozulması isə bir qayda olaraq nevroz və digər psixi pozğuntulara səbəb olur.

Freyd hətta (səhvən) belə güman edirdi ki, təkcə şəxsiyyətin xarakteri və davranış normaları deyil, habelə cəmiyyətin incəsənəti, elmi, mədəniyyəti də bütövlükdə insan arzuları ilə müəyyən olunur. Freydə görə incəsənət insanın təmin olunmamış həzz hisslərinin sublimasiya formalarından biri, həmin hisslərin seksual sahədən birbaşa estetik sahəyə köçürülməsidir. Onun prinsipial səhfi onda idi ki, o sosial amilə insan şüuruna nəzərən xarici, hətta ona düşmən mövqedə dayanan bir hadisə kimi baxır. Qeyri–şüurun isə insan ruhunda müstəqil psixi başlanğıc kimi mövcud olan, özünün müstəqil həyatını yaşayan, şüuri isə daima münaqişəyə girən və onun ehtiyatlığını əlindən almaq üçün müxtəlif üsullara əl atan, zahirən sosial sima almaq üçün məharətlə maskalanan, özünün xarici və zahiri naminə müxtəlif dolanbac yollardan istifadə edən, yalnız ani olaraq

həyata keçən hadisələri qiymətləndirən, təəccüb doğura biləcək səbrə, dözümə, iradəyə malik olan daxili tələbatlarını ödəmək üçün ayrı–ayrı lokal imkanlarla kifayətlənməyən ecazkar bir qüvvə kimi təsəvvür edirdi.

Freyd (səhv olaraq) qeyri-şüurinin şüur üzərində şəriksiz üstünlüyünü və onların arasında antoqonist ziddiyyətlərin mövcudluğunu qəbul edirdi. Bu isə insanın guya onun üzərində hökmranlıq edən instikktiv, irrasiolnal qüvvələrdən azad ola biləcəyə ümidləri boşa çıxarırdı. Bir sözlə Freydə görə insan qeyri-şüuri instinqlərlə idarə olunan seksual, şəhvətli, erotik bioloji varlıqdır.

Freyddən sonra bu məsələdə analitik psixologiyanın banisi sayılan K.Q.Yunq insanın erotik varlıq kimi başa düşülməsinin əleyhinə çıxaraq Freydin "O" – nu diferensiallaşdırmağa çalışmış və bu məqsədlə "O" – da fərdi təcrübənin psixikada inikası olan və onun sonralar "Axetib" adlandırdığı kollektiv qeyri – şüurinin psixoloji strukturu da seçib ayırmışdır. Şəxsiyyətin mahiyyətini fərdi və kollektiv "qeyri – şüuri" təşkil etsə də insanın həyatında həlledici rol kollektiv "qeyri–şüuri" daxildir. Belə ki, Yunqa görə insan hər şeydən əvvəl arxetip varlıqdır. (ana vətən xalq qəhrəmanlarının)

Freydin ardıcıllarından olan A.Adler insanın bioloji və erotik determinasiyasını şişirtdiyi üçün Freydi tənqid edirdi. Adlerə görə insan nəinki bioloji varlıq, həm də bütün həyat fəaliyyəti şüurlu mənafelərlə bağlı sosial varlıqdır.

Beləliklə Adler qeyri-şüurini müəyyən dərəcədə sosiallaşdıraraq *insan psixikasında şüuri və qeyri-şüuri arasındakı* fərqi aradan qaldırmağa çalışmışdır.

Adlerdən sonra V.Rayxın, K.Xorninin və E.Frommun baxışlarına rast gəlinir. Onlar da qeyri –şüurunun sosiallaşdırmağa çalışmışdılar. Xorninə görə insan özünü daima reallaşdırmağa can atan varlıqdır. Qeyri-şüurinin

biologiyalaşdırılması və erotikləşdirilməsi cəhdlərinin əleyhinə çıxaraq insanın mahiyyəti ilə mədəniyyəti arasında antoqonizm yaradan Freydin nəzəri baxışlarını kəskin tənqid edən From Freydin psixoanalitik ideyalarını insan haqqında marksist konsepsiya ilə birləşdirməyə və bununla da bu təlimlər arasında orta bir xətt yaratmağa çalışırdı. Fromma görə: insan bir tərəfdən təbiətin ayrılmaz hissəsi olub, onun qanunlarına tabedir, digər tərəfdən o, zəkaya, intelektə malik subyektiv ictimai varlıqdır.

Fromma görə insan bioloji cəhətdən tam uyğunlaşmamış fərd olduğundan, o hər cürə sosial inkişafa qabildir. Ancaq o gec-tez bar verə biləcək labüd ölümə məhkum olduğundan özünün sosial imkanlarını axıradək inkişaf etdirə bilmir. Buna görə də insan mövcudluğu daxili ziddiyyətlərlə zəngin olan natamam varlıqdır.

Şelling "Təbiət fəlsəfəsi ideyaları"na dair əsərində ruhun və təbiətin subyektiv və obyektiv eyniliyi haqqında orijinal, obyektiv idealizm təlimini yaratdı. Məlumdur ki, Şellinqin yaşadığı dövrdə fəlsəfə və elm (mədəniyyət) bir tərəfdən subyektivizm (Kanta), digər tərəfdən də sırf obyektivizmə (Nyutona) meyl edirdi. Başqa sözlə desək subyektivizm obyektivizmə, ideallıq reallığa, çoxluluq sonsuzluğa qarşı qoyulurdu. Ona görə də bu dövrdə mənəvi və maddi arasındakı əksliyi aradan qaldırmaq zərurəti qarşıya çıxmışdı. Bir sıra filosoflar, o cümlədən Spinoza, Leybnits habelə Şellinq belə hesab edirdilər ki, yalnız bu yolla həqiqi fəlsəfəni yaratmaq olar. Lakin Şellinq maddi və mənəvinin obyektiv ilə subyektivin eyni dəyərlərə malik olduğunu qeyd etsə də, hər halda üstünlüyü ideal mənəvi dəyərlərə verirdi. Şellinqin fəlsəfi sistemində bütün mövcudatın ilkin mənbəyi nə materiyadır, nə də şüur. İlkin mənbə mütləq əbədi əql zəkadır və ya mütləq "mən"dir. ***Şellinq deyirdi ki, bütün aləm mənəvidir. Onun müxtəlif çoxsaylı formaları mütləq "mən"in ruhun, əqlin, zəkanın əyani obrazlı ifadəsidir. Mütləq əql mənəvi və maddinin subyektiv və obyektivin ilkin əsası və mənbəyidir. Mütləq əql subyektiv və obyektivin mütləq eynidir, yəni onların keyfiyyətcə eyni mənəvi mahiyyətidir.***

Mənəvi və maddinin eyniliyini əsaslandırmağa çalışan Şellinq ruhdan, şüurdan kənarda materiyanın, təbiətin mövcudluğunu qəbul etmirdi. Şellinq yazırdı ki, materiya müstəqil şüurdan asılı olmayan reallıq deyildir. Materiya mütləq ruhun, əqlin xüsusi halıdır. Onun fikrincə materiyanı ruha qarşı qoymaq olmaz, çünki onlar mahiyyət etibarilə eyni şeydir. Materiya və ruh bu və ya digər mütləq əqlin müxtəlif vəziyyətidir. ***Şellinq "Transsendental idealizm sistemi" əsərində göstərirdi ki, "Əslində materiya nə isə ruh kimi bir şeydir". Subyektiv və obyektivin, mənəvi və maddinin eyniliyini sübuta çalışan Şellinq maddini mənəvidə əridirdi.***

Aristotel etikanı siyasətin tərkib hissəsi hesab edirdi. (Siyasət isə mədəniyyətin tərkib hissəsidir). O, göstərir ki, "Doğrudan da müəyyən əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmayan adamın, yəni ləyaqətsiz adamın ictimai həyatda fəaliyyət göstərməsi qətiyyən mümkün deyil. Ləyaqətli adam olmaq-məziyyətlərə malik olmaq deməkdir. Və hər kim ictimai və siyasi həyatda fəaliyyət göstərməyi düşünürsə o, xasiyyətcə yaxşı adam olmalıdır". O, Pifaqorun məziyyətlər xüsusunda düzgün mühakimə yürütmədiyini qeyd edir, Sokratın məziyyətləri bilik hesab etməsinə tənqidi yanaşır, Platonun da bu xüsusda söylədiyi bəzi fikirlərlə razılaşmır. Aristotel göstərir ki, insan qəlbi mürəkkəb struktura malik olduğundan ondakı məziyyətlərdə müxtəlifdir. Qəlb əsas etibarilə iki-şüurlu və şüurdankənar hissələrdən ibarətdir. Qəlbin şüurlu hissəsinə müdriklik, ağıllılıq öyrənmə

qabiliyyəti və s. şüurdankənar hissəsinə isə əxlaqi məziyyətlər aiddir. İnsan şüurlu hissəyə aid olan məziyyətlərə aldığı təhsil, əxlaqi məziyyətlərə isə aldığı tərbiyə vasitəsi ilə yetir.

Aristotel məziyyətləri müfəssəl surətdə araşdırır. O, məziyyəti iki şüurlu cəhətin, başqa sözlə artığın və əsgiyin ortası kimi müəyyənləşdirir. Məsələn israfçılıq əliaçıqlığın artığı, xəsislik isə onun əksliyidir.

Yalnız insan xeyirxahlıq və yamanlıq, haqlı və haqsız və s. anlayışları dərk etməyə qabildir. Bütün bunlarınsa məcmusu ailənin və dövlətin əsasını təşkil edir. Mahiyyətinə görə dövlət ailə və hər birimizlə müqaisədə öndə durur, çünki tamın hissələrdən qabaqda olması zəruridir. Canlı məxluqu bütünlüklə məhv etsən onun nə ayağı, nə də əli olacaq, yalnız adı qalacaq. Buna müvafiq olaraq biz daş əl deyirik: axı bədəndən ayrılmış əl,məhz daş əl kimi olacaq. Hər hansı bir şey yerinə yetidiyi hərəkətlə və bu hərəkəti yerinə yetirmək imkanı ilə müəyyənləşdirilir, əgər bu xassələr həmin şeydə itibsə onda ondan olduğu kimi danışmaq lazım deyil: bunu zatən qeyd etmək qalır.

Təbiət bütün insanlarda dövlətlə münasibətə bir meyl yaratmışdır və ilk dəfə bu münasibəti təşkil edən adam bəşəriyyətə həddindən artıq böyük yaxşılıq etmişdir. Kamilliyə yetişmiş insan canlı məxluqların ən mükəmməlidir və əksinə qanun qaydadan kənarda yaşayan insan hamıdan pisdir, ona görə ki, haqsız hər şeydən pisdir, ona görə ki, haqsızlıq hər şeydən ağırdır. Təbiət isə insanın əlinə, əqlinə mənəvi güc kimi silahlar veribdir ki, bunlarla da əks istiqamətdə işlər görmək mümkündür. Buna görə də yaxşı cəhətlərdən məhrum olan insan özünün cinsi və zövq aldığı ehtiyaclarının ödənilməsindən ötrü ən şərəfsiz, alçaq və vəhşi məxluqa çevrilir. Ədalət anlayışı dövlət anlayışı ilə

bağlıdır. Belə ki, hüquq ədalətin meyarı kimi siyasi münasibəti tənzimləyən formadır.

Qiymətləndirilən şeyi mən ilahi, ən yaxşı şey adlandırıram, məsələn, əzəli və əsas olan qəlbi, ağlı və bu kimi şeyləri həm də nəzərə almaq lazımdir ki, qiymətləndirilən – hörmətə layiq olandır və hamı da məhz bu səpgi də olan şeylər hörmətdədir. Madam ki , insan məziyyətə görə ləyaqətli olur, onda məziyyət də qiymətli şeydir, o bu zaman məziyyətə xas olan gözəlliyə yetir.

Yaxşı şeyin başqa bir bölgüsü də var. Yaxşı şey qəlbdə ola bilər- məziyyətlər belələrindəndir yaxud bədəndə-sağlamlıq-gözəllik belələrindəndir və ya bundan və digərindən kənarda-var dövlət, səlahiyyət, hörmət və bu kimi şeylər belələrindəndir. Ən zəruri şey qəlbdə olan yaxşı şeydir. Qəlbdə olan yaxşı şeyin üç tərkib hissəsi var: ağıllılıq, məziyyət və həzz.

Qəlbin məziyyətləri sayəsində biz yaxşı yaşaya bilirik. Başqa şeyləri deyil, yaxşı yaşayışı və firavanlığı biz xoşbəxt həyat adlandırırıq. Beləliklə xoşbəxt həyat və səadət yaxşı yaşamaqdan ibarətdir, yaxşı yaşamaq isə-deməli xeyirxahlıq edə-edə yaşamaqdır. Məqsəd, xoşbəxtlik və ən zəruri şey bundadır. Həm də xoşbəxtlik hansısa bir faydalanmadan ibarət olmalıdır, yəni fəaliyyətdən; axı biz dediyimiz kimi həm yiyələnmə, həm də faydalanma olduqda məqsəd məhz faydalanma olur; yəni fəaliyyət. Məziyyətə qəlb malikdir, lakin axırıncı üçün həmçinin fəaliyyət də, xeyirxahlığa uyğunlaşmaq da mümkündür və deməli onun məqsədi-bu fəaliyyətdə və faydalanmadadır, xoşbəxtlik isə ondadır ki, xeyirxahlıqla əlbir olub yaşayasan. Beləliklə bir halda ki, ən zəruri şey xoşbəxtlikdir, bu isə məqsəddir, mükəmməl məqsəd isə fəaliyyətdir, onda xeyirxahlıq edə-edə yaşamaqla biz xoşbəxtliyə qovuşa və ən zəruri şeyə malik ola bilərik.

Biz iddia edirik ki, qəlb 2 hissəyə bölünür – şüurlu və şüurdankənar. Şüurlu hissəyə ağıllılıq, fərasət, müdriklik öyrənmə qabiliyyəti, yaddaş və bu kimi şeylər var. Şüurdankənar hissədə o şey ki, bu məziyyət adlanır: tədbirlilik, ədalət, cəsarət və xasiyyətin təqdir olunan digər xüsusiyyətləri. Doğrudan da bizi onlara görə bəyənirlər, halbuki, qəlbin şüurlu hissəsinə aid olan xüsusiyyətlərə görə heç kim, heç kimə təşəkkür etmir, adamı heç vaxt ağıllı şüurluğu, yaxud digər bu kimi xüsusiyyətlərinə görə bəyəndiklərini bildirmirlər. Lakin qəlbin şüurdankənar hissəsini əlbəttə, o yalnız qəlbin şüurlu hissəsi ilə uyğunlaşan və ona xidmət edən zaman təqdir edirlər.

Freyd təliminin tədbiqi ilə insana bəlli olur ki, riyakar mədəniyyət və mənəviyyat səni də riyakar etmişdir; sən öz üzərindən "riyakarlıq" "maskasını" ataraq necə varsansa elə də mövcud olmalısan, elə yaşamalısan ki, mədəniyyət və mənəviyyat öz normaları ilə sənin ilkin istəklərinin və təbii arzularının ödənilməsi yolunda heç bir maneə yaratmasın.

Mübahisəsiz məsələdir ki, epoxanı anlamaq-onun limitlərini, onun mədəniyyətinin norma və prinsiplərini anlamaq deməkdir. "Mədəniyyət–qaydalardan başlayır" deyərkən-Kassirer məhz bunu nəzərdə tuturdu. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu çox simptomatik məsələdir ki, epoxanın mədəniyyətin öyrənilməsi məhz qaydalardan, normalardan, qanunlardan, tabular sistemindən bir sözlə sıxışdırma vasitələrindən başlayır; bunlar isə küll halında insanın, bütünlüklə epoxanın iztirablarının mənbəyi deməkdir. Hələ daoistlər hesab edirlər ki, qaydalar şəxsiyyət üzərində zoraçılıq alətidir.

Qayda – hansısa hərəkətə icazə verən və ya onun ifasını qadağan edən mülahizədir. Qayda insan fəaliyyətini məhdudlaşdırır, onun azadlığını və arzularını boğur, bununla da insanın varlığını iztiraba düçar edir. "Varlıq-

iztirabdır" deyərkən də filosoflar məhz bunu nəzərdə tutmuşlar. Onlar inanmışlar ki, insanlar sürü halında – təbiətin ağuşundan necə çıxmışlarsa, elə də yaşayarkən onlar ancaq instintlərlə idarə olunur və buna görə də onlar üçün "necə yaşamaq" kimi sual onların qarşısında durmur: onlar necə istəyirlər elə də yaşayırlar. İnsanlar özlərinin tarixədək bu halında fəaliyyətlərini heç şeylə məhdudlaşdırmır. Hər cür borc və icbarilikdən, vicdan və məsuliyətdən kənardırlar.

Kant deyir ki, nəyisə borc üzrə etmək-zəkaya tabe olmaq deməkdir: bu isə ali mədəniyyətdir. Beləliklə, mədəniyyət qayda, qanun, norma, prinsip və tabular sisteminin tədbiqindən başlayır, məhz bu cəhətə görə onunla varləğın iztirabı, azadlığın boğulması başlayır ki, bu da insanda nevrozun əmələ gəlməsinə psixikanın potologiyasına səbəb olur. Mədəniyyətin və sivilizasiyanın inkişafı bu tabular sisteminin daha da genişlənməsi ilə nəticələnir ki, bunlar da küll halında müxtəlif cür qıcıqlandırıcıların səbəbi kimi çıxış edir. Ona görə də cəmiyyət və ya ayrı-ayrı fərdlər mədəniləşdikcə qıcıqlandırıcılarında sayının artması təbiidir. Bütün bunları nəzərə alan Freyd bir psixoloq kimi çox çətin vəziyyətdə idi: mədəniyyətsiz cəmiyyət ağlasığmazdır, ağlasığan mədəniyyət-ümumbəşəri bədbəxtliyin mənbəyi kimi çıxış edir. Burada o böyük dilema qarşısında qalmışdı: ya mədəniyyətdən imtina edib insani sağlam, azad və xoşbəxt etmək yolunu tutmalı, ya da mədəniyyətin mövcudluğunu və onun tərəqqisinin qarşısıalınmazlığını qəbul edərək insanın bədbəxtliyinin onun taleyi olması faktı ilə barışmalı, bəri başdan onu demək lazımdır ki, Freyd bu delemmanın həllində çətinlik çəkir, axı nəticədə onunla barışmalı olurdu. O, anlamışdı ki, mədəniyyətin tam qələbəsinə inanmaq-utopizm, ondan imtina edərək insanı yenidən təbiətə

qaytarmaq-psevdooptimizmdir. Elə bu paradoksal bazada da, o özünün mədəniyyət və xoşbəxlik haqqındakı baxışlarını, kulturfəlsəfəsini və etikasını qururdu.

Vəhşilikdən mədəniyyətə keçid insan psixologiyasında əsaslı dönüşdür, məhz bu dönüşün nəticəsində insan vəhşidən fərqli olaraq hiss edir ki, onun həyatı və taleyi onu əhatə edən, onunla birgə yaşayan "başqalarından" asılıdır, bu başqası onun həyatında həlledici rol oynayır, çünki müştərəklik olmadan həyat ağlasığmazdır. Birgə həyat icbari əmək və məhəbbətin hakimiyyətini yaratdı. Bu zamandan da Anakka (zərurət ilahəsi) mədəniyyətin yaradıcısına çevrildi.

Mədəniyyətlə insan bir-birindən ayrılmazdır: İnsan mədəniyyəti yaratdığı qədər mədəniyyət insanı yaradır. Ona görə də mədəniyyətin geneologiyasını Freyd insanın otnogeniz və filogenezindən ayırmırdı. Mədəniyyət insanı ona lazım olan maddi vasitələrlə təmin etmək və seksuallıq üzərində nəzarət qoymaq tələbindən doğan bir fenomendir. Varvar hiss edirdi ki, təbiət onu-ona lazım olan vasitələrlə təmin etmək imkanına malik deyildir. Yəni, o heç olmasa özünün fiziki mövcudluğunu təmin etmək üçün maddi nemətlər istehsalı üçün sürü, qrup halında birləşib cəmiyyət əmələ gətirməli idi. Bunsuz heç maddi nemətlər istehsalı da mümkün deyildi. Lakin cəmiyyət halında birləşmək üçün birgə yaşayış qaydaları – ilkin sosial normalar yaratmaq lazım idi. Bu normaların ən vacibi və ən öndəsi seksual həyatın məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar olan norma idi. Əslində mədəniyyətin genezisini də bu norma şərtləndirirdi, çünki onsuz qrup, nəsil, tayfa, qəbilə və s. ağlasığmazdır. Mədəniyyətin formalaşması üçün Freyd qorxunun da mühüm rolu olduğunu göstərirdi. İnsan fövqəltəbii qüvvələrdən və insandan özünü qorumalı idi. Bu duyğu da cəmiyyətin təşəkkülü və mədəniyyətin tərəqqisi üçün əsas

şərtlərdən biri idi. Freyd hesab edirdi ki, mədəniyyətin təşəkkülü ilə insanın və insanlığın faciəsi başlayır; tabular – "ilk əxlaqi kodekslər", normalar yaranır, bununla da insest—qohum ilə evlənmək qadağan edilir.Freyd yazırdı ki, bu tabu ilə insanın məhəbbət həyatında ən dərin yara əmələ gəldi. Mədəniyyət instiklər üzərində zəkanın bişüur üzərində şüurun üstünlüyünü təmin etmək üçün yol açdı və bununla da fərdi azadlığın boğulması sıxışdırmalar üçün real imkanlar yaratdı. İnsan özündən asılı olmadan öz azadlığını boğmalı, Zövq sferasını məhdudlaşdırmalı – Erosu mədəniyyətə qurban verməli oldu. Bununla da psixikanın parçalanması, nevrozların meydana gəlməsi üçün real imkan yaratdı. Z.Freyd hesab edirdi ki, nevrozların etiologiyası ilə mədəniyyətin genesiologiyası bir birini şərtləndirir: mədəni tərəqqi nə qədər inkişaf edirsə nevrozlar da bir oqədər intişar tapır. Freydin mədəniyyət fəlsəfəsini nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, əvvəlcə din, sonra isə mədəniyyət onda Hegelin mütləq ruh kimi bir funksiya yerinə yetiritr, sosial strukturanın bütün elementləri o cümlədən cəmiyyət, şəxsiyyət, mənəviyyat etika, tərbiyə sistemi və.s. onların törədicisi kimi çıxış edir. Freyd nevrozların mədəniyyətlə əlaqədar olmasından skeptik nəticə çıxarırdı ki, mədəniyyəti ləğv etmək mümkün olmadığı kimi nevrozları da aradan qaldırmaq mümkün deyil. O, inanırdı ki, nevrozların aradan qaldırılmasına ümid bəsləmək olar. O, həm də əmin idi ki, şüurun bişüur üzərində hökmranlığı tale-qəzavü qədərdir. Bu baş tutarsa insanın özünün özü ilə konflikti (nevroz) və insanın dünya ilə konflikti (psixoz) aradan qalxar, insanlar bişüurun və instinklərin təsirindən xilas olaraq ancaq şüur əsasında fəaliyyət göstərər—reallıq prinsplərini özlərinin özünə və dünyaya münasibətlərinin fundamentinə çevirərlər. Nəticədə insanla insan, insanla dünya arasındakı münasibətlər

aqil və gözəllik qanunları əsasında qurulur. Yer üzərində ümumbəşəri xoşbəxtliyin öz təsbiti üçün real imkan yaranır. Bu elə bir dünyadır ki, orada sosial gerçəklik mədəniyyət bütövlüklə mənəviyyat insanilәşir, çünki nevrozları törədən amillər aradan qalxır. Freyd mədəniyyət və xoşbəxtlik problemini də bu strategiyada həll etməyə çalışırdı. Mədəniyyət insanı qeyri-şüuridən şüuriyə doğru xoşbəxt uşaqlığından qayğıkeş və əzabkeş qocalığa doğru inkişaf etdirir. Mədəniləşmə şüurun inkişafı ilə nəticələnir, bu isə öz növbəsində insani hisslərin və emosiyaların təsirindən qoparaq ağıl və gözəllik səltənətinə qovuşdurur. Bu səltənətdə mədəniyyət zəka və gözəllik qanunları əsasında intəhasız inkişaf üçün enerji kəsb edir. Bu enerjinin hesabına insan nəinki təbiətə, hətta özünə də qalib gələ bilir — özünü xoşbəxtliyin idealına yüksəltmək üçün real imkan əldə edir.

Keçid dövründə formalaşmış mili-mənəvi prinsplər daha yaranmadığından, yeni milli-mənəvi prinsrlər isə hələ tam formalaşmadığından artıq müəyyən ciddi problemlərlə üzləşirik. Müasir dövrdə uzun müddət apalı şəraitdə yaşamış Azərbaycan xalqı ölkələrlə sıx əlaqəyə girir. Xarici jurnallar, televiziya kanalları və digər inormasiya vasitələri ilə Avropanın, Amerikanın və bütün planetin mənəviyyat sahəsində nə problemləri, nöqsanları varsa hamısı bizim məkana daxil olur. Əlbəttə insanlar mənəviyyatca kamil olarlarsa və kənardan hər hansı mənəvi müdaxiləyə qarşı hazır olsalar kənar təsirlərə qarşı fərdi daxili müqavimət qüvvələri böyük olar. Lakin hətta tək-tək adamlar öz mənəvi varlığını qorumaq gücündə və səviyyəsində olsalar da əksəriyyət bunu bacara bilməz. Çünki bütün insanlar eyni səviyyədə kamil və iradəli deyillər. Ona görə də milli varlığı qoruyub saxlamaq funksiyasını dövlət öz üzərinə götürməlidir.

NƏTİCƏ

Mədəniyyət və siyasət mövzusu olduqca aktual, maraqlı və mürəkkəb mövzudur. Mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti yalnız nəzarətdən ibarət deyildir. Burada ən mühüm məsələ nəzarətdən çox mədəniyyətə qayğı məsələsidir. Ümumiyyətlə müstəqillik dövründə dövlətin mədəniyyətə siyasətində nəzarətlə yanaşı qayğı da qeyd edilməlidir. 19 illik müstəqillik dövründə dövlətin mədəniyyət sahəsinə həsr olunmuş, qanun, qərar konsepsiyaların mövcudluğu dediklərimizin sübutu ola bilər. Mədəniyyətə varislik diqqəti olduqca vacibdir. Müstəqil inkişaf mərhələsində cəmiyyətin tərəqqisi mədəniyyət fəaliyyətinin bütün sahələrində yaradıcılıq axtarışında və eksperimentə meyl özünü daha bariz şəkildə göstərir. Həmin meyllər keçmiş mədəniyyətə münasibətdə özünü nümayiş etdirir.

Onlar insanlarda keçmişin mədəniyyətini bütünlüklə və hərtərəfli mənimsəmək səyi tərbiyə olunmasında, adamların fasiləsiz mədəniyyət yaradıcısı prosesin vəzifəsi kimi hiss etməsində özlərini göstərir.

Mövcud mədəni irsin mənimsənilməsinin müasir mərhələsinin mühüm əlaməti ənənələrin keçmişin mədəni sərvətlərinə obyektiv və bununla əlaqədar yeni münasibətin formalaşmasıdır. Göstərilmiş münasibət şəraitində keçmişin mədəni sərvətləri müqəddəs xəzinə kimi qorunur, qədim mədəniyyət formalarını olduğu kimi mühafizə etmək səyləri, qarşıya qoyulur. Köhnə formaya kor-koranə bağlılıq insanların mədəni varlığında özünü qaranlılıq məslək kimi daha çox biruzə verir. Ümumiyyətlə mənəvi mədəniyyət sərvətlərinə əsl yaradıcı münasibət inkişaf edir.

İnsanlar mədəni irsə həmişə, müxtəlif formalarda münasibət bəsləyirdi. Mədəni irsin təhlili ilə məşğul olan

hər kəs (sənətşünas, bərpaçı, teatr və kino rejissoru, dirijor, bədii əsərlərin ifaçıları və s.) bir tərəfdən keçmişin bu və ya digər mədəni hadisəsinin əvvəlki vəziyyətini və konkret tarixi koloritini saxlamağa çalışır, digər tərəfdən onun müasir «təqdimatını» təklif edir, müasir adamlara dövrün ruhuna daha uyğun olan cəhətlərini göstərməyə çalışırlar.

Azərbaycanda dövlətin mədəniyyət siyasətində mənəvi dəyərlərə yüksək qiymət verilmiş, ona qayğı zərurəti ön plana çıxarılmışdır. Mənəvi dəyərlər öz zənginliyi ilə diqqət mərkəzində olmuşdur. Mədəni irsə mühakiməsiz ehtiram göstərmək, klassik nümunələrə riayət etmək pozitiv məna daşıyır.

Hazırda müstəqillik şəraitində mədəni varislikdə dağıdıcı tendensiyaların olmasından narazılıq edən adamların fikrinə diqqət yetirilməlidir. Bu neqativ tendensiyaların əksinə, hazırda mədəni irsin mənimsənilməsinin ümumi prinsiplərini əsaslandırmaqla yanaşı, həmin prinsiplərin mədəniyyət sahələrinin hər bir bölməsinə uyğun surətdə konkretləşdirilməsi haqqında, cəmiyyətin mədəni sərvətlərin mənimsənilməsi prosesinin təşkili üçün məsul mədəniyyət təsisatlarının və həmin təsisatları təmsil edən ayrı-ayrı şəxslərin fəaliyyətinə dair kompleks tələblər hazırlamaq məsələsini qoymaq zərurəti meydana gəlir. Bütün sahələrdə fəaliyyətin müəyyən üstünlüklərini, meyllərini, üsullarını, qaydalarını, habelə elmilik dərəcəsini, tarixliyini, keçmişin mədəniyyətinə bütövlükdə dərk etmə və konkret mədəniyyət tarixi abidəsinin keçmiş və müasir mədəniyyətdə yerini müəyyənləşdirmə qabiliyyətini ifadə edən bu kompleksin xarakteristikalarının məcmuyunu şərti olaraq mədəniyyətə varislik qaydası adlandırmaq vacibdir. Mədəniyyətin bütün sahələrinin spesifikasını nəzərə almaqla keçmişin mədəni sərvətlərini və varisliyin şərq mədəniyyət tipinə adekvat qaydasının formalaşması bir sıra sərvətlərin optimal inkişaf yolunu əvvəlcədən görməyə və keçmişin bəzi mədəniyyət abidələrinə münasibətdə yol verilmiş səhvlərin aradan qaldırılmasına meydan verir.

İnsanların sənətkara hörməti yaradıcılıq stimullarında özünü göstərir. Burada fəaliyyətin özünə maraq, bu fəaliyyətin məzmununun cəlbediciliyi, zənginliyi sənətkarı təhrik edən, onun fəaliyyətini stimullaşdıran qüvvə kimi təzahür edir. Yaradıcılıq stimulları səviyyəsində şəxsiyyətin və əməyin elə uyğunluğu baş verir ki, bu zaman yaradıcılıq sağlam orqanizmin tələbatı olur.

Dünən və bu gün mədəniyyət təsisatları tərəfindən mənimsənilən hər bir mədəniyyət hadisəsi özündə mədəniyyətə varislik qaydasının inkişaf dərəcəsini əks etdirir. Nümunə üçün mədəni ənənələrin qorunub saxlanmasının orijinal tarixən yaranmış metodu vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda hələ də xeyli sayda mədəniyyət müəssisələri vardır ki, orada mədəni irsə münasibətdə kifayət qədər qayğı yoxdur. Həmin məsələnin həllinə dialektik münasibətin yerinə eklektika üstünlüyə malikdir.

Azərbaycan cəmiyyətində mədəni inkişaf vəzifələrinə uyğun gələn mədəniyyətin varislik prinsipi özünü həm ümumsosial səviyyədə, həm də şəxsi səviyyədə göstərir. Mədəniyyətin mənimsəmə prosesində fərdin dünyanı dərketməsinin, onun dərinliyi və zənginliyi ilə əks etdirməsi, onun daha vacib hesab etdiyi mədəni sərvətər kompleksinin mənimsənilməsinə ardıcıl məqsədyönlü və tam münasibət dərəcəsinin aydınlaşdırılması vacibdir. Ümumsosial səviyyədə mədəniyyətin varislik qaydası fərdi varislik qaydasının bəzi xüsusiyyətlərində bu və ya digər formada öz əksini tapır. Eyni zamanda, bu iki müstəqil, mürəkkəb əlaqələr sistemi ancaq bəzi hallarda üzə çıxır.

Müstəqillik şəraitində mədəniyyətin varislik prosesinin mühüm qaydası təşkiledici komponentlərinin daxili qarşılıqlı əlaqəsi daha aydın görünür. Həmin prosesdə məzmun tərəfdən müasirlərin keçimşin mədəniyyət əsərlərində özülü qoyulmuş dünyanı anlama qabiliyyətinin xüsusiyyətlərinə, dünyanın konsepsiyasına yiyələnmək səyi əks olunur. Bu baxımdan həmin səy həm böyük sosial miqyaslarda mədəniyyət hadisələrinə, həm də həyatın daha kiçik miqyaslı bədii əsərlərdə əks olunmasına uyğun surətdə əksini tapır.

İnsanlar təcrid olunmuş surətdə deyil, sosial ümumilikdə birləşmiş şəkildə yaşayırlar. Maddi istehsalın inkişafı əsasında Vətən adlanan və fərdlərin icitmai varlığında son dərəcə mühüm əhəmiyyətə malik olan müəyyən (konkret-tarixi) siyasi, mədəni, sosial mühit təşəkkül edir. Keçmiş mədəni irsi qorumaq mürəkkəb, zəngin, tarixən dəyişkən sosial əxlaqi, estetik və əxlaqi- psixoloji haldır.

Ümumiyyətlə mədəni irsə münasibət və varisliyinin yetkinlik səviyyəsi barədə:

- mənimsənilmiş (və mənimsənilən) sərvətlərin həcminə və xarakterinə görə, eyni zamanda ölkənin həyatında əvəzedilməz itkilərin ölçüsü ilə,
- mədəni sərvətlərin mənimsənilməsi və qiymətləndirilməsi problemlərinə düşünülmüş və ciddi münasibət bəslənməsinə ictimai rəyin yönəldilməsi ilə,
- müasir adamın keçmiş dövrün bu və ya digər mədəniyyətinin onun obraz kökünün inkişaf normalarının xarakterini başa düşmək qabiliyyəti ilə,
- keçmişin bu və ya digər mədəniyyət hadisəsinin elmi şərhi ilə onun real mənimsənilməsi və müasir mədəniyyət praktikasına daxil edilməsi arasında proporsiyaların dərəcəsinə görə,
- bərpa işçilərinin keyfiyyətinə və sürətinə görə fikir söyləmək mümkündür.

Çağdaş adamın mədəni irsə münasibətinin təkmilləşdirilməsi mədəni sərvətlərin həm şüurlu surətdə, həm də kortəbii mənimsənilməsinin, mahiyyətini və xüsusiyyətləriin dərk etmək tələblərini bildirir. Kortəbii mədəni varislik bir sıra neqativ nəticələrə səbəb olur. Bu baxımdan o, keçmişdə çoxcəhətli əlaqələrin pozulmasına, bəzən isə bir sıra mədəni hadisələr haqqında biliyin tam itməsinə şərait yaradır. Digər tərəfdən keçimşin mənəvi potensialı ilə kortəbii özbaşına ünsiyyət adamlarda mədəni irsə münasibətdə fetişizm ruhu yaradır. Deməli, mədəniyyətin bu və ya digər hadisəsinin həqiqi dəyərindən asılı olmayaraq, o sitayiş və şöhrətpərəstlik əşyasına dönür. İbtidai din xülyasına qapılmış adamlar çox zaman nüfuzluluq fikri ilə köhnə ikonların müasir qəlp nüümunələrini, model və s. alırlar.

Azərbaycanın mədəniyyət siyasətində mədəni və mənəvi irsin qorunması vətənpərvərlik sayılır. Elə buna görə də estetik şüur insanın və vətənin vəhdətini, onun gözəlliyini çoxdan təsbid edərək onu vətənpərvərlik tələbində ifadə etmişdir. Bu mürəkkəb, zəngin, tarixən dəyişkən sosial estetik və əxlaqi psixoloji haldır. Özünün obyektiv sosial məzmununa görə vətənpərvərlik praktik olaraq, müəyyən vətənlər çərçivəsində adamların ünsiyyətinə, yekdilliyinə, birliyinə kömək etməlidir. Öz fərdi-psixoloji mexanizminə görə o, dərin intim törəmədir, üzvi əlaqənin, vətənin, mədəniyyətin taleyinə insanın şərik olmasının onun vətənlə birləşməsinin hissi və şüurudur. O daha aydın sübut edir ki, bir tərəfdən fərdlər konkret tarixi sosial mədəni mühiti mənimsəyir, onunla qovuşur digər tərəfdən bu mühitin özü tarixi- konkret fərdlərin ünsiyyətinin nəticəsidir.

Eyni zamanda burada ciddi problem yaranır. Mədəni varisliyin idarəolunmasının hüdudlarının genişlənməsinə, kortəbiilik dairəsinin məhdudlaşmasına, onun maddi bazasının möh-

kəmləndirilməsinə, mütəxəssislər hazırlayan müvafiq müəssisələr şəbəkəsinin yaranmasına, mədəni sərvətləri və ənənələri qorumaqda geniş kütlənin əhəmiyyətinin artmasına baxmayaraq, bu prosesin özünün planlaşdırılması prinsipləri kifayət səviyyədə olmur. Nəticədə bədii məmulatlara əhali arasında böyük maraq yaranır. Həmin tələbat Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında geniş yayılmış köhnə sənət sahəsinin intibahı və dünyada məşhur inkişaf etməsi ilə yanaşı (metalda naxışları, taxtada naxışlar, müxtəlif şeylər üzərində yazı və dəmir üzərində naxışlar və s.) həmin texnologiya üzrə eyni istehsalın haradasa yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Mütərəqqi düşüncəli Şərq və Qərb alimlərinin antiənənəçiliyi bir mənalı olmayan hadisə kimi dərk etmələri nəticəsində varisliyin mədəniyyətin transmissiyanın həyata keçirilməsinə kömək edən əsas mexanizm kimi bəzi aspektləri yenidən nəzərdən keçirilir. Onlar keçmişin köhnə ənənələri ilə, mədəniyyətlərin, irqlərin, silklərin, millətlərin sərt qarşıdurması ilə əlaqəni kəsməyin, insanların dünyanın tükənməz mədəni sərvətlərinə çox məsuliyyətli münasibət göstərmələrinin vacibliyini getdikcə daha düzgün başa düşür.

Mədəni sərvətləri qorumaq, onu bərpa etmək sahəsində mütərəqqi qüvvələrin birgə fəaliyyəti, beynəlxalq mədəni mübadilə mədəni varislikdə insanların tarixi və etnik məhdudluqdan tədricən azad olmasına imkan verir.

Dövlət siyasətində mədəni və mənəvi dəyərlərin kulturoloji mahiyyəti ön planda durur. Mədəniyyətlərarası kommunikasiyaları və mədəni ünsiyyət siyasətdə ön planda durur. Siyasi mədəniyyət inkişaf etdirilir. Azərbaycanın dövlət konsepsiyasında mədəni və mənəvi irsin qorunması zəruri məsələ kimi qoyulur və həll edilir. Burada vətənpərvərlik önəmli olur. Vətənpərvərlik bir tərəfdən, müəyyən tarixi-mədəni mühitə doğma torpağa, sənətə və sənətkarlara, dilə, ənənələrə münasibətdir, digər tərəfdən

isə o, estetik siyasi məzmuna malikdir. Buna görə də müstəqil dövrdə dövlətin mədəniyyət sahəsindəki siyasəti olduqca vacib vəzifədir.

Məhz bu səbəbdən «Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər, «Mədəniyyət siyasəti və mədəni irs» kimi aktual mövzular kulturoloqları daim düşündürməlidir.

SUMMARY

The monograph by Namig Abbasov "Cultural policy and cultural heritage" presents the scientific-comparative analysis of the cultural policy of the Republic of Azerbaijan in the moern epoch, looks into the role of this policy in the development of national and spiritual values and construes the goals and duties in direction of the protection of our national-spiritual values against the ablation in the close touch with the negative signs of the globalization process.

The monograph provides the detailed analysis of the cultural policy and touches upon the successes obtained after the independence, the existing problems and the ways out of these problems. The book studies the level of development of the cultural cooperation in Azerbaijan, important for any national culture. The specific features of the national values in the Azerbaijani culturological thought are analyzed and estimated against a background of the historical development. The cultural policy of the leading world countries is researched and the mastering of their positive aspects is examined in detailed form. The monograph evaluates the methods and means of the cultural heritage protection duties within the framework of the state policy and appears with various proposals concerning the cultural policy.

The book looks into the difficulties faced by the state's cultural policy in the modern period, the occurrences of the political and the economic system changes in the field of culture, the activity of the cultural institutions, the participation of the population in the cultural life, supporting the creative activity, the problems of financing and protection of the national spiritual values.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В монографии Намига Аббасова под названием «Культурная политика и культурное наследие» дается научно-сопоставительный анализ культурной политики Азербайджанской Республики в современное время, исследуется роль данной политики в развитии наших национально-моральных ценностей, комментируются цели и задачи в направлении защиты наших национально-моральных ценностей от разрушения в соприкосновении с негативными проявлениями процесса глобализации.

В монографии также дается анализ понятия культурной политики, говорится об успехах, достигнутых после приобретения независимости, существующих проблемах и путях их устранения. Изучается, насколько развивается в Азербайджане культурное сотрудничество, необходимое для развития каждой национальной культуры. Прослеживаются и оцениваются специфические особенности наших национальных ценностей в Азербайджанском культурологическом мышлении на фоне исторического развития. Анализируется культурная политика передовых стран мира, и исследуются пути освоения их положительных сторон. Анализируются методы и способы задач по охране культурного и морального наследия в государственной политике, вносятся предложения относительно культурной политики.

В книге также исследуются трудности, с которыми государственная культурная политика сталкивается в современный период, проявления политических и экономических системных изменений в сфере культуры, деятельность культурных предприятий, участие населения в культурной жизни, поддержка творчества, проблемы финансирования культуры и охраны национально-моральных ценностей в рамках научных критериев.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bax: Heydər Əliyev. Müstəqililk yolu. B.1997
2. Mədəni-maarif. 2006, №11, s.3
3. Ağayeva R. Azərbaycan xalq yaradıcılığı, Bakı, Mars-Print, 1999; Ağayev R. Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əlaqələri, Bakı, Mars-Print, 2003; Alxasova E. Məktəbəqədər müəssisələrdə mədəni fəaliyyətin təşkili (tədris vəsaiti). Bakı, Mars-Print, 2001; Elçin. Ədəbiyyatda tarix və müasirlik problemi. Elmi məruzə. Bakı, 1997; Əfəndiyev T. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti. İran, 2003; Əlizadə A. Milli mədəniyyətdə tarixilik (dərs vəsaiti). Bakı, Mars-Print, 2000; Əlizadə A. Estetik mədəniyyət və varislik. B., 2005; Əmirxanov S., Hüseynov İ. Dünya muzeyləri və tarixi mədəniyyət abidələri. BDU nəşriyyatı, 1996; Əlizadə M. Teatr: Seyr və sehr. Bakı, Elm, 1998; Haqverdiyev T. Bədii-kütləvi işin təşkili və metodikası. Bakı, BDU nəşriyyatı, 1992; Həmkarlar İttifaqı klubu, mədəniyyət sarayı və evi haqqında əsasnamə. «Ülfət» qəz., 13 dekabr 1996; Hüseynov İ., Əmirxanov S. Kulturologiya və onun əsas istiqamətləri. Bakı, ADMİU, 1996; Hüseynov İ. Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii estetik mahiyyəti. Bakı, Mars-Print, 2002; Xudiyev N. Radio, televiziya və ədəbi dil. Bakı, Azərnəşr, 2001; Kazımzadə A. Azərbaycan Respublikasının qanunu. «Mədəniyyət» qəz., 15 fevral, 2000-ci il; Kulturologiya (dərslik). Bakı, Mars-Print, 2003; Qazıyeva N. Səhnə pedaqogikası. Bakı, Mars-Print, 2004; Qasımlı M. Ozan aşıq sənəti. Bakı, Uğur, 2003; Quliyev E. Televiziya iki əsrin ayrıcında. Bakı, İşıq, 1993; Qubatoğlu B. Mədəniyyət tarixi. I-II cild. Bakı, nasir, 2002; Qurbanov B. Azərbaycan incəsənəti: təriflər, təhriflər. Bakı, Araz, 2001; Quliyev E. Televiziya: nəzəriyyə, inkişaf meylləri. Bakı, 2004; Mədəni-maarif işində sosioloji tədqiqatların metodikası (metodik göstəriş), Bakı, APİ-nin mətbəəsi, 1989; Mədəniyyət dünyası, /elmi məqalələr toplusu, I-VII buraxılışlar, 2001-2004; Məmmədov Ə. Milli adət və ənənələr. Bakı, Mars- Print 2000; Məmmədov Ə. Nur karvanı. Bakı, ADMİU, 2003; Məmmədov Ə. Uşaq və yeniyetmələrlə mədəni fəaliyyətin təşkili. Bakı, Nərgiz, 1999; Musiqi sənəti: problemlər, perspektivlər elmi məqalələr toplusu. Bakı, ADMİU, 2002; Muzeyşünaslıq (dərslik). Bakı, Mars-Print, 2002; Niyazi Mehdi. Çətin və dolaşıq durumların kulturolojisi. Qərb və Şərq mədəniyyətlərində virtual örtüyün «kosmoqoniyası». Bakı, qanun, 2001; Rəhimov A. Mədəniyyət müəssisələrində texniki təchizat işləri. Bakı, Xaqan, 2002; Süleymanov M. Müasir dövrdə mədəniyyət müəssisələrinin idarə olunması və iqtisadiyyatı (Metodik tövsiyyə). Bakı, ADMİU, 1996; Şükürov A. Kulturologiya (dərslik). Bakı, Elm, 1998; Tağıyev Ə., Əliyev Q. Kulturologiya (dərs vəsaiti). Bakı, Təbib, 1997; Гуревич П.С. Культурология (учебник, 3-е изд., перераб. к допол.) Москва, УИЦ «Гардарики», 1999; Золкин А.Л. Културология (учеб. Пособие для вузов, под ред. Проф. Н.В. Михайловой). Москва, ЮНИТИ-ДАНА, 2001; Культура на пороге III тысячелетия. Тезисы. Докладов международного семинара в г. Санкт- Петербурге (25-26 апреля 1994 года). Санкт-Петербург, 1994; Культурология (учеб. Пособие для вузов. Под. ред. Проф. А.Н. Марковой, 3-е изд). Москва, ЮНИТИ-ДАНА, 2002; Мамедов Ф.Т. Культурология (учебное пособие). Баку, Абилов, Зейналов и сыновья, 2002; Мамедов Ф.Т. О задачах новой культурной политики в

Азербайджане. «Azərbaycan və müasir dünya». B., 1998, s.158-166; Мамедов Ф.Т. Культурная политика «проблемы и принципы направления культурной». Təhsil, mədəniyyət, incəsənət jurnalı. B., 2003, №3, s.83-90; Мамонтов С.П. Основы културологии (ичебное пособие для высшых учебных заведений). Москва, «Олимп», «ИНФРА-М» 1999; Dəmirova M. Turizm-ekskursiya mərkəzlərində mədəni fəaliyyətin təşkili (proqram). Bakı, ADMİU, 2002
4. «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası «Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27-29 iyun 2001-ci il
5. Fəlsəfə. Ensiklopedik lüğəti. Bakı, 1972, s.276 (520 s.)
6. Yenə orada.
7. Мамедов В.А. Основы потилогии. М., 1997, с.212 (480 с.)
8. Fəlsəfə. Ensiklopediya lüğəti. S.371
9. Ракитов А.И. Наука и устойчивое развитие общества// Общественные науки и современность. 1997. №4, с.10
10. Vəfa Həsənova. Qloballaşma prosesinin mədəniyyətlərinin və sivilizasiyalırın qarşılıqlı dialoquna təsiri. Mədəniyyət dünyası. B., 2005
11. Mədəni irsin qorunmasına dair normatik hüquqi aktlar toplusu (1 sentyabr 2001-ci ilədək olan vəziyyətə görə) B., 2001, s.9
12. Yenə orada. s.5
13. Бах: Философия человек и жизнь. М., ЮНИТИ, 2002. С.151
14. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. М., 1992, с.29

15. Şükürov Ağayar. Fəlsəfə. B., 2002, s.428
16. Əlibəyli Elçin. Televiziyanın mədəniyyət sistemində yeri. «Mədəni-maarif» 2006, №5, s.8-9
17. Əlibəyli Elçin. Televiziyanın mədəniyyət sistemində yeri. «Mədəni-maarif». 2006, №5, s.9
18. «2006- 2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası». «Mədəni maarif», 2006, №11, s.6 (5-13)
19. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. «Azərbaycan» qəzeti. 18 aprel. 1998-ci il, №86
20. H.Əliyev. Azərbaycan respublikası gənclərinin 1-ci forumunda nitqi. B., 1996, s.20
21. Hüseynov İ. Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii-estetik mahiyyəti. B., Mars-Print, 2001
22. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. Т. 46. I часть. С. 476
23. Yenə orada. s. 433, 484
24. Бах: Философия. Минск, 1999, с.207
25. Ağayar şükürov. Fəlsəfə. B., 2002, s.405
26. Бах: Маркс К., Енгельс Ф. соч. т. 42, с. 365
27. Manafova A. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Bakı. 2006
28. Şükürov A. Kulturologiya. Bakı 2003
29. Əliyev Q., Ə.Tağıeyv, M.Bayramov. Mədəniyyətşünaslığın əsasları. Bakı 1989
30. Qəniyev M., Məmmədov E. Mədəniyyətşünaslıq. Sxemlər və cədvəllər albomu. Bakı 2003
31. Мамедов Ф. Културология. Баку 2002
32. Tətbiqi kulturologiya. Bakı 2004
33. Лотман Ю.М. Статьи по типологии культуру- Тарту, 1973 (95 с.)- (материалы к курсу теории литературы. Вып. 2)- В надзаг.: Тарт. Гос. Ун-т, с.11
34. Юматов В.С. Духовная общение, социальная информация и социальная коммуникация. В кн.: Социаль-

но-психологические и психолого- педагогические проблемы общения. М.: АОН при ЦК КПСС. 1981, с.45
35. Корабейников В.С. Духовное общение, обмен информацией, идеологическая борьба. М., Политиздат, 1976 (141 с). Библиогр: с. 142
36. Юматов В.С. Göstərilən əsəri. Səh. 48
37. Соновнин В.М. Проблемы нормативного общения. Научн. Докл. Высш. Школы – Философс. Науки, М., 1975, №2, (с.49-57) с.57
38. Каган М.С. Общение как философская проблема. Науч. Докл. Высш. Школы Филос. Науки. М., 1975, №5, с. 41-63
39. Yenə orada. Səh. 44
40. Уледов А.К. Общение как способ осуществления духовной жизни общества. В. кн: Социально психологические и психолого- педагогические проблемы общения. М., АОН при ЦК КПСС. 1981, (с. 92-100) с.97
41. Yenə orada. Səh. 97
42. Yenə orada. Səh. 98
43. Брудный А.А. Коммуникация и семантика. Вопр. Философии. М., 1972, №4 (с.39-58) səh. 43
44. Талызина Н.Н. Текст и культурный контекст. В кн.: Проблемы теории культуры. М.: 1980 (с. 112-124) с.117
45. V.İ.Lenin. Əsərlərinin tam külliyatı. 26 cild, s. 491
46. Актуальные проблемы XX века. М., 1993, с.7
47. Гачев Г.Д. Наука и регинальны культура. Растов- на-Дону. 1992, с.157
48. H.Əliyev. Azərbaycan Respublikası gənclərinin I forumunda nitqi. Bakı. 1996, s.20
49. Xalq qəzeti. 14 avqust, 2001-ci il
50. Qarayev Yaşar. Meyar- şəxsiyyədir. B., 1988. S.98
51. Tətbiqi kulturologiya. səh. 152

52. Yaşar Qarayev. Meyar- şəxsiyyətdir. S.99-100
53. Yaşar Qarayev. Göstərilən əsəri. s. 101
54. Tətbiqi kulturologiya. s. 160
55. Дубинин Н.П., Карпеус И. И., Кудравцев В.Н. Генетика, поведение, ответственность, М., 1982, с.16
56. Tətbiqi kulturologiya. s.161
57. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. т.42. с.121
58. Yaşar Qarayev. Meyar – şəxsiyyətdir. B., Yazıçı 1988. S.82-83-84
59. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. «Azərbaycan» qəzeti 18 aprel, 1998-ci il, №86
60. Yaşar Qarayev. Meyar- Şəxsiyyətdir. B., Yazıçı 1988, s.84
61. Ramiz Ağayev, Namiq Abbasov. Azərbaycan Türkiyə əlaqələri. Mədəni -maarif jurnalı, 2001-ci il №3/4, s.54
62. Axundova Nigar. Azərbaycanda mədəniyyət siyasəti. Reallıqlar və perspektivlər. «Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə açıq cəmiyyət İnstitutut – Budapeşt Soros Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəçlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənət materialların məcmuəsi. Bakı 27-29 iyun. 2001-ci il. s.59
63. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan respublikasının qanunu «Azərbaycan» qəzeti. 18 aprel 1998-ci il. №86
64. Yaşar Qarayev. Meyar- Şəxsiyyətdir. B., Yazıçı 1988, s.84-85
65. Bax: Yaşar Qarayev. Meyar- Şəxsiyyətdir. B., Yazıçı 1988, s.91-92-93
66. «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası. «Azərbaycan yeni məjəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın materialları və sosioloji tədqiqatın sə-

nəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27-29 iyun, 2001 ci il. səh. 22-23
67. Yaşar Qarayev. Meyar - Şəxsiyyətdir. B., Yazıçı 1988, s.94-95
68. Şəmsizadə N. Azərbaycan ideologiyası. Bakı - «Sabah»- 1996, səh. 77-78
69. «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası. «Azərbaycan yeni məjəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət institutu- Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın materialları və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27-29 iyun, 2001 ci il. səh. 23-24
70. Kulturologiya dərslik B., 2003, s.12-13
71. Məmmədova Nərmin. Dəyər anlayışının kulturoloji təhliil. Mədəni maarif- 10. 2006, s.49
72. «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası. «Azərbaycan yeni məjəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət institutu - Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın materialları və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27-29 iyun, 2001 ci il. səh.27
73. Kulturologiya, B., 2003, s.15
74. Yenə orada
75. Mədənqiyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, səh.6,7
76. Manafova M. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. B., 2006 s.30-31.
77. Ətraflı bax: Əfəndiyev Məcid. Siyasi elmin problemləri. Bakı, 1998. s.402-405
78. Ətraflı bax: Полищук В.И. Культурология. М., Гардарика, 1998

79. Данило Ж. Маркович. Обшая социология. С.324-347
80. Л.И.Коган. Социология культуры: Учебное пособие. Екатиренбург 1992, с.76-80
81. А.К.Уледов. Духовная жизнь общества. М., 1980, с.165-183
82. Məcid Əfəndiyev, Azər Şirinov. Sosiologiyanın nəzəri problemləri. B., 2001, s.75-76
83. Məmmədova Sədaqət. Mədəniyyətşünaslıq. B., «Kooperasiya» nəşriyyatı. 2001, s.9
84. Əfəndiyev Məcid, Şirinov Azər. Sosiologiyanın nəzəri problemləri. S.81-82
85. Yenə orada. S.83
86. О.Шпенглер. Закат Европы. М., 1993, с.41
87. Тойнби А.Дж. Постижение истории. М., Рольф. 2001
88. Каган М.С. Философия культуры. СПб, 1996, с.48
89. Məmmədov Fuad. Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətini formalaşmasına vətəndaş köməyi haqqında «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosiasiyası «Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihsəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitut Budapeşt Soros Fondunun himayəsi ilə keçirilimiş Beynəlxalq Kofnransın və sosiaolloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. Bakı, 27-29 iyun, 2001-ci il. S.19
90. Кайзеров Н.М. Политическая культура социалистического общества. М., 1982
91. Каган М.С. Философия културы. С.49
92. Bax: Гегель Г.В. Эсиетика, т.1.изд-во «Исскуства» М., 1968, с.7
93. Культура: теории и проблемы. М., 1995, с.97
94. А.Зись. Искусство и эстетика. М., «Искусство» 1967, с.356-358
95. Грушин Б.А.. Массовое сознание. М., 1987, с.148-156

96. Духовная культура социалистического общества. М., «Прогресс», 1979, с.33-34; Култура развитого социализма «Наука» М., 1978, с.14-16
97. Спиркин А.Г. Основы философии. М.,1988, с.485
98. Спиркин А.Д. Основы философии. С.486
99. Marksisit Leninçi estetikasının əsasları. S.158
100. Marks K., Engels. F. Materialist baxışı ilə idealist baxışın əksliyi. Marks K., Engels F. Seçilmiş əsərləri üç cilddə. C.1, Azərnəşr, 1978, s.14
101. Marksist-Leninçi estetikasının əsasları. S.160
102. Marksist-leninçi estetikanın əsasları. S.162
103. «2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində Dövlət İnkişaf konsepsiyası». Mədəni-maarif. 2006, №11, s.5
104. «2006-2016-cı illər üçün sədəniyyət sahəsində Dövlət İnkişaf konsepsiyası». Mədəni-maarif. 2006, №11, s.5-6
105. Bax: Mədəni-maarif. 2004, №5, s.3
106. Solmina Dadaşova, Oktay Sultanov. Kulturologiya mədəniyyət siyasətinin metodoloji əsası kimi. //Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım Layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27- 29 iyun. 2001-ci il, s.75
107. «2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində Dövlət İnkişaf konsepsiyası». Mədəni-maarif. 2006, №11, s.6
108. Bax: Marks K., F.Енгельс соч. Т.26. s.420-421
109. Vəfa Həsənova. Qloballaşma prosesinin mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı dialoquna təsiri. Mədəniyyət dünyası. B., 2005, X buraxılış. S.127
110. Firəngiz Həbibova. Mənəvi ədyərlər mədəni fəaliyyətin idarəedilməsində meyar kimi. Mədəniyyət dünyası. V buraxılış. B., 2002, s.186-187

111. İlham Rəhimli. Sənətdə keçən ömür. B., Gənclik 1992, s.6
112. Культура Советского Азербайджана. Б., 1980, с.14
113. Sübhi Kəngərli. Müstəqillik, Mədəniyyət müəssisələri və şəxsiyyətin inkişafı. Mədəni-maarif. 2006, №5, s.5
114. Mədəni-maarif. №11, 2006, s.4
115. Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. №33, 25 dekabr, 1991
116. Mədəni maarif. №11, 2006, s.4
117. Вопросы охраны и использования памятников истории и културы. М., 1990, с.76
118. Культурология М. Изд., «Природа», 2001, с.323
119. Bax: İlqar Hüseynov, Namiq Abbasov. «Milli ideyaların inkişafı naminə». Mədəni-maarif, 2004, №5, s.9-11
120. Mədəniyyətin marksizm-leninizm nəzəriyyəsi. B., «Maarif», 1990, s.34-35
121. İlqar Paşazadə. Mədəni irsə sədaqətlə. Mütərcim jurnalı 2000, №2, s.82
122. Гегель, Соч., М-Л.: 1934, с.7, с.216
123. Mədəniyyətin Marksizm-leninnizm nəzəriyyəsi. S.36
124. Мамедов Фуад. Культурология. Вопросы теориеси и истории (метариалы к лекциям и семинарам). Статьи, доклады и выступления. Б., 2002, с.101
125. Mədəniyyətin marksizm-leninizm nəzəriyyəsi.S.45-46
126. Культурная (социальная) антропология. М., Академический Проект. 2004, с.268
127. Проблемы културного наследования в философской теории и практике современного Запада. М., 1989, с.116
128. Sübhi Kəngərli. Müstəqililk, mədəniyyət müəssisələri və şəxsiyyətin inkişafı. Mədəni-maarif. 2006, №5, s.5
129. Solmina Dadaşova, Oktay Sultanov. Kulturologiya mədəniyyət siyasətinin metodoloji əsası kimi. //

Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım Layihəsi üzrə Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Budapeşt SOROS Fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. B., 27- 29 iyun. 2001-ci il, s.78
130. Mədəniyyətin Marksizm-Leninizm nəzəriyyəsi. S.51-52
131. Fuad Qasımzadə. Mədəniyyət siyasəti və Azərbaycan xalqının mədəni irsi. «Simurq» Azərbaycan mədəniyyət assosisiyası. «Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin formalaşdırılmasına yardım» layihəsi üzrə açıq cəmiyyət institutu - Budapeşt SOROS fondunun himayəsi ilə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın və sosioloji tədqiqatın sənəd və materiallarının məcmuəsi. Bakı 27-29 iyun, 2001-ci il. S.68
132. Azərbaycan Respublikası. (1991-2001). B., XXI Yeni nəşrlər evi. 2001, s.292-293
133. Azərbaycan respublikası. (1991-2001) s.1293-294
134. Mədəni-maarif. №5, 2004, s.23
135. Azərbaycan Respublikası. 1991-2001, s.295-296
136. 2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası. Mədəni-maarif. 2006, №11, s.7-8
137. Mədəni-Maarif. №5, 2004, s.31
138. H.Əliyev. Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda çıxışı. «Azərbaycan» qəzeti. 1996, 3 fevral.
139. Xəlilov S.S. Mənəviyyat fəlsəfəsi - Bakı, «Azərbaycan Universiteti» nəşriyyatı, 2007, səh. 240.

NAMİQ ABBASOV

“MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ VƏ MƏDƏNİ İRS”

(Kulturoloji təhlil)

Bakı – 2011

Mətbəənin direktoru: **Müşfiq QASIMOV**
Dizayner: **Leyla ADIŞİRİNOVA**

Çapa imzalanıb: 07.02.2011
Formatı: 60x84 1/16
Həcmi: 13,75
Sayı: 500

ADMİU-nun mətbəəsi
Ünvan: H.Zərdabi küç. 39a